

Засновник: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.
Видається з 01.01.1998 р. Виходить двічі на місяць.

Головний редактор М. Закіров, д-р політ. наук, заввідділу політологічного аналізу. **Редакційна колегія:** Л. Чуприна, канд. наук із соц. комунікацій, заввідділу оперативної інформації, Т. Дубас, заввідділу синтезу соціокультурних мережевих ресурсів. **Комп'ютерний дизайн:** Г. Булахова.
Адреса редакції: НБУВ, Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна.
Тел. (044)524-25-48, (044)525-61-03. E-mail: siaz2014@ukr.net, www.nbuviar.gov.ua. Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 5358 від 03.08.2001 р.

Україна: події, факти, коментарі

Інформаційно-аналітичний журнал

№ 6 2023

ЗМІСТ

Коротко про головне

Звернення Президента України В. Зеленського3

Аналітика

Політичні акценти

Закіров М.

**Візит Прем'єр-міністра Японії до Києва
і сучасна геополітична архітектура в оцінках експертів5**

Тарасенко Н.

**Ордер МКС на арешт В. Путіна:
наслідки для РФ і вплив на міжнародну політику11**

Потіха А.

**Візит Сі Цзіньпіна до Москви:
результати і прогнози в оцінках експертів21**

Горова С.

**Зустріч міністрів оборони країн – союзників України
у форматі «Рамштайн»31**

Аулін О. Іран і Саудівська Аравія: історичний крок назустріч?	36
---	----

Економічний ракурс

Кулицький С. Світові ринки енергоносіїв за умов міжнародної кризи, спричиненої воєнною агресією Росії проти України (Закінчення. Початок див. № 5)	42
---	----

Наука – суспільству

Основні напрями діяльності НАН України	60
Сучасні дослідження та розробки академічної науки	65
Наукові видання НАН України	72
Міжнародне співробітництво	73
Новини археології	74

Проблеми розвитку соціальних комунікацій

Потіха А. Українські бібліотеки в умовах війни: втрасти, завдання і роль у протидії агресії	77
---	----

Коротко про головне

Звернення Президента України В. Зеленського

Президент України провів засідання Ставки на виїзді – у Дніпрі, стратегічному місті центру України.

«Бажаю здоров'я, шановні українці!

Щойно провів засідання Ставки – вперше на виїзді, у Дніпрі. Саме тут, у стратегічному місті центру нашої країни, після відвідання Марганця й Нікополя, Запоріжжя, передових позицій наших воїнів у Запорізькій області.

Командувачі оперативних напрямків доповіли про фактичну ситуацію. Генерал Сирський, генерал Тарнавський – вони були особисто. Ті, хто очолює оборону на Донеччині, на найбільш гарячих напрямках. Були й онлайн-повіді командувачів ОСУВ, що прикривають південь і північ. Була доповідь Головкама та інших.

До речі, хочу подякувати бійцям нашої розвідки за потужну роботу сьогодні в Бахмуті. Підрозділ “Кракен”, як завжди, на висоті. Молодці, хлопці!

Обговорили на Ставці загальну ситуацію у прифронтових районах, укріплення й захист наших рубежів по всій протяжності фронту – від Херсонщини до Харківщини.

Кожен командувач розуміє, що ворог повинен відповідати за кожен удар по наших містах і селах, по наших людях. За Слов'янськ, за Костянтинівку і Дружківку, за Авдіївку й Торецьк, за увесь біль українців – і не лише за час повномасштабної війни, а й за час від 2014 р.

Дніпро є нашою фортецею вже понад дев'ять років, увесь цей час підтримує фронт і бійців. Саме тут, у Дніпрі, ще від 2014 р. тисячам наших воїнів врятували здоров'я після поранень. Дніпро концентрував роботу волонтерів – від перших тижнів агресії в 2014 р.

Я дякую тобі, Дніпро, дякую кожному й кожній тут, у місті, хто допомагає Україні стояти, стояти міцно й бити окупанта.

Сьогодні в Запоріжжі був на місці влучання російських ракет по житлових будинках. Звичайні будинки... Спалені, частково, на жаль, зруйновані.

Десятки людей були поранені цим божевільним російським ударом. Терористи точно знали, куди спрямовують свої ракети. Осколково-фугасні “Смерчі”. По будинках. Тридцять сім людей постраждали, двоє загинули. Мої співчуття тим, хто втратив рідних і близьких...

Понад 400 людей звернулися по допомогу.

Звичайно, і за цей удар Росія відповідатиме. Саме для цього ми по максимуму співпрацюємо з міжнародною юстицією, мобілізуємо світ для створення спецтрибуналу щодо агресії Росії. Все це буде. Вироки терористам будуть.

Звичайно, допомагаємо тим, хто втратив житло від цього й подібних ударів. Місцева влада й партнери мають ресурс для того, щоб надати людям

першочергову допомогу. І я дякую всім, хто швидко й без зайвої бюрократії реалізовує відповідні програми.

Боляче було дивитися на те, що Росія зробила з нашим Марганцем, із нашим Нікополем. Але наші воїни, кожен і кожна, хто зараз на передових позиціях, кого ми сьогодні відвідали на Запоріжжі, точно знають, що їм потрібно, щоб відтіснити ворога з нашої землі. І це буде.

Відвідав сьогодні наших бійців у шпиталі, де вони відновлюються після поранень. Дякую кожному лікарю, кожній медичній сестричці, усім волонтерам, які допомагають рятувати бійців.

Зустрівся з керівником МАГАТЕ Р. Гроссі. Тематика зрозуміла: безпека нашої енергетики, наших атомних станцій. Передусім Запорізької АЕС, яку Росія досі використовує для радіаційного шантажу світу. Жоден інший терорист не доходив у своєму цинізмі до таких глибин, у яких Росія постійно шукає й знаходить нове дно.

Тримати в заручниках атомну станцію протягом понад року – це найгірше, що могло статися в історії європейської та загалом світової атомної енергетики. Що довше російська окупація ЗАЕС триватиме, то більшою буде загроза безпеці України, усієї Європи та світу. Дякую нашим партнерам, дякую Гроссі за розуміння цього й за підтримку України у відповідних питаннях.

І ще одне.

Уже готуємося до важливої міжнародної події, яка відбудеться цього тижня за ініціативою Президента Байдена та Сполучених Штатів. Саміт за демократію. Україна братиме участь. Наша позиція на підтримку свободи прозвучить, як завжди, міцно.

Дякую кожному й кожній, хто допомагає нашій державі захищати свободу!

Слава всім, хто воює за Україну!

Дякую всім нашим людям у Запоріжжі, у Марганці, у Нікополі, у Дніпрі, в усіх містах, які Росія так хоче знищити і які стоять так міцно!

Разом ми переможемо.

Слава Україні!» *(Офіційне інтернет-представництво Президента України (<http://www.president.gov.ua>). – 2023. – 27.03).*

Аналітика

Політичні акценти

М. Закіров, заввідділу СІАЗ НБУВ

Візит Прем'єр-міністра Японії до Києва і сучасна геополітична архітектура в оцінках експертів

Вагоме місце серед важливих політичних подій минулого тижня зайняв візит в Україну Прем'єр-міністра Японії Ф. Кішіди. З огляду на повномасштабну війну, яку веде проти нашої країни Російська Федерація, цей візит, як і багато інших відвідувань України головами держав світу та високопосадовцями готувався в таємниці. Поряд з обставинами, пов'язаними з бойовими діями, додатковою перепоною була географічна віддаленість наших країн і відповідна складність прокладання безпечних маршрутів. Як зазначив посол України в Японії С. Корсунський, над візитом Прем'єр-міністра Японії до Києва працювали тривалий час, поновлювали запрошення й сподівалися, що він відбудеться. «Не було сумніву, що візит відбудеться до того, як у травні в Хіросімі зберуться глави держав G-7. Проте було питання забезпечення змістовного наповнення та безпеки, бо не можна порівнювати візити до України західних лідерів. Маршрути їхніх літаків пролягають над безпечною територією, яка контролюється демократичними державами, НАТО, ЄС. Коли ж ідеться про схід, то ми розуміємо, що між Японією та Україною є території, які не дуже безпечні» (URL: <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=101040>).

На думку спостерігачів, ця обставина відіграла не останню роль у тому, що, незважаючи на послідовну підтримку України й приєднання Японії до інших країн у впровадженні санкцій проти Росії, Прем'єр-міністр Ф. Кішіда залишався єдиним лідером G7, який не відвідав нашу країну від початку широкомасштабного вторгнення російських військ. Разом з тим треба зауважити, що й раніше контакти між нашими країнами на вищому рівні не можна було назвати надто жвавими. Зокрема, це лише другий візит японського посадовця такого рівня в новітній історії Української держави після офіційного візиту до Києва тодішнього Прем'єр-міністра Японії А. Сіндзьо 5 червня 2015 р. Тим не менше важливість ситуації й намагання сторін подолати всі труднощі сприяли тому, що дипломатичні служби країн та інші відповідні установи зуміли розробити оптимально прийнятний маршрут й узгодити необхідні питання для забезпечення максимально плідної роботи.

Зокрема, перед візитом в Україну Ф. Кішіда зустрівся в Нью-Делі з Прем'єр-міністром Індії Н. Моді, а після відвідування Києва та переговорів з Президентом України В. Зеленським він вирушив до Польщі. На зустрічах із Прем'єр-міністром Польщі М. Моравецьким і Президентом Польщі А. Дудою Прем'єр-міністр Японії Ф. Кішіда обговорив питання економічного й

політичного співробітництва. Зокрема, підтвердив намір здійснювати всебічну допомогу Польщі, яка несе значне економічне та гуманітарне навантаження внаслідок вторгнення Росії в Україну, і наголосив у зацікавленості Японії в розбудові тісних зав'язків з регіональними союзами та об'єднаннями на кшталт Вишеградської групи, «Ініціативи тримор'я» тощо.

Отже, протягом однієї поїздки японській дипломатії вдалося охопити одразу декілька важливих напрямів. Безпосередньо перед візитом до Києва Прем'єр-міністр Ф. Кішіда мав змогу обговорити ситуацію й до певної міри узгодити позиції з лідером однієї з найбільш вагомих країн світу та ключовим партнером Японії в Азії. Додаткової ваги ця зустріч має з огляду на той факт, що Індія досі зберігає економічні відносини з РФ і від її позиції багато в чому залежить стійкість російської економіки та її здатність опиратися санкціям. Звісно, що деталі переговорів не відомі, але оглядачі схильні вважати, що на тлі подальшого зближення Китаю та Росії укріплення й розвиток взаємовідносин Індії і Японії сприятиме збереженню рівноваги в Азійсько-Тихоокеанському регіоні.

У свою чергу, зустріч Прем'єр-міністра Ф. Кішіди з керівництвом Польщі сприятиме визначенню перспектив подальшої співпраці в економічній, політичній, оборонній сферах та створенню об'єктивної картини гуманітарних проблем, викликаних війною, що склалася в країні, яка прийняла найбільшу частину біженців і вже понад рік здійснює безпрецедентну за обсягами допомогу та сприяння нашим громадянам й Україні. Проте цілком справедливо, що найбільшу увагу з боку вітчизняних експертів та спостерігачів викликав перебіг й обставини візиту Прем'єр-міністра Японії Ф. Кішіди в нашу країну та його переговори з Президентом України В. Зеленським.

Глава японського уряду прибув до України 21 березня, вівторок, удень й одразу вирушив до Бучі – міста, яке стало символом звірств і злочинів російських військових. У Бучі Прем'єр-міністр Японії поклав квіти біля місцевої церкви, де ховали мирних жителів, убитих росіянами. «Я обурений цією жорстокістю. Я представляю японських громадян, щоб висловити співчуття тим, хто втратив своє життя», – зазначив Ф. Кішіда. Також він запевнив, що Японія продовжить докладати всіх зусиль для підтримки України у відновленні миру (URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4573701-taiemnyi-vizyt-scho-oznachaie-pryizd-premiera-yaponii>).

Президент України та Прем'єр-міністр Японії під час зустрічі підписали спільну заяву про особливе глобальне партнерство між двома країнами. «Цей документ відображає і наші цінності, які ми разом захищаємо, і наші прагнення, які ще реалізуватимуться», – зазначив В. Зеленський. Він підкреслив, що Україна і Японія досягли найзмістовніших відносин за понад 30 років, але це лише фундамент для того, чого можна досягти в майбутньому. «Очевидно, що партнерство України і Японії посилює глобальну безпеку й наближає час, коли ми нарешті зможемо повернути мир та гарантувати стабільність життя і українцям, і всім народам світу», – заявив В. Зеленський

(URL: <https://hromadske.ua/ru/posts/ukraina-i-yaponiya-podpisali-zayavlenie-ob-obobom-globalnom-partnerstve>).

У свою чергу Прем'єр-міністр Японії Ф. Кішіда підкреслив, що хотів відвідати Україну перед самітом G7, щоб безпосередньо поспілкуватися з Президентом В. Зеленським і висловити непохитну солідарність Японії. «На саміті G7 у травні ми хотіли б продемонструвати рішучість G7 захищати міжнародний порядок, заснований на верховенстві права. Ми також хочемо рішуче взятися за розв'язання продовольчої проблеми та інших питань, з якими стикається міжнародне співтовариство внаслідок російської агресії», – заявив глава уряду Японії. Високий гість не оминув увагою й останні рішення МКС. «Міжнародний кримінальний суд у Гаазі оголосив, що видав ордер на арешт президента Путіна, а прокурор МКС К. Хан заявив, що це – перший конкретний крок у розслідуванні, що триває. Наша країна буде з великим інтересом стежити за перебігом цього розслідування», – наголосив Ф. Кішіда (URL: <https://uatv.ua/uk/spivpratsya-ukrayiny-ta-yaponiyi-perehodyt-na-novuj-etap-pidsumky-vizytu-fumio-kishidy-do-kyyeva>).

Треба зазначити, що, за даними відкритих джерел, неспровокована та безпрецедентна в новітній історії Європи за масштабами російська агресія проти України змусила істотно переглянути свої оборонні пріоритети не лише європейські країни. Зокрема, з огляду на зухвалий напад РФ Японія вирішила змінити деякі свої принципи і взяла участь не лише в економічній допомозі Україні, а й провела постачання деяких видів нелетального спорядження та обладнання військового призначення.

Разом з безперечно важливим значенням для розвитку двосторонніх відносин України і Японії цей візит має й надзвичайну вагу в контексті розвитку глобальних процесів у світі. Так, за словами політичного аналітика Українського інституту майбутнього І. Тишкевича, приїзд до Києва представника держави-партнера США з того ж таки регіону є логічним з погляду стримування ініціатив Пекіну на тлі ролі Китаю в діалозі Тегерана та Ер-Ріада, «позиції» КНР щодо війни в Україні, візиту Сі Цзіньпіна до Москви (URL: <https://www.unian.ua/politics/vizit-prem-yer-ministra-yaponiji-v-ukrajinu-chomu-ce-vazhливо-12187629.html>).

Не менш важливою обставиною, що впливає на розвиток глобальної політики і відносин України та Японії, на думку І. Тишкевича, є також історія російсько-японських відносин. «Варто нагадати, що між Японією та РФ досі немає мирного договору і є територіальні суперечки. Унаслідок нинішнього етапу російсько-української війни, який розпочався у 2022 р., позиції Росії як глобального гравця вже ослабли. У такому разі логічною є активізація японсько-українських відносин і гра Токіо в державах колишнього СРСР», – підкреслює експерт (URL: <https://www.unian.ua/politics/vizit-prem-yer-ministra-yaponiji-v-ukrajinu-chomu-ce-vazhливо-12187629.html>).

В умовах об'єднання цілого демократичного світу навколо всебічної підтримки України візит Прем'єр-міністра Японії Ф. Кішіди мав також продемонструвати, що й країни Азії, де Кремль останнім часом намагається

знайти своїх прихильників, не згодні з агресивними планами авторитарних режимів і готові відстоювати демократичні принципи та суверенні права незалежних держав. Головна консультант Національного інституту стратегічних досліджень з країн Азії А. Гриценко зауважила: «Це було питання іміджу, питання престижу, зокрема, показати себе як ліберально-демократичну країну, яка проявляє розуміння, сприяння країні, яка постраждала від агресора. Візит важливий для Японії, безумовно, для нас точно так само, тому що це шанс донести свою позицію, донести те, як ми бачимо цю війну, як розцінюємо та трактуємо цю війну, тому що російська пропаганда на Азію працює дуже активно, просуває туди свої наративи, свої стереотипи. Для нас важливо донести до японського керівництва наш погляд» (URL: <https://uatv.ua/uk/spivpratsya-ukrayiny-ta-yaponiyi-perehodyt-na-novuj-etap-pidsumky-vizytu-fumio-kishidy-do-kyueva>).

Останнє твердження експерта треба особливо підкреслити, оскільки на сьогодні значна частина країн Азії, на жаль, займає здебільшого нейтральну позицію щодо агресії Росії проти України. Значною мірою це пояснюється традиційними економічними й політичними зв'язками, які склалися ще за часів Радянського Союзу. У свою чергу, ці відносини екстраполюються й на сьогоднішню Росію. Крім того, на тлі закриття західних ринків азійські країни розраховують на певні економічні вигоди від торгівлі, зростання туристичного потоку з РФ, доступу до дешевих енергоносіїв тощо. Не останню роль у цьому відіграє й позиція Китаю, який намагається скористатися ситуацією у своїх геополітичних інтересах і використати свою підтримку Кремля як інструмент проти США.

Ця позиція доволі яскраво проявилася в реакції офіційного Пекіну, який, використовуючи звичний пропагандистський інструмент подвійних стандартів і цинічної риторики, засудив візит Ф. Кішиди в Україну: «Міжнародна спільнота має дотримуватися правильного напрямку, заохочуючи мирні перемовини та створюючи умови для політичного вирішення кризи в Україні. Я сподіваюся, що Японія зробить усе можливе для полегшення ситуації, а не навпаки», – резюмував офіційний представник МЗС КНР В. Веньбінь (URL: <https://uatv.ua/uk/spivpratsya-ukrayiny-ta-yaponiyi-perehodyt-na-novuj-etap-pidsumky-vizytu-fumio-kishidy-do-kyueva>).

Особливо цинічними такі оцінки виглядають на фоні риторики безпосередньо Китаю, який уперто продовжує називати війну «українською кризою», продовжує економічне співробітництво з агресором, а глава КНР Сі Цзіньпін зустрічається з визнаним злочинцем В. Путіним, створюючи картинку успішних міжнародних контактів для російської пропаганди.

У свою чергу російська оглядачка Pravda.Ru Л. Степушова цілком очікувано оцінює результати візиту Прем'єр-міністра Японії Ф. Кішиди різко негативно в контексті посилення конфлікту колективного Заходу з Китаєм і як наслідок згуртування суспільства та схвалення політики Сі Цзіньпіна в КНР. Вона наголошує, що через Ф. Кішиду робиться ставка на відрив Індії від БРІКС і ШОС. Л. Степушова нагадує, що Японія є членом блоку Quad, який був

неофіційно сформований проти Китаю. Індія, Австралія та США також входять до цієї групи. У звичних традиціях використання подвійних стандартів і цинізму російська оглядач робить висновок, що раптовий візит Ф. Кішіди в Україну показує, що Японія проводить агресивну зовнішню політику, маючи давні прикордонні суперечки з Китаєм та Росією. Також за звичною схемою пригадує вказівки США, якими ніби керується Ф. Кішіда, та вказує на важкі економічні проблеми Японії, які завадять «викроїти гроші ще й Україні» (URL: <https://eadaily.com/ua/news/2023/03/21/vizit-kisidy-v-kiev-signal-kitayu-chto-yaponiya-nichego-ne-zabyala>).

Однак, попри всі намагання спотворити інформацію, істинний стан речей усім зрозумілий і світ не лише адекватно оцінює ситуацію, а й застосовує відповідні механізми та подає неоднозначні сигнали. Зокрема, політичний експерт і керівник центру громадської аналітики «Вежа» В. Ключок звертає увагу на символізм збігу в часі візитів Президента КНР Сі Цзіньпіна в Росію та Прем'єр-міністра Японії Ф. Кішіди в Україну. Такі речі, на думку експерта, випадково не робляться. Японія фактично на сьогодні не завершила війни проти Росії, тодішнього Радянського Союзу. «Мирного договору так і не підписано, то це знак кому?» – запитує експерт. Не можна також не згадати про те, що протягом останніх місяців Японія зблизилася із США. Аналітик нагадує, що 20 березня, коли китайський лідер прилетів до Путіна на переговори, США заявили про новий пакет військової допомоги Україні в розмірі 350 млн дол. Крім того, цього ж дня Україна отримала від Норвегії вісім танків «Leopard 2», а офіційний Брюссель підтвердив виділення 2 млрд євро на снаряди. Американський лідер Д. Байден 21 березня підписав закон про розсекречення даних щодо походження коронавірусу (URL: https://novyny.online.ua/vizit-premera-yaponiyi-do-ukrayini-mozhe-bagato-chogo-zminiti-ekspert_n855447).

Отже, усі ці факти виглядають не лише як натяк, а, скоріше, як відкрите попередження. Крім того, треба пригадати, що Ф. Кішіда відвідав Індію, яка має давні територіальні й політичні суперечки з Китаєм, а останнім часом починає виходити на суперництво як потужна економічна та політична сила, що здатна потіснити Китай у питаннях розміщення виробництв і на ринку інвестицій. Тим більше зростає привабливість демократичної Індії порівняно з Китаєм, який майже завершив витіснення приватного капіталу зі сфери великого бізнесу та змінив статут КПК на користь одноосібного правління Сі Цзіньпіна.

Як зазначає політичний експерт І. Чаленко, змінюється вектор економічної співпраці в Азіатському регіоні. Транснаціональні корпорації будують величезні кластери в тому числі за підтримки Японії в Індії. Гроші йдуть туди, де демократія, де генеруються та підтримуються мирні ініціативи (URL: <https://tv7plus.com/pryami-efiri/vizyt-premyera-yaponiyi-v-ukrayinu-efektnishyj-nizh-si-czzinpinya-v-rosiyu>).

Отже, скоріше, зазначена вище негативна реакція на візити Ф. Кішіди насамперед стосувалася ситуації в Індо-Тихоокеанському регіоні. За

підсумками переговорів з главою японського уряду його індійський колега Н. Моді заявив: «Я докладно розповів Прем'єр-міністру Кішіді про пріоритети нашого верховенства в G20. Його основа – озвучення пріоритетів “глобального Півдня”. Ми віримо в рух уперед, який об'єднує всіх». У свою чергу Ф. Кішіда дав зрозуміти, що Токіо має дуже й дуже привабливі пропозиції для країн «глобального Півдня» – групи держав Азії, Африки, Латинської Америки та Карибського басейну. Зокрема, японський Прем'єр оприлюднив план створення альтернативи «китайському світу» – «вільного і відкритого Індо-Тихоокеанського регіону», у реалізації якого вирішальну роль готова зіграти якраз Японія (URL: <https://lenta.ua/vidtinki-sakuri-shcho-oznachaе-vizit-yaponskogo-premera-do-kieva-135852>).

Саме в контексті протистояння Японії та Китаю оцінює візит політолог О. Якубін: «Між Японією та Китаєм є складнощі. Тому візит японського Прем'єра не просто збігся з візитом голови КНР. Цим Японія хоче показати, що в Азії та світі вона готова вести свою власну лінію, яка відрізняється від китайської. Якщо Сі Цзінпін приїхав до Росії, то Ф. Кішіда приїхав до України. Щоб у Китаї розуміли, що японці тримають руку на пульсі російсько-української війни (URL: <https://kr.ua/ua/politics/a666441-na-pik-kitaju-shcho-dast-ukrajini-vizit-premjer-ministra-japoniji>).

У свою чергу політолог О. Яхно підкреслює зацікавленість Японії в перемозі України з огляду на проблему Північних територій: «...У Японії територіальний конфлікт з Росією за Курильські острови. Звісно, там немає військових дій, але загалом усі у світі розуміють, якщо Україна переможе в цій війні та поверне свої території, це стане стимулом для відновлення територіального суверенітету в багатьох інших країнах, у тому числі може пришвидшити процес і в Японії», – зазначає О. Яхно.

Отже, візит був символічним і яскраво продемонстрував, що у відповідь на гуртування диктаторських режимів демократичний світ також гуртується.

Як зазначив політолог М. Давидюк, «Росія зустрічала одного азійського тигра, а ми – іншого. Але ми показали, що ми з демократичною Азією, а Росія – з диктаторською. Цей візит “попсував” візит Сі в Москву. Україна показала, що ми не сидимо, склавши руки. Ми розвиваємо двосторонні відносини та отримуємо додаткові бонуси» (URL: <https://my.ua/news/cluster/2023-03-22-mi-z-demokraticnoiu-aziieiu-rosiia-z-avtoritarnoiu-politolog-pro-vizit-iaponskogo-prem-iera>).

Проведений аналіз інформаційного поля свідчить, що візит Прем'єр-міністра Японії Ф. Кішіди став вагомою демонстрацією непохитної позиції демократичного світу щодо всебічної підтримки боротьби українського народу за свій суверенітет і територіальну цілісність. Японія та Україна закріпили свої наміри розвивати глобальне партнерство, а очільник уряду Японії наочно переконався в злочинності РФ, запевнив у продовженні допомоги українцям у боротьбі з агресією та в участі у відбудові України. Разом з тим турне Прем'єр-міністра Японії Ф. Кішіди мало й глобальний вимір, який виявився в символізмі збігу його візиту в Україну з візитом

Сі Цзіньпіна до Росії, зустрічах з лідерами Індії та Польщі. Аналіз цих зустрічей свідчить, що в геополітичній архітектурі сучасного світу відбуваються певні зміни, у яких одну з ключових ролей відіграє Україна, яка довела свою суб'єктність як головна сила в боротьбі за європейські цінності та поступово перетворюється на центр тяжіння для прихильників свободи, демократії і вільного розвитку у світі.

Н. Тарасенко, наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Ордер МКС на арешт В. Путіна: наслідки для РФ і вплив на міжнародну політику

Міжнародний кримінальний суд у Гаазі 17 березня видав ордери на арешт президента Росії Путіна та російської уповноваженої з прав дитини М. Львової-Белової. Вони є підозрюваними в незаконному примусовому переміщенні українських дітей з окупованих територій України до Росії.

Міжнародний кримінальний суд (далі – МКС) засновано 17 липня 1998 р. на дипломатичній конференції в Римі, учасники якої підписали міжнародний договір – Римський статут. Він набрав чинності 1 липня 2002 р. і був ратифікований 123 державами, які домовилися спільно виступати проти порушення міжнародних правових норм. МКС залучено до фіксації та розслідування злочинів, скоєних російською армією на території України, понад рік – з 2 березня 2022 р. Попри те що Україна не є стороною Римського статуту, основоположного документа МКС, як і Російська Федерація, Україна надала МКС юрисдикцію суду на своїй території. Рішення щодо ордера на арешт у справі про незаконне вивезення дітей з території України – це перший серйозний підсумок роботи цієї інстанції в Україні, зокрема в кооперації з українськими правоохоронцями. Як повідомив Генеральний прокурор України А. Костін, офіс Генерального прокурора передав МКС понад 40 томів справи.

Тепер, відповідно до рішення МКС, Путін та Львова-Белова мають офіційний статус підозрюваних у скоєнні міжнародного злочину. Вивезення дітей однією зі сторін конфлікту МКС кваліфікує як різновид воєнного злочину. Як пояснює Г. Нуріджанян, доцент кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Києво-Могилянська академія» та юрист, яка має досвід роботи в Міжнародному кримінальному суді, фактично, ідеться про порушення правил ведення війни щодо захисту цивільного населення і водночас про незаконне переміщення населення окупаційною владою (URL: <https://suspilne.media/418179-persij-krok-do-gaagi-golovni-pitanna-pro-order-na-arest-putina-i-comu-ce-spravdi-istoricne-risenna>).

Головна особливість цього рішення МКС полягає в тому, що ордер на арешт видано щодо діючого глави держави. Ця судова інституція не визнає жодних імунітетів, отже, по суті, може судити будь-кого. Це лише четвертий

такий приклад в історії. У 2008 р. МКС видав ордер на арешт тодішнього президента Судану О. аль-Башира. У 2011 р. аналогічне рішення МКС пролунало щодо лідера Лівії М. Каддафі та Кот-д'Івуару Л. Гбагбо. Однак жодного з них так і не засудили: М. Каддафі було вбито, Л. Гбагбо виправдали у 2019 р., О. аль-Башир і досі не потрапив до Гааги. МКС не має змоги судити заочно.

«У випадку Путіна є підстави говорити, що він вчиняв ці злочини, тобто він є їх виконавцем через інших осіб. Інша підстава – те, що він як головнокомандувач не вжив достатньо заходів для того, щоб проконтролювати дії тих, хто є його підлеглими. Ось цю другу підставу легше довести, ніж те, що начальник, командувач є основним виконавцем і вчиняв їх, скажімо, сидючи у своєму бункері, через осіб, які безпосередньо діяли на території України. Це потребує солідної доказової бази, до того ж коли йдеться про діючого главу держави – держави, яка не є стороною Римського статуту», – пояснює Г. Нуріджанян.

Друга особливість цього рішення МКС – специфіка злочину, якого стосується ордер на арешт. М. Джиллетт, юрист-міжнародник, який працював у МКС та Міжнародному кримінальному трибуналі щодо колишньої Югославії, зазначає, що МКС уперше зробив саме такий акцент. «Насправді уже була одна справа в Міжнародному кримінальному суді, зосереджена на призовній вербовці з використанням дітей-солдатів у збройному конфлікті. (У 2012 р. МКС засудив Томаса Лубангу Дійло, лідера конголезького збройного угруповання, за використання дітей у збройних конфліктах). Але це істотно інше, категорично інше, тому що йдеться саме про переміщення дітей – і не обов'язково давати їм у руки зброю, не обов'язково вчиняти проти них тортури чи інші злочини. Можуть бути ще й інші звинувачення в цьому плані. Але наразі йдеться про сам факт примусового переміщення дітей за межі України, тому це досить унікальний ордер», – пояснює М. Джиллетт.

За даними Генпрокуратури України, Росія вже встигла вивезти понад 16 тис. дітей з Донецької, Луганської, Харківської та Херсонської областей. Лише 308 нині вдалося повернути. Цей злочин згадувався у звіті слідчої комісії ООН, оприлюдненому в переддень рішення МКС, серед інших найбільш явних зі скоєних в Україні.

Нідерландська експерт з міжнародного права, доцент кафедри міжнародного кримінального права Амстердамського університету М. де Хун пояснює пріоритетність справи щодо незаконного вивезення українських дітей серед безлічі скоєних РФ воєнних злочинів тим, що «ця справа відносно легка, оскільки Путін та Львова-Белова публічно обговорюють успіхи своєї кампанії з “порятунку” українських дітей та передання їх на усиновлення до російських родин. Отже, справа полягає не в тому, що вони заперечують свої дії, вони стверджують, що такі дії виправдані, із чим я сумніваюся, що погодяться судді Міжнародного кримінального суду», – наголосила вона.

М. Гарласко, колишній слідчий ООН, а нині експерт правозахисної організації РАХ, наголошує, що вивезення дітей за межі України довести було чи не найпростіше якраз тому, що Росія цей злочин не приховувала.

«Жоден злочин не буде легким у доведенні. Але якщо ви подивитесь, наприклад, на атаки проти мирних жителів – тут у росіян багато виправдань, якими вони будуть захищатися. Так вони можуть сказати: наші війська погано навчені, або вони не цілеспрямовано цілилися по цивільних, це був нещасний випадок або річ у несправності зброї. Але ми чітко бачили нелегальне перевезення українських дітей до Росії. Це було всюди на їхньому телебаченні. І тому це набагато легше довести», – зазначає М. Гарласко.

Експерт вважає, що для обґрунтування інших злочинів російського військово-політичного керівництва може знадобитися чимало часу. «Хоча слідчі змогли дослідити деякі території України, переважно центральну частину, де російські війська були відкинуті, усе ж є багато територій, які зараз окуповані Росією, і вони не можуть туди дістатися. І тому знадобиться деякий час, щоб сформулювати ці справи».

Тим часом про вивезення дітей з України, їхнє незаконне усиновлення та перевиховання в дусі любові до Росії російська пропаганда неодноразово з гордістю розповідала. Ще в травні минулого року В. Путін підписав закон про спрощене отримання російського громадянства для українських дітей-сиріт, зокрема на окупованих територіях України. А російська уповноважена з прав дитини М. Львова-Белова торік оголосила, що сама взяла у свою сім'ю дитину з Маріуполя.

Російський політолог із Праги І. Преображенський погоджується з тим, що МКС обрав найбільш правильний напрям для початку кримінального переслідування. «Воєнні злочини, давайте будемо відвертими, скоюють під час багатьох воєн. Але подібний вид злочину, як викрадення дітей – це надвиятковий момент. Таких прикладів в історії буквально можна перерахувати по пальцях. Відповідно, це дійсно жахливий злочин проти людяності, наслідки якого потім впродовж десятиліть, насправді навіть більше, ніж десятиліттями переслідуватимуть ще Російську Федерацію і Путіна, я сподіваюся, також» (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/order-na-aresht-putina-reaktsiyi/32324200.html>).

«Суддя, який зробив оголошення цього ордеру на арешт, сказав про те, що зазвичай деталі ордеру на арешт є засекреченими, тобто вони комунікуються державам сторонам Римського статуту для виконання. Але в цій ситуації з метою захисту дітей, із метою попередження в майбутньому такого злочину, вони вирішили розсекретити їх, зробити це публічно», – додає Г. Нуріджанян.

Ексзаступник міністра юстиції України С. Петухов вважає, що МКС вирішив зробити публічними підстави видачі ордеру на арешт В. Путіна, враховуючи світову увагу до ситуації в Україні загалом, і зокрема, як важливий меседж всьому світу про те, що діти не є здобиччю, вони не є трофеєм, вони не є власністю тієї держави, яка окупує територію. І тому такі

дії, які насправді відбуваються не лише в Україні, є міжнародним злочином, за яким неминуче буде покарання. Тому це меседж не тільки В. Путіну, а всім тим режимам, які намагаються тиснути на людей, на народи, викрадаючи дітей, здійснюючи інші воєнні злочини (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/order-na-aresht-putina-reaktsiyi/32324200.html>).

Попри наявність ордера на арешт В. Путіна, МКС не має повноважень заарештовувати підозрюваних і водночас не може судити їх заочно. Його юрисдикція поширюється лише на країни, які підписали та ратифікували угоду про заснування суду – Римський статут. Юрисдикцію МКС визнають 123 країни, але Росія не є підписантом цієї угоди, так само як і США, Індія, Китай та низка інших країн. Проте, як пояснив після оприлюднення рішення Генпрокурор України А. Костін, «відтепер російський президент має офіційний статус підозрюваного в скоєнні міжнародного злочину» і країни-члени МКС зобов'язані заарештувати його в разі перебування на їхній території і передати до суду.

Щоправда, останнім часом В. Путін не їздить до країн-підписантів Римського статуту. Впродовж минулого року російський лідер відвідав Таджикистан, Туркменістан, Іран, Узбекистан, Казахстан, Вірменію, Киргизстан і Білорусь. З них усіх видати В. Путіна МКС міг би лише Таджикистан, який є членом МКС.

Незабаром Римський статут може ратифікувати Вірменія. Влада цієї країни наприкінці минулого року звернулася до Конституційного суду з приводу затвердження Римського статуту Міжнародного кримінального суду, розраховуючи використати це у своєму протистоянні з Азербайджаном. Конституційний суд Вірменії визнав цей договір таким, що відповідає конституції країни. Це рішення відкриває шлях до ратифікації в країні Римського статуту МКС, що передбачатиме зобов'язання Вірменії щодо затримання на своїй території В. Путіна та також дитячого омбудсмена Росії М. Львової-Белової, щодо яких Міжнародний кримінальний суд 17 березня видав ордер на арешт за звинуваченням у воєнному злочині (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kreml-virmenia-putin-aresht/32333164.html>).

Однією з імовірних обставин для арешту В. Путіна міг би бути його приїзд до Південно-Африканської республіки (ПАР) у серпні на саміт БРІКС – адже ПАР є стороною Римського статуту. Однак заяви з цього приводу з боку членів Африканського Союзу є досить стриманими. Як заявила міністерка закордонних справ країни Н. Пандор, Південно-Африканська Республіка розглядатиме своє законодавство та консультуватиметься з російською стороною через ордер на арешт президента Росії. «ПАР має розглянути наявні положення нашого законодавства. Думаю, нам також треба буде провести дискусії у нашому уряді, а також із нашими колегами в Росії та визначити подальший шлях», – зазначила вона. За словами Н. Пандор, така дискусія є «критично важливою». Раніше речник уряду Південно-Африканської Республіки заявляв, що влада країни «взяла до відома» рішення Міжнародного

кримінального суду (МКС) видати ордер на арешт президента РФ В. Путіна (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-par-diskusii-rosiia-order-na-aresht-putina/32330004.html>).

Тим часом влада Німеччини першою заявила, що неодмінно заарештує В. Путіна щойно він прибуде на німецьку територію. Зокрема, міністр юстиції країни М. Бушманн заявив, що коли МКС звернеться до «Інтерполу» для втілення ордеру в життя, німецькі правоохоронці повинні будуть заарештувати В. Путіна в разі його приїзду до країни і передати МКС (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-orden-mks-aresht-putina/32325026.html>).

Протилежну позицію має влада Угорщини. Вона не арештовуватиме президента Росії, якщо він приїде до країни, заявив голова офісу прем'єр-міністра В. Орбана Г. Гуляш. За його словами, на це не буде законних підстав. Незважаючи на те, що Угорщина підписала і ратифікувала Римський статут, який визначає дії Міжнародного кримінального суду (МКС), Г. Гуляш зауважив, що Римський статут не був вбудований в угорську правову систему (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-uhorshchyna-aresht-putina/32331168.html>).

Утім, як зазначають експерти, ті, хто матиме об'єктивну можливість затримати підозрюваних, але відмовиться це зробити, матимуть негативні наслідки у формі відповідних рішень МКС. Крім того, щороку прокурор суду «нагадуватиме» Раді Безпеки ООН про те, що має ордер на арешт В. Путіна, який треба виконати в інтересах миру. Однак сам МКС не має жодних засобів змусити державу виконати це зобов'язання.

«Так, держави не можуть вторгнутися на територію Росії, заарештувати Путіна і відвести його в Гаагу. Так, це нереалістичний варіант. Тобто нині це впирається у фізичну присутність підозрюваних в Гаазі, суд не може судити їх заочно. Але, можливо, будемо сподіватись, це стане каталізатором якихось змін у Росії. Та допоки немає фізичного доступу до цих осіб, то права, які відкриті зараз прокурором, будуть перебувати на стадії очікування виконання цього ордеру на арешт», – уточнює Г. Нуріджанян.

«Є певні провадження, які можуть тривати, є певні способи, якими можна заслухати докази, що стосуються справи, без того, щоб особу було заарештовано. Навіть є можливість проведення так званого слухання щодо підтвердження звинувачень, яке є досить детальним заслуховуванням доказів перед тим, як ви перейдете до повного судового розгляду. І це можна проводити без присутності обвинуваченого. Але з точки зору фактичного повного судового розгляду після закінчення якого хтось потенційно може потрапити до в'язниці, він не відбудеться, якщо один або обидва не будуть заарештовані», – додає М. Джиллетт.

Звертає на себе увагу той факт, що ордери на арешт президента Росії В. Путіна та дитячого омбудсмена М. Львової-Белової виданий довічно. Це рішення МКС важливе тим, що знаменує початок реального міжнародного правосуддя за війну в Україні, підкреслює В. Василенко, представник України в Раді ООН з прав людини у 2006–2010 рр. і суддя трибуналу щодо колишньої

Югославії у 2001–2005 рр. Попереду будуть нові ордери на арешт та імена підозрюваних – імовірно, вони стосуватимуться злочинів, що згадувалися в нещодавньому звіті ООН – обстріли цивільних об'єктів, які є захищеними за міжнародним гуманітарним правом. Крім того, це рішення важливе й тим, що буквально поглиблює ізоляцію російської верхівки.

«Видача ордера на арешт Путіна, персонально Путіна, означає те, що з точки зору права він зобов'язаний з'явитися до суду. Він це порушить, звісно, і це буде ще одна цеглина в комплекс підстав щодо застосування до нього санкцій. І головне, мені так здається, що ті західні лідери, які хочуть з ним про щось домовитись і ставляться до Росії як до нормальної цивілізованої держави, повинні 100 разів подумати, чи в принципі з ним зустрічатись, чи ні», – зауважує В. Василенко.

МКС у випадку України може судити росіян за воєнні злочини, злочини проти людяності і, можливо, геноцид. А для розслідування злочину агресії потрібен інший механізм – спеціальний міжнародний трибунал, на підтримку якого Україна наразі залучає коаліцію союзників.

Як пояснив український юрист-міжнародник С. Петухов, ордер на арешт від МКС для В. Путіна матиме низку наслідків. По-перше, відтепер президент Росії позбавлений імунітету як глава держави, він не має імунітету від кримінального переслідування, який мають всі інші президенти країн.

Ордер на арешт кремлівського диктатора свідчить і про те, що Захід не піде на «мирну угоду» з Росією, і що спроби Москви розхитати коаліцію міжнародних партнерів України не принесуть результату. А повернення Росії до цивілізованого світу можливе тільки після покарання за вчинені воєнні злочини.

Разом з тим міжнародні експерти наголошують, що з ордерами МКС на арешт лідерів держав, які мають імунітет допоки перебувають на своїй посаді, не все так однозначно.

Прецедентів на видачу лідера держави, який виконує свої обов'язки наразі немає, хоча подібні ордери МКС уже виписував. Проте були два випадки, коли підозрювані добровільно з'являлися в суді. Йдеться про президента та віцепрезидента Кенії, нагадує експерт з міжнародного права Копенгагенського університету Г. Богуш. «Це не більш фантастичний варіант, ніж перспектива його затримання», – вважає правник. (URL: <https://zib.com.ua/ua/155321.html>). На його думку, одним із конкретних наслідків для В. Путіна, які матиме видача ордера на його арешт від МКС, буде ще більше ускладнення і без того обмеженого пересування російського лідера. Країни «глобального Півдня» будуть менш готові мати з ним справи, а серед західних країн президент РФ матиме статус вигнанця.

Важливість цього рішення МКС не в імовірності, з якою В. Путін опиниться на лаві підсудних, а в символізмі цього рішення, вважає експерт з міжнародного права Копенгагенського університету К. Хеллер. «Очевидно, що перспективи затримання Путіна найближчим часом є вкрай примарними. Якщо він і відвідує країни, то “дружні”, які не передадуть його міжнародному

суду. Але його пересування світом стануть набагато складнішими, ніж тепер», – зауважує експерт.

Водночас сер Д. Найс, прокурор, який у міжнародному суді вів справу проти колишнього президента Сербії С. Мілошевича, також звинуваченого у воєнних злочинах, вважає, що ордер від МКС для В. Путіна має не лише символічне значення. За його словами, це рішення свідчить, що є достатньо доказів, що В. Путін «є злочинцем, що є війна і вона є злочинною» (URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-64999078>).

«Міжнародний кримінальний суд, до складу якого входять судді з усього світу, користується повагою в багатьох частинах світу. Це означає, що звинувачення ще більше послаблять глобальний авторитет Путіна та Росії. Це заклеїло його перед усім світом як міжнародного ізгоя, обвинуваченого в історично кричущих злочинах. За сучасну історію лише троє діючих глав держав отримали обвинувачення МКС під час перебування на посаді: Путін, покійний лівійський лідер Муаммар Каддафі та колишній президент Судану Омар аль-Башир. Цей крок суду має незаперечну моральну вагу, поставивши Путіна в один ряд із Каддафі, аль-Баширом, Мілошевичем та нацистськими злочинцями», – вважає Ю. Пархоменко, партнер Вашингтонського офісу міжнародної юридичної фірми Foley Hoag, залучений у міждержавних спорах, зокрема в справах про воєнні злочини та геноцид.

Директор Центру досліджень армії, конверсії та роззброєння В. Бадрак зазначає, що виданий МКС ордер на арешт по краплі формує образ В. Путіна як міжнародного злочинця. «Ця новина вселяє надії на те, що світ повірить і почне багатогранні, обширні дії проти верхівки Росії – це крок до того, що ці люди стануть токсичними для будь-яких держав. І в один із моментів – стануть токсичними для лідера Китаю Сі Цзіньпіна», – наголошує він.

На думку В. Бадрака, це рішення – «європейський подарунок» до візиту китайського лідера до Москви. Експерт вважає, що «ця новина буде обов'язково взята до уваги Сі Цзіньпіном і буде призводити дуже повільно до розуміння ним токсичності Путіна, як це було раніше у Макрона і Ердогана. Розуміння, що Путін при владі, але це питання часу, і режим його припинить існувати – це лише питання часу. Для нас цей час дуже болючий, бо це життя українських солдатів і офіцерів, тому ми вболіваємо, щоб це сталося якомога швидше», – зауважує він (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/order-na-aresht-putina-reaktsiyi/32324200.html>).

Міжнародний ордер на арешт може виявитися для В. Путіна набагато небезпечнішою подією, ніж всі західні санкції разом узяті. Таку думку висловив старший науковий співробітник «Фонду Карнегі за міжнародний мир» О. Баунов в аналітичній статті на порталі «Carnegie Politika». Він зазначив, що прямих юридичних наслідків для Путіна ордер на арешт поки не матиме. Однак він може значно вплинути на спроби Кремля налагодити відносини з країнами глобального Сходу і Півдня після розриву з глобальним Заходом. «Найбільші незахідні співрозмовники Кремля – Китай, Індія, Туреччина – теж не визнають МКС. Зате його визнає майже вся Африка і

Латинська Америка – ті континенти, яким Росія намагається запропонувати себе як флагмана боротьби із західним неоколоніалізмом. Деякі країни Африки не просто визнають МКС, а співпрацювали з ним у здійсненні правосуддя», – наголошує О. Баунов.

Він визнає, що навряд чи В. Путін буде заарештований місцевою владою, якщо приїде в умовний Таджикистан. Однак від такого арешту не захищені чиновники нижчого рангу, щодо яких МКС, найімовірніше, теж почне масово виписувати ордери на арешт.

Однак куди серйозніше ордер на арешт В. Путіна позначиться на ставленні власне самих російських еліт до свого лідера. «Ситуація з ордером виглядає інакше, ніж із санкціями. Тоді Путін, який стояв вище санкцій, спостерігав, що буде з людьми, які підпали під них, з його оточення. Тепер оточення спостерігає, що буде з ним», – пише О. Баунов.

Експерт нагадує, що в історії вже були прецеденти, коли лояльне до лідера оточення видавало його міжнародному суду після втрати влади. Так, зокрема було з сербським президентом С. Мілошевичем. Експерт також наголошує, що раніше велика частина російських еліт уже втратила можливість їздити в країни Заходу. Їм точно не захочеться втратити доступ до іншої частини світу, якщо МКС продовжить виписувати ордери на арешт російських чиновників, тим самим закриваючи їм двері в Африку і Азію.

У цьому контексті показовим є той факт, що ніхто з російських пропагандистів та коментаторів новини з Гааги про ордер МКС навіть і не подумав виправдовувати В. Путіна. Звучали лише погрози закидати світ ядерною зброєю та заяви, що сам ордер нічого не вартий. Напрошується висновок, що провину російського лідера визнають його ж поплічники у самій Росії.

Звичайно ж, офіційно рішення про арешт В. Путіна сама Росія та її політичні лідери не визнають, оперуючи тим, що їхня держава не є учасником Римського статуту і відповідно всі процесуальні дії та рішення МКС на них не розповсюджуються. Коментуючи рішення МКС про видачу ордера на арешт В. Путіна, речник Кремля Д. Песков запевнив, що російське керівництво «не бере його близько до серця».

Водночас заступник голови російської Ради безпеки, експрезидент Росії Д. Медведєв заявив 20 березня, що спроби судити президента ядерної держави в Міжнародному кримінальному суді матимуть «жахливі наслідки» для міжнародного права. Також він написав у своєму телеграм-каналі, що Росія може відповісти на ці дії ракетним ударом по будівлі МКС ([URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-mks-pogrozy-aresht-putina/32329785.html](https://www.radiosvoboda.org/a/news-mks-pogrozy-aresht-putina/32329785.html)).

Невдовзі після оголошення рішення про видачу ордера на арешт російського президента у Росії порушили кримінальну справу проти прокурора МКС К. А. Хана та трьох суддів. Відповідну заяву опублікував Слідчий комітет РФ. У ньому зазначається, що прокурор К. Хан направив в одну з судових палат МКС клопотання про отримання ордерів на арешт «громадян Російської Федерації». На підставі цього клопотання троє суддів

винесли «незаконні рішення» про арешт російського президента і дитячого омбудсмена Росії. «Кримінальне переслідування носить завідомо незаконний характер, оскільки підстав для притягнення до кримінальної відповідальності немає», – заявили в Слідкомі.

Російські «правоохоронці» стверджують, що прокурор МКС порушив статті Кримінального кодексу РФ про притягнення завідомо невинної особи до кримінальної відповідальності і про «приготування до нападу на представника іноземної держави, що користується міжнародним захистом, з метою ускладнення міжнародних відносин».

Спікер Державної думи Росії В. Володін запропонував запровадити відповідальність «за сприяння та підтримку» Міжнародного кримінального суду (МКС) в Гаазі. «Необхідно розробити зміни до законодавства, що забороняють будь-яку діяльність МКС на території нашої країни, а також передбачити відповідальність за сприяння та підтримку МКС», – зауважив він у своєму телеграм-каналі.

Крім того, В. Володін запропонував організувати роботу «щодо укладання двосторонніх угод з дружніми країнами, які передбачають обопільну відмову від співпраці та сприяння МКС» (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rosija-mks-zaborona/32334150.html>).

Попри всі ці заяви, Росія все ж намагається виправдатися. Російська уповноважена з прав дитини М. Львова-Белова заявила 24 березня, що 56 українських дітей, які тепер перебувають в окупованому Криму та Краснодарському краї, очікують на возз'єднання з родиною, а 33 українських дитини вже повернулися до батьків у Харківській, Херсонській та Запорізькій областях. Дітей привезли додому самі батьки або довірена особа. Російська чиновниця стверджує, що з жовтня 2022 р. російська влада «послідовно сприяє возз'єднанню дітей, які прибули на відпочинок» із зон конфлікту, і з цієї групи вже понад 2000 дітей повернулися до своїх родин (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rosija-ukrajinski-dity-rodyny/32333113.html>).

Представник Росії в ООН В. Небензя заявив, що, вивозячи дітей із території України, російська влада хотіла «вберегти їх від небезпеки, яку можуть нести воєнні дії», і що РФ готова повернути їх до України, коли буде безпечно. За словами В. Небензі, Росія хоче провести на початку квітня неформальне засідання Ради безпеки ООН, на якому має намір продемонструвати, що «питання про дітей, “насилно відправлених до Росії”, повністю роздуте» (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rosia-ukraina-dity/32327835.html>).

Президент України В. Зеленський назвав видачу Міжнародним кримінальним судом ордеру на арешт президента РФ В. Путіна поворотним моментом. У своєму відеозверненні В. Зеленський наголосив, що після цього не виникає сумнівів, що Росія відповідатиме за агресію проти України. «За кожен прояв терору проти українців держава-зло відповідатиме. Є ордер Міжнародного кримінального суду на арешт керівника Росії. Це – поворотний

момент. Момент, після якого стає безсумнівним, що завершенням цієї агресії для Росії буде повний спектр її відповідальності», – зазначив В. Зеленський (URL: <https://www.dw.com/uk/zelenskij-order-mks-na-arest-putina-povorotnij-moment-onlajn/a-65038879>).

Генеральний прокурор України А. Костін назвав історичним рішення Міжнародного кримінального суду щодо очільника Кремля В. Путіна. «Відтепер російський президент має офіційний статус підозрюваного у скоєнні міжнародного злочину – незаконного примусового переміщення українських дітей. Це означає, що за межами Росії Путіна мають заарештувати та передати до суду. А світові лідери тричі думатимуть, перш ніж тиснути йому руку або сідати з ним за стіл переговорів. Світ отримав сигнал, що російський режим є злочинним і його керівництво та поплічники будуть притягнуті до відповідальності. Це історичне рішення для України та всієї системи міжнародного права і лише початок довгого шляху до відновлення справедливості» (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kostin-mks-putin-order/32323169.html>).

Президент США Д. Байден заявив, що видача МКС ордера на арешт В. Путіна за звинуваченнями у воєнному злочині є «виправданою». Цей крок «є дуже сильною позицією», – зазначив Д. Байден (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/order-na-aresht-putina-reaktsiyi/32324200.html>).

Європейський Союз підтримав рішення Міжнародного кримінального суду про видачу ордерів на арешт російського президента В. Путіна та уповноваженої з прав дитини в адміністрації президента М. Львової-Белової.

В офіційній заяві з цього приводу йдеться про те, що «Європейський союз вітає та заохочує подальші зусилля щодо забезпечення повної відповідальності за військові злочини та інші найбільш серйозні злочини у зв'язку з агресивною війною Росії проти України». Зазначається, що вони розглядають рішення МКС як початок процесу притягнення до відповідальності російських лідерів за злочини та злочиння, які вони замовляють, дозволяють або вчиняють в Україні. «ЄС також заявляє про свою підтримку розслідувань Прокурора Міжнародного кримінального суду в Україні та закликає до всебічної співпраці всі держави-учасниці», – йдеться в повідомленні.

Загалом, попри скептицизм, який можуть викликати практичні труднощі доставки В. Путіна на слухання в Гаазі, видача ордерів на арешт, як судові рішення, створює конкретні зобов'язання, тому має правові наслідки для фігурантів справи.

По-перше, В. Путін та М. Львова-Белова отримали статус підозрюваних у вчиненні воєнних злочинів, що підтверджується достатньо переконливими доказами, аби наважитися переслідувати чинного главу ядерної держави.

По-друге, щодо цих осіб сформовані окремі кейси, які можуть доповнюватися новими епізодами, здобути іншу правову кваліфікацію, і як тільки підозрювані будуть доставлені в суд – перейти на наступну стадію розгляду.

По-третє, активи підозрюваних та долучених до їхньої злочинної діяльності осіб поволі передаються як «добровільні внески» до Цільового фонду МКС для подальшої компенсації жертвам ([URL: https://24tv.ua/navishho-naspravdi-mks-vidav-order-aresht-putina_n2280129](https://24tv.ua/navishho-naspravdi-mks-vidav-order-aresht-putina_n2280129)).

Цікавою є подальша доля Росії як постійного члена Ради Безпеки ООН, адже щонайменше на регіональному рівні її режим визнано терористичним, а очільника – потенційним міжнародним злочинцем. Подібна ситуація може вплинути на усунення Росії від головування в раді та голосування в питаннях, пов'язаних з її агресією щодо України.

На практиці може трапитися так, що В. Путін помре раніше, ніж побачить слідчий ізолятор у Гаазі (так трапилося з чотирма іншими особами, щодо яких МКС видав ордер на арешт). У такому випадку вже тепер треба створювати механізм для забезпечення права на правду та справедливого відшкодування жертвам його злочинів.

Не варто також виключати усунення В. Путіна від влади та використання його в ролі розмінної монети задля повернення до лона міжнародної спільноти з існуючими (нині або в минулому) преференціями. Ідеться про постійне крісло в Раді Безпеки ООН, членство в Раді Європи, повноправну торгівлю, скасування санкцій тощо. У свій час серби виміняли С. Мілошевича на пакет економічної допомоги. Не виключено, що росіяни проміняють В. Путіна на щось подібне.

Цілком очікувано, що вже в найближчому майбутньому ми можемо стати свідками обростання російських керманців все новими складами міжнародних злочинів, за які видаватимуться нові ордери на арешт за скоєні в Україні злочини. Як зауважує журналіст і політичний коментатор В. Портников, «політичний час Путіна починає повільно сипатися, як пісок із годинника. І що найважливіше – Путін, який завжди уважно стежив за долею диктаторів, це чудово розуміє. Він знає, що суд у Гаазі виписав йому “чорну мітку”».

А. Потіха, наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Візит Сі Цзіньпіна до Москви: результати і прогнози в оцінках експертів

Перший після переобрання головою КНР міжнародний візит Сі Цзіньпін здійснив до Москви 20–22 березня, де зустрівся з Путіним. Сі Цзіньпін став першим лідером, який зустрівся з Путіним після того, як Міжнародний кримінальний суд видав ордер на його арешт. Переговори між Сі Цзіньпіном і Путіним відбувалися у відкритому й закритому форматах. За підсумками візиту сторонами було підписано пакет із 14 документів, зокрема заяву про плани економічного співробітництва між Росією та Китаєм до 2030 р. та заяву про плани поглиблення партнерства. У спільній заяві зазначається, що відносини їхніх країн не є військово-політичним союзом, не мають блокового й конфронтаційного характеру, також не спрямовані проти третіх країн.

Також у документі наголошується, що російсько-китайські відносини є «зрілими, стабільними, самодостатніми й міцними», а «дружба двох народів, що передається з покоління в покоління, має міцний фундамент» (URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/03/21/7394462>. 2023. 21.03).

Під час брифінгу Путін і Сі Цзіньпін заявили, що Росія готова нарощувати постачання Китаю нафти та природного газу, зокрема в рамках проєкту «Сила Сибіру-2». За словами Путіна, сукупний обсяг постачання газу до 2030 р. становитиме не менше 98 млрд куб. м, плюс 100 млн т зрідженого природного газу. «Незважаючи на пандемію та санкції, товарообіг Росії та Китаю у 2022 р. досяг історично рекордної позначки – 185 млрд дол., а у 2023 р. перевищить 200 млрд дол. За рік товарообіг зріс на понад 30 %», – ідеться в спільній заяві.

Також у ній зазначається, що в інвестиційній сфері сформовано масштабний пакет з 80 значущих і перспективних двосторонніх проєктів у різних галузях на суму близько 165 млрд дол., а Росія та Китай продовжують розвивати мирне використання атомної енергії.

Утім, за інформацією американського видання «Bloomberg», голова КНР Сі Цзіньпін розчарував російську сторону, відмовившись брати на себе зобов'язання щодо підтримки «Сили Сибіру-2» (URL: <https://apostrophe.ua/ua/article/politics/foreign-policy/2023-03-22/v-obyuatyiah-randyi-itogi-vizita-predsdatelya-si-v-moskvu/51137>. 2023. 22.03). Щоправда, Путін вважає переговори успішними, відносини з КНР «досягнули максимально високого рівня за всю історію». За його словами, позиції РФ здебільшого міжнародного порядку денного збігаються, бізнес РФ готовий задовольняти попит КНР на нафту й газ, а Китай буде «провідним партнером» в освоєнні Далекого Сходу. Путін визнав, що РФ виступає за введення розрахунків у юанях (валюта КНР), замість долара, за угодами з країнами Азії, Африки та Латинської Америки.

Щодо України, то слова Путіна цілком відповідають попередній риторичі: Захід, мовляв, має намір «воювати до останнього українця». При цьому він наголосив на недопущенні постачання в Україну Великою Британією снарядів зі збідненим ураном, а пункти «мирного плану», запропонованого КНР, «можуть лягти в основу мирного процесу, лише коли Київ і Москва будуть готові» (URL: <https://vesti.ua/uk/mir-uk/brak-po-raschetu-glavnye-itogi-vizita-si-tszinpinga-v-moskvu>. 2023. 22.03).

У свою чергу Сі Цзіньпін назвав переговори «дружніми» та зазначив, що зв'язки КНР і РФ «відіграють життєво важливу роль для сучасного світопорядку», співробітництво зміцнюватимуть на майданчиках ШОС, БРІКС і G-20. Сі Цзіньпін підкреслив, що КНР і РФ розвиватимуть взаємну торгівлю, зокрема в ІТ-сфері.

Щодо України, то китайський лідер висловився дуже обережно: «КНР зберігає неупереджену позицію, виступає за мир і діалог, зберігає вірність принципам Статуту ООН».

При цьому вони заявили, що ядерні держави повинні повернути всю свою ядерну зброю на свою територію; необхідно замінити загальні принципи «порядком, заснованим на правилах» (знову натяк на позиції США та їхніх союзників); космос – не місце для конфронтації; односторонні санкції (ті, що не були схвалені Радбезом ООН, як у випадку з РФ) – біда; відносини РФ і КНР – не військово-політичний союз. Але вони надаватимуть підтримку в питаннях «захисту корінних інтересів» один одного, а також проводитимуть спільні патрулювання та навчання, боротимуться з «кольоровими революціями».

Глава МЗС КНР високо оцінив візит Сі Цзіньпіна до Путіна. За його словами, той ухвалив рішення про поїздку, «ретельно» його обміркувавши. Розхвалюючи дружбу Китаю та Росії, Цінь Ган зазначив, що відносини між країнами «розвиваються в правильному історичному напрямі». «Деякі країни навмисно перешкоджають мирним переговорам заради власних геополітичних інтересів і навіть вигадують всілякі чутки й помилки, щоб атакувати та дискредитувати Китай», – заявив він, назвавши розв’язану Росією повномасштабну війну «українською кризою» (URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/glava-mzs-kitayu-rozhvaliv-vizit-si-czinpina-do-putina-i-nazvav-pekin-advokatom-u-viyni-50312704.html>. 2023. 23.03).

Китайський міністр наголосив, що Китай є «адвокатом» у війні, а не «творцем» чи її «стороною», підтримує політичне врегулювання та «сприяє мирним переговорам».

Як інформують ЗМІ, уже після завершення візиту Сі Цзіньпіна до Москви голова Комісії із закордонних справ Китаю Ван І заявив, що його країна розраховує на підтримку китайського «мирного плану» з боку Європи. З такою пропозицією Ван І звернувся в телефонній розмові до дипломатичного радника Президента Франції Е. Бонна. «Китай сподівається, що Франція та інші європейські країни також зіграють свою належну роль», – зазначив китайський дипломат. За його словами, припинення вогню, припинення війни та відновлення мирних переговорів «мають стати стратегічним консенсусом між Китаєм і Європою» (URL: https://ipress.ua/news/kytay_zaklykaie_yevropu_pidtrymaty_yogo_myrnyy_plan_s_hchodo_ukrainy_bloomberg_341128.html. 2023. 24.03).

Як інформують ЗМІ, Франція готова вести переговори з Китаєм, зокрема й щодо «мирного плану», запропонованого Китаєм. Повідомляється, що на початку квітня президент Єврокомісії У. фон дер Ляєн й очільник Франції Е. Макрон відвідають Китай для переговорів з китайським керівництвом щодо війни РФ проти України. Е. Макрон уже підтвердив, що У. фон дер Ляєн супроводжуватиме його під час візиту до Пекіну, де він планує зустрітися з лідером Китаю Сі Цзіньпіном. До спільної поїздки Е. Макрона та У. фон дер Ляєн Китай 31 березня відвідає Прем’єр-міністр Іспанії П. Санчес (URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3687175-fon-der-laen-i-makron-vidvidaut-kitaj-govoritimut-pro-ukrainu.html>. 2023. 25.03).

Ще раніше відвідати Китай має наміри Президент Бразилії Луїс Інасіу Лула да Сілва, який має на меті запропонувати створити «клуб миру» з Китаєм для посередництва в припиненні війни РФ проти України. Як повідомляють ЗМІ, він прагне відновити дипломатичний вплив Бразилії після відносної ізоляції попереднього уряду експрезидента Ж. Болсонару, але не бажає приєднуватися до західних країн, які надсилають зброю в Україну для боротьби проти російського вторгнення. «Ми дуже зацікавлені в тому, щоб сприяти або допомогти організувати якусь зустріч, яка б призвела до мирного процесу. Президент стільки разів казав, що він багато чує про війну, але дуже мало слів про мир. Його цікавлять розмови про мир», – зазначив міністр закордонних справ Бразилії М. Вієйра (URL: <https://zn.ua/ukr/WORLD/prezident-braziliji-pid-chas-vizitu-v-kitaj-zaproponuje-stvoriti-klub-miru-dlja-pripinennja-vijni-rf-proti-ukrajini-ft.html>. 2023. 25.03).

Ситуація складається так, що китайське керівництво готове до переговорів з європейськими лідерами, латиноамериканськими, але відкидає діалог із США. Як зазначають оглядачі ЗМІ, голова КНР Сі Цзіньпін проігнорував пропозицію Президента США Д. Байдена про телефонну розмову.

Як відомо, Президент Д. Байден минулого місяця, після того як американський винищувач збив китайську повітряну кулю над територією США, заявив, що він планує поговорити з головою КНР Сі Цзіньпіном про цей епізод і «розчистити повітря» між двома супердержавами. Вашингтон прагне перезавантажити відносини з Пекіном, і дзвінок Д. Байдена був би першим кроком, а також міг стати першим контактом лідерів після зустрічі на полях G20 у листопаді 2022 р. на Балі.

Проте, попри зусилля американських дипломатів, китайці не виявили інтересу до організації такої розмови. Натомість Сі Цзіньпін здійснив візит до Москви, де він і Путін виступили з критикою на адресу Сполучених Штатів Америки (URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3687274-si-czinpjin-proignoruvav-propoziciu-bajdena-pro-telefonnu-rozmovu-reuters.html>. 2023. 25.03).

У Білому домі вважають, що Росія та Китай хотіли б, щоб світ грав за їхніми правилами, але такі відносини не можна назвати альянсом. Як інформують ЗМІ, у США не побачили ознак швидкого завершення війни в Україні за підсумками зустрічі російського президента Путіна та глави КНР Сі Цзіньпіна. Про це заявив координатор зі стратегічних комунікацій Ради національної безпеки при Білому домі Д. Кірбі. «Ми не побачили нічого зі сказаного Сі та Путіним, що змусило б нас повірити в те, що війна в Україні скоро закінчиться, і що вони на це налаштовані», – наголосив Д. Кірбі. За його словами, після зустрічі китайського та російського лідерів відносини їхніх країн не стали альянсом, але обидві країни «хотіли б, щоб світ грав за їхніми правилами» (URL: <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/556327-voynazakonchitsya-ne-skoro-v-ssha-prokommentirovali-vstrechu-putina-i-si-czinpina>. 2023. 21.03).

Державний секретар США Е. Блінкен у більш жорсткій формі характеризував результати зустрічі Сі Цзіньпіна й Путіна. За його словами, зустріч лідера Китаю Сі Цзіньпіна з президентом Росії свідчить про намір КНР забезпечити «дипломатичне прикриття» імовірних звірств Росії в Україні.

За словами Е. Блінкена, те що Сі Цзіньпін відвідав Росію через кілька днів після того, як Міжнародний кримінальний суд видав ордер на арешт Путіна, свідчить про те, що Китай не відчуває відповідальності Кремля щодо звірств, скоєних в Україні, і замість того, щоб навіть засудити їх, він радше надасть дипломатичне прикриття для того, щоб Росія продовжувала вчиняти ті самі злочини.

Разом з тим Е. Блінкен заявив, що деякі «елементи» мирної пропозиції Китаю щодо війни відповідають зусиллям, які підтримають США. «Пропозиція Китаю містить елементи, які ми давно підтримуємо, включаючи забезпечення ядерної безпеки, вирішення гуманітарної кризи, захист цивільних осіб. Справді, перший елемент закликає до підтримки суверенітету, незалежності та територіальної цілісності всіх країн», – наголосив держсекретар.

При цьому він вважає, що будь-які заклики до припинення вогню, «які не включають виведення російських військ з території України, фактично означатимуть підтримку ратифікації російського завоювання», оскільки це «дозволить Путіну відпочити та переналаштувати свої війська, а потім відновити війну у вигідніший для Росії час» (URL: <https://suspilne.media/420021-vizit-si-czinpina-do-moskvi-zabezpecue-diplomaticne-prikritta-rosijskim-zlocinam-blinken>. 2023. 20.03).

Глава Пентагону Л. Остін також занепокоєний взаємовідносинами Росії та Китаю. Він заявив, що зустрічі китайського й російського лідерів Сі Цзіньпіна та Путіна в Москві є «тривожним меседжем» про підтримку РФ Китаєм. «Візит Сі до Путіна та його кількадеденне перебування там, я думаю, надсилає дуже тривожний меседж, меседж підтримки Росії», – заявив глава Пентагону (URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/03/24/7394845>. 2023. 24.03).

На його думку, хоча наразі й немає свідчень надання Пекіном летальної допомоги РФ, візит Сі Цзіньпіна та його зустрічі з російським лідером по суті «стали демонстрацією підтримки» Путіна, що само по собі «є дуже тривожним».

Л. Остін також зауважив, що в разі надання Китаєм матеріальної підтримки російській стороні це потенційно вплине на продовження конфлікту та розширить його вплив не лише в масштабах регіону, а і в усьому світі.

Президент Сполучених Штатів Америки Д. Байден також зазначив, що Китай поки що не передавав зброю Росії. Він заявив, що хоча американські офіційні особи нещодавно попереджали про ознаки того, що, Китай може розглянути можливість збільшення військової підтримки Росії, «вони цього ще не зробили». «Це не означає, що вони цього не зроблять, але поки що ні. І

якщо щось подібне й станеться, то Захід згуртується ще більше», – наголосив Д. Байден. При цьому він зазначив, що не сприймає легковажно дій Китаю та Росії, «і це може істотно загостритися». «Але давайте дивитися на все в перспективі», – додав Президент США.

В українському МЗС стримано прокоментували візит лідера Китаю Сі Цзіньпіна до Москви. В Україні сподіваються на більш сприятливе ставлення Китаю до України. Як зазначив речник Міністерства закордонних справ України О. Ніколенко, Пекін має використати свій вплив на Москву, щоб змусити Путіна закінчити цю війну.

Він повідомив, що міністр закордонних справ України Д. Кулеба в телефонній розмові зі своїм китайським колегою заявив про необхідність відновлення територіальної цілісності України й це має бути в центрі всіх дипломатичних зусиль. «Ми готові до тіснішого діалогу з Китаєм з метою відновлення миру в Україні відповідно до принципів, закріплених у Статуті ООН, та останньої резолюції Генасамблеї ООН з цього питання», – зазначив О. Ніколенко (URL: <https://www.dsnews.ua/ukr/politics/v-mzs-ukrajini-vidreaguvali-na-vizit-czinpina-do-rosiji-20032023-476306>. 2023. 20.03).

Напередодні візиту Сі Цзіньпіна до Москви повідомлялося, що після його зустрічі з Путіним лідер КНР проведе телефонну розмову з Президентом України В. Зеленським. Проте, як заявив радник глави Офісу Президента М. Подоляк, розмова Президента України В. Зеленського та лідера Китаю Сі Цзіньпіна планується, але в її організації виникли певні складнощі через позицію Китаю.

За інформацією ЗМІ, під час зустрічі з Прем'єр-міністром Японії В. Зеленський сказав, що отримав «якісь сигнали» щодо розмови із Сі Цзіньпіном, але «ніякої конкретики немає». В. Зеленський також додав, що Україну не влаштовує просто припинення вогню та заморожування війни. Це, за словами українського Президента, лише дасть змогу РФ підготуватися, щоб знову напасти. «Ми запропонували формулу миру та передали її Китаю і публічно, і дипломатичними каналами. Запрошуємо на діалог й очікуємо на нього», – наголосив В. Зеленський (URL: <https://www.rfi.fr/uk>. 2023. 22.03).

Оцінюючи підсумки візиту Сі Цзіньпіна до Москви, експерти й політики зазначають, що для Китаю це дало більше позитиву ніж для Росії. Як зазначив заступник керівника Офісу Президента І. Жовква, президент Росії Путін не зміг під час переговорів з керівником Китаю досягнути бажаних результатів з половини тем. «Думаю, що Путін покладав значно більші сподівання на результати цього візиту для себе, для Росії. І навіть половина, а може, навіть і дві третини цих результатів (сподівань) не виправдалися. Дійсно, ніякого військового союзництва чи партнерства, ніяких нових контрактів на постачання тих чи інших видів озброєння, ніякої чіткої позиції на підтримку Росії на було», – зазначив І. Жовква (URL: <https://www.dsnews.ua/ukr/politics/u-zelenskogo-podveli-itogi-vstrechi-putina-s-tovarishchem-si-22032023-476484>. 2023. 22.03). За його словами, Сі Цзіньпін досяг «абсолютної більшості» тих результатів, на які розраховував.

Політолог В. Фесенко також вважає, що Путіну не вдалося отримати те, чого він хотів. «Хоча Путін і стверджує, що “мирний план” КНР може стати основою для припинення війни, будь-якої окресленої позиції у Сі Цзіньпіна (і, відповідно, у підсумкових заявах) не з’явилося. Візит виявився настільки ж абстрактним та аморфним, як і позиція Китаю щодо війни між Росією та Україною. Жодної конкретики», – зауважує політолог.

На його думку, для Китаю в цьому контексті потрібен не конкретний результат, а пряма участь у великій дипломатичній грі навколо Росії та України, просування й закріплення своїх інтересів по Тайваню, а також в Азії та Тихоокеанському регіоні. Тут повертає увагу окремий пункт у фінальній заяві лідерів у тому, що відносини РФ і КНР не є військово-політичним союзом й узагалі не спрямовані проти третіх країн. «Переконаний, що це було зроблено на настійне прохання китайської сторони... Китай зберігає позицію поза конфліктом, але одночасно натякає США, що при нагоді може використовувати РФ як свій інструмент і ресурс у геополітичному протистоянні із Заходом», – вважає В. Фесенко.

Натомість політолог Р. Бортник сподівається на покращення відносин України з Китаєм. Адже для України важливо забезпечити рівень контактів з Китаєм. Днями було призначено нового посла до Пекіну, яким став П. Рябікін (звільнений нещодавно віцепрем’єр з питань стратегічних галузей промисловості). «Китай не закривається від України, і якщо ми проводитимемо раціональну політику, а це те, що цінує Китай, то зможемо вибудувати з Пекіном взаємовигідні відносини. Важливо, що Президент дуже обережно характеризує мирні пропозиції КНР, їх не можна відкидати повністю», – зазначив Р. Бортник (URL: <https://vesti.ua/uk/mir-uk/brak-poraszchetu-glavnye-itogi-vizita-si-tszinpina-v-moskvu>. 2023. 22.03).

Деякі експерти взагалі вважають, що Росія лише стає більш залежною від Китаю. Як зазначив колишній генеральний консул України у Владивостоці О. Данильченко, Росія, по суті, стала васалом Китаю. «Ні про яку рівність, рівноправність, тим більше старшого брата не може бути й мови. Китай інакше про ці відносини і не мислить. Навіть раніше, коли співвідношення економік було 3:1 на користь Росії, Китай намагався хоча б таку видимість створювати. Сьогодні це співвідношення 10:1 на користь Китаю. Кількість населення – та ж пропорція. Кількість армій теж не на користь Росії. Путіну протиставити нічого, крім кількості ядерної зброї. Але для Китаю це не аргумент, та й Росії втрачати єдиного потужного союзника (принаймні Кремлю хочеться вірити в це) ні до чого», – підкреслив О. Данильченко.

За його словами, на сьогодні Росія, безповоротно втративши ринки у Європі, сама прагне стати сировинним додатком Китаю. «Вона не має іншого виходу. Швидкому нарощуванню обсягів товарообігу перешкоджає нерозвинутість транскордонної інфраструктури. Інвестувати ж у Росію Китай не хоче, розуміючи, що вона й так нікуди не дінеться», – вважає дипломат (URL: <https://apostrophe.ua/ua/article/politics/foreign-policy/2023-03-22/vobyuyatyah-pandyi-itogi-vizita-predsedatelya-si-v-moskvu/51137>. 2023. 22.03).

При цьому він не виключає таємних домовленостей про постачання деяких озброєнь Росії з боку Китаю. «Цілком можливо, що на зустрічі лідерів і було досягнуто конкретних домовленостей про постачання якихось критично важливих видів озброєнь (через прокладки, треті-четверті руки), мікросхем, сировини та ін. Але ці домовленості були таємні, підкилимні», – наголосив О. Данильченко.

Він вважає, що постачання китайських озброєнь Росії дуже небезпечні для України. «Вони змусять нас просити про збільшення поставок із Заходу, а це навряд чи можна здійснити. На поставки озброєнь Захід, безсумнівно, відповість санкціями, які за взаємної залежності взаємно не вигідні. Кому вони ускладнять ситуацію більше? Мені здається, що Китаю. Захід самодостатній, завжди може включити своє імпортозаміщення. А Китай – “світова фабрика”, дуже залежить від експорту. А зараз ще й зі зростанням економіки в нього проблеми», – зазначає О. Данильченко.

Із цими твердженнями погоджується політичний аналітик Я. Макітра, який вважає, що Росія на сьогодні дуже залежна від Китаю. Проте Китаю теж вигідно використовувати Росію та споживати її природні ресурси. За словами експерта, Китай готовий співпрацювати з військовим злочинцем, тому що йому це вигідно. «Тональність спілкування та спільне комюніке з багатьох питань свідчать, що китайці та росіяни знайшли точки дотику з економічних питань та частково з геополітичних», – вважає Я. Макітра.

Він також не виключає можливості таємного постачання зброї для Росії. «Можна припустити, що цього не станеться одразу, але такий варіант є робочим, якщо Китаю не вдасться зіграти власну гру за допомогою так званого мирного плану», – підкреслив політичний аналітик.

На думку експертів, це можливо, якщо вони домовляться контрабандно поставляти зброю в Росію. Але це надто важкий та довгий шлях. Можна просто перекидати її через кордон, але все це буде видно. «Тому це можуть бути такі домовленості: давайте нам дешеву нафту та газ, а ви нам – зброю. Добре, але, мабуть, іншим разом», – зазначив журналіст О. Бурлаков (URL: https://24tv.ua/kitayu-golovne-otrimati-deshevi-naftu-gaz-pidsumki-zustrichi_n2278896. 2023. 21.03). На його думку, Китай не піде на постачання зброї Росії, тому що опиниться під санкціями і втратить ринок збуту в США та Європі, тому що ринок Росії значно менший для них і вони їм спокійно пожертвують. Тим більше що з країни-агресорки можна отримувати все, не вкладаючи нічого.

Колишній міністр закордонних справ України В. Огризко також вважає неможливим значні поставки озброєнь для Росії. «Ну, щонайменше, іти далеко в цьому плані, я думаю, що китайці не будуть. Тому що це означатиме для них дуже серйозні не тільки репутаційні втрати, а й загрозу для економічної стабільності. Усе-таки китайська економіка чітко зав’язана на ринки Північної Америки і Європи. І відмовитися від них через допомогу лузеру – це насправді надзвичайно ризикована історія. Тому я не думаю, що Китай піде далі загальних розмов про те, що, мовляв, “ми – сусіди”, про те, що ми “маємо

чудову історію”, яку, щоправда, Китай теж трактує по-своєму, що “нам потрібно поглиблювати наші відносини”», – зазначив В. Огризко. За його словами, насправді Китай буде дедалі більше прив’язувати Росію економічно, перетворювати її у свій енергетичний, економічний сировинний додаток, використовуватиме цю історію у своїх цілях, уже в інтересах, так би мовити, певного протистояння із Заходом. «Так що, думаю, китайці не поспішатимуть», – підкреслив дипломат.

Експерти вважають, що Китай хоче перебрати на себе функції Росії, і для них навіть певною мірою вигідною є токсична репутація Путіна, тому що на цьому тлі Китай може більш жорстко ставити свої акценти. Візит Сі Цзіньпіна в Росію та заяви Міністерства закордонних справ КНР свідчать про те, що Китай експериментальним шляхом намагається знайти можливості для переговорів з Європою, Сполученими Штатами Америки та з Україною, зокрема, щоб розв’язувати проблеми повоєнного устрою світу. Як зазначив політолог І. Рейтерович, під час зустрічі Сі Цзіньпіна з Путіним чітко було видно, хто старший партнер, а хто молодший. І молодшим партнером явно була Росія. Поки що нічого екстраординарного з погляду посилення співпраці між країнами або підписання якихось нових документів не відбулося абсолютно. «Тобто був нормальний робочий діалог без якихось далекосяжних висновків щодо максимальної підтримки РФ з боку Китаю тощо. Тут треба просто розуміти, що в КНР плани далекосяжні, вони розраховані на десятиліття. І Китай зараз не готовий відкрито виступати на боці РФ або остаточно прив’язувати її до себе, створюючи якийсь союз», – зазначив експерт (URL: <https://uatv.ua/uk/rosiya-yak-molodshyj-brat-kytayu-abo-z-lideriv-u-vasaly-rezultaty-zustrichi-putina-i-si-tszinpinga-otsinyly-eksperty>. 2023. 22.03).

Він переконаний, що в Китаю є маса своїх внутрішніх питань: модернізація армії, вихід на нові ринки. І вони хочуть це все робити, поки Росія в розумінні Пекіну відвертатиме увагу Сполучених Штатів Америки, Європейського Союзу від того, що робить Китай. Вони якісь ресурси витрачатимуть на Росію, а в цей час Китай свої ресурси якраз накопичуватиме.

Натомість експерт Української асоціації китаєзнавців Д. Єфремов вважає, що китайці приїхали до росіян до Москви насамперед для того, щоб переконати країни третього світу в тому, що Китай не такий, як Сполучені Штати Америки, він миролюбний. Вони шукають можливості налагодити мирні відносини, діалог, переговори, стимулювати розвиток. Загалом, «за все хороше проти всього поганого». «Від РФ Китай уже має те, що йому потрібно. У КНР дуже багато знижок і преференцій. Вони ще хочуть, щоб Росія відкрила ті сектори, які вона раніше утримувала й куди до цього китайців не пускала. Насамперед їх цікавить енергетичний сектор Російської Федерації, видобуток корисних копалин, вони хочуть стати учасниками енергетичної генерації на території Росії. Ще китайців дуже цікавить Арктика й доступ до арктичного маршруту транспортування вантажів», – наголосив експерт.

Російський публіцист і політолог А. Піонтковський звертає увагу на далекоглядні плани Китаю. За словами політолога, територія в Росії величезна,

освоювати її Китаю доведеться роками. Невипадково приблизно за тиждень до візиту Міністерство природних ресурсів КНР випустило нову мапу Китаю та його сусідів. На ній десятки російських міст від Владивостока до Іркутська, Байкалу, який вони називають Північне море, були позначені споконвічними китайськими назвами. «Вони просто нагадали, що це територія, відторгнута від Китаю. І це був дуже тонкий хід. Розуміючи, наскільки Путін і весь путінський режим від них залежить, вони вкинули цю інформацію, будучи впевненими в тому, що Путін не посміє не прокоментувати цей факт нахабного домагання на значні території Росії», – заявив А. Піонтковський.

Проте, за його словами, два тижні росіяни мовчали. Це означає, що мовчання – знак згоди. «Це, по суті, та присяга вірності, коли московських князів змушували повзати, поповзом наближатися до трону хана, цілувати йому туфлю. Ну, ось у наші часи це замінило ось таким визнанням китайської приналежності Китаю величезних територій Росії», – наголосив політолог.

Щоправда, І. Преображенський, політолог, експерт з країн Центральної та Східної Європи трохи по-іншому оцінює ситуацію. Він вважає, що Китаю потрібна сильна Росія, яка охороняла б його тили, коли він погрожує Тайваню, намагається змусити без застосування військової сили Тайвань приєднатися до КНР. «Відомо, що багато китайських генералів дуже раділи історії з анексією Криму. Майже безкровне приєднання території, на яку претендує якась так звана велика держава – для них це був прецедент. Відповідно, російська повномасштабна агресія, що почалася 24 лютого минулого року, для них прецедент негативний, тому що ситуація розвивається зовсім не так, як їм би хотілося», – зазначив експерт.

Сходознавець, експерт зі Східної Азії, магістр зовнішньої політики Н. Бутирська сподівається, що Китай буде лояльним до України та не створюватиме загрози для нашої країни. «Те, що Китай намагається нам представити свій мирний план, це спроба показати себе як миротворця. І з цього погляду Китаю не вигідно зіпсувати імідж великої країни, яка втрутилася у війну Росії проти України. Ну, і, звісно, для Китаю досі важливі його відносини зі Сполученими Штатами Америки та Європейським Союзом. І ці червоні лінії щодо зброї: якщо Китай підтримуватиме відкрито Москву, відповідно, проти Пекіну будуть введені санкції», – підкреслила Н. Бутирська.

Вона переконана, що Китаю не вигідно включитися у війну між Україною та Росією. Н. Бутирська сподівається, що прагматизм і раціональність Китаю в цій ситуації спрацюють, і він не ставитиме під загрозу свій економічний розвиток і свій міжнародний імідж, а також свої перспективи для того, щоб втрутитися в конфлікт, який у світі не вітається.

Експерти мають надію, що Китай збереже свою нейтральність і статус стратегічного партнера України, у якому він перебував протягом тривалих років. Щоправда, останнім часом Китай намагається всіяко оминати ці розмови і водночас пропонує обговорювати мирне врегулювання, як він називає, «української кризи», не знаючи безпосередньо позиції України. На жаль, Росія в такому вигляді, як вона є, підходить Китаю. І видно, що Китай

не зацікавлений у тому, щоб Росія зазнала невдачі, щоб Путін втратив своє обличчя, а тим паче щоб путінський режим упав.

Це засвідчує візит Сі Цзіньпіна до Москви. Проте підбивати підсумки цього візиту поки що зарано. Адже реальні підсумки можна буде побачити тільки в розвитку подій. Той факт, що Сі Цзіньпін приїхав до Путіна, незважаючи на ордер від МКС, свідчить, що мета візиту важливіша за іміджові втрати від спілкування з підозрюваним у викраденні дітей.

С. Горова, ст. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Зустріч міністрів оборони країн – союзників України у форматі «Рамштайн»

Десята зустріч міністрів оборони країн – союзників України у форматі «Рамштайн» відбулася онлайн 15 березня. Головними темами на порядку денному контактної групи з питань оборони України були боєприпаси для наших захисників, постачання важкого озброєння, а також систем протиповітряної оборони.

Результати чергового засідання «Рамштайну» прокоментував Президент України В. Зеленський. «Відбулося чергове засідання у форматі “Рамштайн”, уже десяте. Боєприпаси для наших воїнів, артилерія, танки, захист українського неба – усе це обговорювалося. Є рішення. Дякую Сполученим Штатам, які координують “Рамштайн”, та всім нашим партнерам за незмінну готовність допомагати», – відгукнувся на подію глава держави у вечірньому відеозверненні.

Міністр оборони України О. Резніков, який брав участь у засіданні, також позитивно оцінив підсумки десятого «Рамштайну». Він зазначив, що «Рамштайн-10» вселяє оптимізм. Адже його рішення сприятимуть посиленню ППО, постачанню боєприпасів, формуванню «броньованого кулака, необхідного для майбутнього весняного наступу», – написав у твітері О. Резніков.

Глава українського Міноборони також подякував американському колезі Л. Остіну за ефективну роль у координації спільних зусиль щодо організації міжнародної допомоги в боротьбі з агресією та висловив подяку учасникам антикремлівської коаліції за готовність стояти з Україною до нашої перемоги.

Підсумовуючи результати зустрічі, міністр оборони США Л. Остін повідомив, що коаліція країн, яка надає Україні танки «Leopard», продовжує зростати. У зв'язку із цим Україна отримає понад 150 цих танків. Ця зброя є ефективною як в обороні, так і в наступі. Зокрема, 10 одиниць цієї моделі передасть Швеція, а чотири на додаток до раніше затверджених шести – Іспанія. За словами іспанського міністра оборони М. Роблес, яка брала участь у «Рамштайні-10», перші шість танків буде поставлено Україні в «найближчому майбутньому». Міністр оборони Канади А. Ананд за

підсумками засідання контактної групи оголосила про надання Україні, зокрема, близько 8 тис. боєприпасів калібру 155 мм, 12 зенітних ракет із запасів канадських Збройних сил для підтримки систем ППО.

Крім того, як уточнили в Пентагоні, Норвегія відправить Україні дві системи ППО NASAMS.

В експертних колах також приділили увагу темі «Рамштайн-10», насамперед у контексті прогнозованої активізації бойових дій, організації українського весняного контрнаступу. Десята зустріч міністрів оборони країн – союзників України у форматі «Рамштайн» стала приводом для активізації дискусії стосовно поставки ЗСУ сучасної бойової авіації. Так, голова Українського центру безпеки та співпраці, військовий експерт С. Кузан у своєму коментарі вказав, що тема бойових літаків для України зникла з порядку денного не просто так: «Однозначно Україні треба літаки. Питання забезпечення ЗСУ авіацією обговорювалося на десятому “Рамштайні” разом з іншою військовою допомогою (снаряди, танки, системи ППО), але станом саме на сьогодні нам потрібно вирішувати ці термінові завдання з постачанням. Це пов’язано з тиском Росії на сході, а саме в районі Бахмуту, Авдіївки, Мар’їнки, на всьому тому напрямку. Тиск і далі там триматиметься, у росіян усе ще є ресурси. Вони накопичили там велику кількість живої сили і зброї. Найближчим часом вони продовжуватимуть там свій наступ. Тому важливо, щоб першочергово західна коаліція забезпечувала ЗСУ наземним озброєнням», – зазначив він.

Раніше експерт з проблем міжнародної безпеки Т. Жовтенко зазначав, що питання передання Україні літаків від союзників уже таємно вирішено, але зараз воно в деталях не анонсується офіційно та публічно з безпекових міркувань. «Дискусії з приводу надання Україні авіації насправді починають переходити в практичну площину. Ми повинні розуміти, що сам по собі формат “Рамштайну” не передбачає деталізованих обговорень практичних моментів постачання тої зброї, яка нам потрібна. “Рамштайн” вирішує принципові питання – рамку, механізм і рівень, по якому цей механізм постачання працюватиме далі. Минулого разу (“Рамштайн-9”, що відбувся 14–15 лютого) буда досягнута принципова домовленість про те, що Україні треба передати бойові літаки. Далі дискусія перейшла у формат, що саме для цього потрібно зробити і які саме літаки треба передавати Україні. Щоб це було максимально швидко та аби ЗСУ могли максимально швидко їх використати в бойових умовах», – зазначив він.

Експерт також звернув увагу, що наразі тема літаків перебуває на рівні окремих країн – партнерів України. «І ми вже бачимо, що вони починають говорити про вже досить практичні речі». Водночас «Рамштайн-10» був присвячений безпосередньо підготовці України до масштабних наземних операцій. «Враховуючи те, що питання авіації поки що обговорюється в закритому форматі й по часу воно не дуже швидке, то, аби дати Україні додатковий інструмент, яким ми вже зараз можемо захистити наше небо, вчора обговорювалося постачання додаткових комплексів ППО. Вони б до певної

міри могли на сьогодні компенсувати відсутність у нас в руках західної авіації», – додав Т. Жовтенко (URL: <https://telegraf.com.ua/ukr/mir/2023-03-16/5783237-pochemu-na-desyatom-ramshtayne-vypala-tema-samoletov-eksperty-ukazali-na-vazhnye-momenty>. 2023. 16.03).

Для того щоб якнайшвидше і з найменшими втратами перемогти російських окупантів, Україні насамперед необхідні далекобійні ракети. Таку думку у своєму коментарі щодо ситуації висловив український військовий експерт полковник запасу Р. Світан. Він наголосив, що Україні ракет «Tomahawk» потрібно багато, але і в партнерів України на озброєнні їх багато – тисячі ракет. «Причому якраз вони призначені для таких дій: для знищення противника, який ще не вийшов на лінію вогню. Навіть просто поява цієї зброї... Вона має таку назву, як “паритетна зброя”. Вона б вирішила за кілька днів питання щодо перебування російської армії в Україні», – переконаний експерт.

Він вважає, що росіяни за наявності у ЗСУ ракет «Tomahawk» одразу вивели б війська, причому вважали б за щастя в такому разі просто дістати дозвіл вивести свою армію з України та згоду ЗСУ не завдавати ударів по виробництвах у РФ.

Р. Світан також зауважує, що АТАСМС також могли б допомогти Україні в розгромі російської армії. «Потрібні ракети малої дальності, балістичні: типу тих самих АТАСМС 300-кілометрових, PrSM, ті самі HIMARS 500-кілометрові. Це вже для роботи по не зовсім охочих виходити з нашої території. Плюс авіація. Авіація дуже важлива», – заявляє експерт.

Р. Світан додав, що важливими є не просто літаки, а й уся номенклатура озброєнь, які вони можуть нести, – авіабомби, які вільно падають, керовані авіабомби, ракети «повітря – земля», ракети «повітря – повітря», крилаті ракети (URL: <https://gordonua.com/ukr/news/war/svitan-rozpoviv-jaka-zbroja-potribna-ukrajini-dlja-peremogi-nad-rosijskimi-okupantami-1655689.html>. 2023. 22.03).

Керівник Центру військово-правових досліджень О. Мусієнко також говорив про обговорення на «Рамштайні-10» оперативних потреб як у боєприпасах, так і далекострокових питань, наприклад авіації (URL: <https://uatv.ua/uk/boyergrupasy-ppo-rozshyrennya-tankovoyi-koalitsiyi-ta-formuvannya-bronovanogo-kulaka-pidsumky-ramshtajnu-10-pidvely-eksperty>. 2023. 16.03).

За словами військового експерта О. Гетьмана, Росія використовує на фронті масовані штурми, не шкодуючи життя своїх військових. Україні вкрай потрібні ресурси, аби зупиняти навали живої сили ворога. Як зазначив О. Гетьман, 10-та зустріч союзників України у форматі «Рамштайн» була більше технічною. На цій зустрічі Україна робила акцент на потребі в артилерійських снарядах і набоях, тобто на всьому, завдяки чому можна стріляти та вести контрбатарею боротьбу. За його словами, під час «Рамштайну-10» пропрацьовували схеми, яким чином постачати Україні більшу кількість снарядів.

Військовий експерт пояснив, що, наприклад, треба збільшити кількість транспорту, який перевозитиме ці снаряди. Також потрібно більше вантажників. Ці важливі деталі Україна пропрацьовує на сьогодні спільно з міжнародними партнерами (URL: https://24tv.ua/ramshtayn-10-getman-skazav-shho-prosila-zahodu-ukrayina_n2277138. 2023. 19.03).

Говорячи про міжнародну військово-технічну допомогу у форматі «Рамштайн», представник Президента України у Верховній Раді України, член Комітету ВР України з питань національної безпеки, оборони та розвідки, кандидат юридичних наук Ф. Веніславський зазначив: «Допомога запізнюється системно на три-чотири місяці. Почали просити танки восени – надходять у березні. Просимо літаки. Є міфи про льотчиків, які не навчаються швидко, і міф про непридатність злітних смуг. Політична нерішучість світу дорого коштує Україні. Затягування війни декому на руку, не тільки прихованим прихильникам Путіна у Європі. Але допомога безпрецедентна. Ситуація навколо Бахмуту, Авдіївки дуже складна, ресурс РФ ще потужний. Щомісяця вони спроможні на поле бою поставляти до 30 танків. Вирішальний проміжок часу – від початку квітня до кінця травня, початку літа» (URL: <https://gromada.group/news/statti/24086-drugij-rik-vijni-yak-agresiya-zminila-svit>. 2023. 23.03).

При цьому, як зазначає американське видання «Politico», на сьогодні всі зусилля США та їхніх союзників більше зосереджені на тому, щоб підготувати Україну до великого весняного наступу з повернення території. В Америці мають надію, що наступ відбудеться у травні, військові експерти ЄС не виключають, що наступ готується на квітень. «Сотні західних танків і бронетехніки, у тому числі вперше яка може наводити мости й давати змогу військам переправлятися через річки, прямують в Україну для наступу. США і європейські партнери також постачають величезну кількість боєприпасів і 155-мм снарядів, які Україна визначила як свою найбільш нагальну потребу», – пише видання.

Тим часом, за даними видання «Politico», сенатори США обох партій написали лист, де зазначається необхідність передання Україні сучасних винищувачів, щоб російська повномасштабна війна проти України закінчилася поразкою агресора. «Після розмови з американськими, українськими та іноземними лідерами, які працюють на підтримку України на Мюнхенській конференції з безпеки, ми вважаємо, що США повинні ретельно розглянути надання Україні літаків F-16. Україна сьогодні перебуває на критичному етапі, і надання Україні літаків F-16 може змінити правила гри на полі бою», – пише Politico, цитуючи лист (URL: <https://ua.news/ua/war-vs-rf/ramshtajn-dal-novye-tanky-vopros-ystrebytelej-ostalsya-otkrytym>. 2023. 16.03).

В експертних колах також активно говорять про очікування українського наступу. Про швидкий перелом на користь ЗСУ говорить і почесний консул Республіки Албанії в Україні, доктор економічних наук Ш. Омаров; політолог, кандидат історичних наук Є. Ярошенко. Політолог, експерт-міжнародник В. Воля прогнозує терміни та головний театр дій

майбутнього наступу. Чим потужнішим буде ресурс наступу, тих більшим буде ефект військовий і політичний.

Професор ХНЕУ ім. С. Кузнеця, доктор політичних наук О. Романюк у своєму коментарі наголошує, що в країнах НАТО підготовлено бригади, які діятимуть за протоколом ведення бойових дій як війська НАТО. Від того, на скільки цей наступ буде вдалий, залежатимуть загальні наслідки війни, яку територію ми зможемо повернути (URL: <https://gromada.group/news/statti/24086-drugij-rik-vijni-yak-agresiya-zminila-svit.2023.23.03>).

Західні експерти також дали свою оцінку ситуації. Так, колишній командувач військ США у Європі генерал Б. Годжес заявив, що ЗСУ можуть звільнити Крим. Для цього потрібно завдати ударів по об'єктах РФ у тилу російських військ. Острів можна зробити непридатним для російських окупантів. «Скептики припускають, що для цього (деокупації півострова) буде потрібна дорога великомасштабна атака сухопутних сил, але пріоритет полягає в тому, щоб спочатку зробити Крим непридатним для Росії. Сили спецоперацій та інші підрозділи сприятимуть цьому», – написав Б. Годжес.

Військовий аналітик Т. Тейнер також дав свій прогноз на контрнаступ України. Він розглянув сценарій битви на Півдні України. Він зазначає, що за наявності достатньої кількості військової допомоги подолати російські оборонні рубежі не буде складно. За наявності інженерних машин, прикриття ЗРК «Patriot», сотень БПЛА та ракет з боєприпасами можна буде пробити пролом у кількох місцях оборони. Цього буде достатньо для проходження механізованих частин з піхотою.

Т. Тейнер вважає, що головною метою для України на півдні стане Мелітополь і Маріуполь, також другорядною метою буде Перекопський перешийок, щоб відрізати ЗС РФ від Криму. За умови наявності дев'яти механізованих, трьох артилерійських, двох інженерних бригад і сил для прикриття тилу ЗСУ варто наступати на Маріуполь – Кам'янку – Амвросіївку. Уже після цього варто просуватися на Мелітополь. Однак, на його думку, наявної допомоги Заходу недостатньо для проведення такої операції. Потрібно більше боєприпасів. (URL: <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/555450-udarnyy-kulak-zaluzhno-go-cho-izvestno-o-kontrnastuplenii-vs-u.2023.18.03>).

Українське командування не приховує планів з підготовки контрнаступу. Військове командування не приховує, найскладніша битва за Бахмут дає час українській армії підготувати сили для контрнаступу. Тисячі військових проходять навчання на західних танках і бронетехніці.

І, дійсно, українське командування та політичні лідери не приховують, що Україна готується до контрнаступу протягом найближчих місяців. Найзапекліші бої по всій лінії фронту кілька місяців зосереджено в районі Бахмуту. Через широку увагу в ЗМІ до цього напрямку в командуванні української армії заявляють, що оборона Бахмуту дає можливість Україні накопичувати резерви й готуватися до контрнаступу. «Зараз там відбувається оборонна операція. І головне завдання – стримування ворога, завдаючи йому

колосальних втрат. Це провісник майбутніх дій, на які чекає все українське суспільство», – заявив про важливість оборони Бахмуту спікер Східного угруповання військ полковник С. Череватий.

Як інформують мас-медіа, у країнах НАТО тисячі українських військових проходять навчання на сучасній техніці. Бійці ЗСУ освоюють БТР Stryker, БМП M2 Bradley, Marder, CV90, танки «Leopard 2A4», «Leopard 2A6», британські «Challenger 2». Крім того, партнери передають Україні артилерію та боєприпаси. Також формуються штурмові бригади в структурі МВС. Бійці ЗСУ іноді публікують відео з полігонів, на яких відпрацьовуються роботи в з'єднаннях для проведення загальновійськових операцій.

Усі ці дії формують силу, яка має дати можливість ЗСУ піти в контрнаступ. Важливою для цього є також наявність інженерних машин розмінування і мостоукладників, без яких прорвати ворожі ряди буде складно. У планах західних партнерів передбачено постачання такої техніки (URL: <https://focus.ua/uk/voennyie-novosti/555450-udarnyy-kulak-zaluzhnogo-cho-izvestno-o-kontrnastuplenii-vsu>. 2023. 18.03).

Також показовим є й те, що після повномасштабного вторгнення агресора в Україну світ простягнув руку допомоги Україні. Нас усебічно намагаються підтримати як у фінансовому плані, так і військовому. Прогноз начальника Головного управління розвідки Міноборони України К. Буданова зберігається: Україна має всі шанси, щоб у 2023 р. здобути перемогу.

О. Аулін, ст. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Іран і Саудівська Аравія: історичний крок назустріч?

На початку березня відбулася важлива подія: Іран і Саудівська Аравія за посередництва Китаю домовилися про відновлення дипломатичних відносин. Це може завдати потужного впливу на процеси, що відбуваються сьогодні у всій мусульманській світовій спільноті – уммі, кардинально змінити ситуацію в Близькосхідному регіоні, навіть на глобальному рівні.

Сучасна умма розділена на дві головні релігійні течії: сунітську більшість, понад 80 %, і шиїтську меншість, за різними оцінками, 10–13 % (URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/news/yaka-riznicya-mizh-sunitami-i-shiyitami>). Ісламська Республіка Іран (далі – ІРІ) є беззаперечним лідером сучасної шиїтської спільноти. Звичайно, що шиїти становлять більшість населення в самій Ісламській Республіці, але така ж ситуація і в сусідньому Іраку. Значна кількість шиїтів мешкає в Пакистані, Бахреїні, Лівані, Сирії, Королівстві Саудівська Аравія (далі – КСА). Через це Тегеран, зокрема, реалізує амбітний геополітичний проект зі створення так званого шиїтського півмісяця. У разі його вдалого звершення ІРІ отримає контроль над величезною та стратегічно важливою територією від Перської затоки до Середземноморського

узбережжя (URL: https://24tv.ua/blizkiy_shid_u_2019_stvorenniya_shiyitskogo_pivmisyatsya_i_vidrodzhennya_z_popelu_islamskoyi_derzhavi_n1091522).

На відміну від шиїтів за першість у сунітському світі одразу змагається декілька країн. Наприклад, Туреччина, в історичній пам'яті якої залишилися спогади про Османську імперію, яка до 1923 р. представляла на міжнародній арені мусульман світу, а резиденція Халіфату була в Стамбулі. З іншого боку, головні символи мусульманської ідентичності є в містах Мекка та Медина, які розташовані на території Саудівської Аравії, до того ж для мусульман важливим є факт зародження ісламу саме в арабському середовищі в Хіджазі (теперішнє КСА). Якщо порівнювати фінансово-економічні показники двох країн і, відповідно, потенційні можливості надавати допомогу своїм прихильникам за кордоном, Туреччина явно програє. У 2021 р. ВВП Саудівської Аравії становив близько 833,5 млрд дол. при населенні країни в 30 млн осіб, а валютні резерви Королівства нараховували близько 740 млрд дол. Це третій показник у світі після Китаю та Японії (URL: <https://nv.ua/opinion/kak-saudovskaya-araviya-vouet-na-storone-ukrainy-29839.html>). Порівняно із цим, станом на 2021 р. ВВП Туреччини майже 819 млрд дол. Однак за чисельністю населення Туреччина значно переважає – 88 млн осіб (URL: <https://countrysmeters.info>). На території Саудівської Аравії є близько 100 газових і нафтових родовищ, у яких зосереджено майже 1/5 частину загальносвітових доказаних нафтових запасів (268 млрд барелів). За цим показником саудівці займають або ділять перше місце з Венесуелою (URL: <http://www.iags.org/n0331043.htm>). Для порівняння: Іран може похизуватися другим за РФ місцем за запасами природного газу – 32,1 трлн куб. м, або 17,1 % від загальносвітових. Підтверджені поклади нафти в ІРІ становлять 157,8 млрд барелів, тобто 9,1 % від усіх світових запасів (URL: <https://nangs.org/news/upstream/iran-khochet-dobyvat-neft-i-gaz-vmeste-s-irakom>). Отже, Туреччина зі зрозумілих причин випадає із цього змагання (особливо на тлі потужної кризи, від якої в останні роки потерпає економіка країни). Враховуючи суто економічні показники, на лідерство в сунітському світі могла б претендувати Індонезія з 1,186 трлн дол. ВВП і 273,8 млн населення. Проте Джакарта поки ще не демонструє намірів боротися за першість, задовольняючись статусом регіонального лідера в Південно-Східній Азії. Залишаються Іран і Саудівська Аравія.

Найчастіше історію загострення релігійно-політичного суперництва між двома країнами починають з 2016 р. Тоді внаслідок масових заворушень серед місцевого шиїтського населення в східних районах Королівства, де здобувається значна частина нафти, було страчено одного з релігійних лідерів саудівських шиїтів – шейха Німр аль-Німра. У відповідь іранські одновірці здійснили напад на Посольство КСА в Тегерані. Дипломатичні відносини було розірвано, між країнами посилюється протистояння (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-iran-saudivska-aravija-normalizacija/32312160.html>). Однак ключовим тут є слово «посилилося», тому що релігійно-політичні інтереси обох країн увійшли в жорсткий клішє раніше.

У 2012 р. Ер-Ріяд став на бік антиасадівських сил у громадянській війні на території Сирії. У свою чергу, Тегеран направив Б. Асаду підрозділи Корпусу вартових ісламської революції (КВІР), щоб надати допомогу близькій до шіїтів алавітській верхівці країни. Можливо, за збігом обставин, саме тоді й почалися виступи місцевих шіїтів у КСА, після чого було поранено й заарештовано проповідника Німр аль-Німра (URL: <https://ua.korrespondent.net/amp/3611513-holovnyi-v-islamskomu-sviti-teheran-chy-er-riiad>). У 2014 р. громадянська війна почалася у Ємені. У той час, коли близькі до Ірану хусити захопили значну частину країни зі столицею Саною і найкрупніший порт Аден, КСА знову здійснила інтервенцію в сусідню країну, але цього разу, на відміну від 2009 р., було створено коаліційні сили арабських держав, до яких також увійшли підрозділи з Єгипту, Марокко, Йорданії, Судану, Кувейту, ОАЕ, Катару, Бахрейн. У відповідь хусити почали завдавати ракетних ударів по саудівській території, зокрема по об'єктах нафтовидобувної інфраструктури. Дещо менш напруженим є протистояння між Ер-Ріядом і Тегераном у Лівані. Саудівці намагаються нівелювати іранський вплив у країні. Задля цього, наприклад, у 2021 р. КСА та її союзники з Рада співробітництва арабських держав Перської затоки (РСДАПЗ), щоб завдати політичного тиску на Бейрут, демонстративно розірвали дипломатичні відносини з Ліваном (URL: <https://glavcom.ua/world/observe/vlada-sauidivskoj-araviji-visiljaje-z-krajini-livanskogo-posla-795140.html>).

На думку У. Хакки із Центру іранських досліджень (IRAM), труднощі у відносинах між двома країнами почалися набагато раніше, майже одразу після повалення в 1979 р. шахського режиму та заснування аятолою Хомейні ІРІ, яка почала «експорт іранської революції» в інші мусульманські країни. Унаслідок цього в братовбивчій ірано-іракській війні 1980–1988 рр. КСА підтримувала С. Хусейна, який до того ж представляв правлячу сунітську меншість. У 1987 р. під час хаджу в Мекку в результаті сутичок іранських паломників із саудівською поліцією загинуло понад 400 осіб. Через це відбувся перший напад на Посольство КСА в Тегерані. Наступного року дипломатичні відносини між двома країнами було розірвано. Їх поновили лише через три роки. На початку 2000-х років новим приводом для конфлікту стала іранська ядерна програма. Саудити тривалий час звинувачували керівництво Ірану в прагненні отримати атомну зброю (URL: <https://www.iramcenter.org/iran-ve-suudi-arabistan-anlasmasi-iran-icin-ne-anlama-geliyor-2342>).

Результатом багаторічного протистояння Ірану та Саудівської Аравії стало поглиблення кризових явищ як на Близькому Сході в цілому, так і в кожній з обох країн окремо. Для Ірану, народ якого перебуває під різноманітними західними санкціями вже півстоліття, чергове погіршення соціально-економічної ситуації пройшло менш помітно, водночас сприяло накопиченню незадоволення владою, яке, зокрема, вилилося в масові протести у 2022 р. Проте населення КСА, бюджет якої до 2010-х років завжди був профіцитним, забезпечуючи підданам Дому саудів безбідне життя, протистояння з Іраном створило значні соціально-економічні проблеми. Крім

того, Ер-Ріяд був розчарований пасивною позицією США щодо єменської кризи. Тому представники КСА почали демонструвати готовність піти на переговори з іранцями, щоб повернути атмосферу безпеки, необхідну саудівським компаніям, чії прибутки значно скоротилися через глобальну енергетичну кризу, конфлікт із сусіднім Катаром, фінансування багаторічних війн у Сирії та Ємені (з періодичними ракетними обстрілами хуситами східних районів Саудівської Аравії, де зосереджено значну кількість нафтодобувних потужностей країни). Одні з передостанніх переговорів відбувалися в режимі секретності у квітні 2021 р. в іракській столиці. За даними Financial Times, Прем'єр-міністр Іраку М. Казімі діяв як міст між представниками обох країн на переговорах у Багдаді. Делегацію КСА очолював директор розвідки Халід бін Алі аль-Хомейні. Тоді обидві сторони досягли попередніх домовленостей про продовження діалогу (URL: <https://www.sde.org.tr/ortadogu/iran-ile-suudi-arabistan-dogrudan-gizli-gorusmelere-basladi-haberi-21950>). Хоча як Тегеран, так і Ер-Ріяд спростовували цю інформацію.

Уже на початку березня 2023 р. згідно із заявою Ірану та Саудівської Аравії Тегеран і Ер-Ріяд за посередництвом Китаю домовилися відновити дипломатичні відносини та відкрити посольства протягом двох місяців. «Угода включає підтвердження принципів поваги до суверенітету держав і невтручання у їхні внутрішні справи», – ішлося у відповідному офіційному повідомленні (URL: <https://www.ntv.com.tr/dunya/iran-ve-suudi-arabistan-cinin-arabuluculugunda-diplomatik-iliskilerin-kurulmasi-icin-anlasti,4cKc5OjJ8kmKkejVTXMUOw>).

Турецькі експерти припускають що в разі виконання з обох боків умов, зазначених в угоді, крім відкриття посольств, уряд Саудівської Аравії припинить свою підтримку Іранського міжнародного телеканалу, який Тегеран вважає відповідальним за прояви інакомислення всередині країни. Обидві сторони підтримуватимуть домовленість про припинення вогню у Ємені від квітня 2022 р. і розпочнуть роботу над офіційною мирною угодою щодо завершення громадянської війни в цій країні. Іран не постачатиме зброю повстанцям-хуситам і переконає їх припинити ракетні атаки на Саудівську Аравію. Крім того, передбачається посилення економічних і дипломатичних зв'язків між Іраном і членами РСАДПЗ, а також початок обговорення Тегераном та його арабськими партнерами тем, що стосуються побудови нових меж регіональної безпеки. Ця знакова угода має потенціал змінити Близький Схід шляхом заміни поточного арабо-іранського розколу складною мережею відносин і вплетенням регіону в глобальні амбіції Китаю. Як іранські, так і саудівські союзники сподіваються, що співробітництво Тегерану та Ер-Ріяд призведе до розширення економічних зв'язків у Перській затоці. Зокрема, міністр фінансів Саудівської Аравії Мохаммед аль-Джадан пообіцяв, що, якщо все піде за планом, Королівство готово інвестувати в економіку Ірану. Президент ІРІ І. Раїсі вже прийняв запрошення відвідати Ер-Ріяд, що також свідчить про серйозність намірів обох сторін (URL: https://tasam.org/tr-TR/Icerik/70288/cin_ukrayna_krizinde_nerede_duruyor).

Реакція Європейського Союзу була цілком прогнозованою, Брюссель привітав угоду про відновлення дипломатичних відносин між Саудівською Аравією та Іраном і висловив надію на її якнайшвидше втілення. Представник Європейської служби зовнішніх дій із цього приводу зазначив: «Оскільки Саудівська Аравія та Іран відіграють центральну роль у забезпеченні безпеки регіону, відновлення їх двосторонніх відносин може сприяти стабілізації регіону загалом» (URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2023/03/11/7157813>).

У свою чергу, США та Ізраїль по-іншому оцінюють ці домовленості. Т. Ліфсон з American thinker вважає, що те, що Китай об'єднав запеклих суперників – шийтський Іран і сунітську Саудівську Аравію – для відновлення дипломатичних відносин у рамках угоди, укладеної в Пекіні, є приголомшливою поразкою для Америки, яка загрожує основам дипломатичного впливу США на Близькому Сході та у світі загалом (URL: https://www.americanthinker.com/blog/2023/03/connecting_the_dots_on_nordstream_sabotage_and_chinas_sudden_emergence_as_a_middle_east_peacebroker.htm). Експрем'єр-міністр і голова ізраїльської опозиції Я. Лапід назвав угоду між Ер-Ріядом та Тегераном «повним і небезпечним провалом» зовнішньої політики нинішнього ізраїльського уряду та нагадав діючому Прем'єру Нетаньяху про протести, які охопили країну у зв'язку із судовою реформою. «Ось що буває, коли ви зайняті юридичним безумством замість того, щоб виконувати роботу з Іраном і зміцнювати відносини зі США», – зазначив він. Ще один експрем'єр-міністр Н. Бенет назвав угоду «гучним провалом уряду Нетаньяху». Оточення останнього у свою чергу поклало провину на попередній уряд, який очолювали Н. Бенет і Я. Лапід, пояснивши, що угода стала результатом «слабкості» Ізраїлю. Однак, швидше, прямого та швидкого впливу на положення Ізраїлю угода Саудівської Аравії та Ірану не матиме і Королівство цілком зможе розвивати відносини з Єрусалимом, як це роблять ОАЕ. Водночас відновлення дипломатичних відносин між Ер-Ріядом і Тегераном значно віддаляє ізраїльські наміри ізолювати Іран (URL: <https://lenta.ua/ru/iran-i-saudovskaya-araviya-vozobnovili-dipotnosheniya-hto-eto-znachit-dlya-ukrainy-i-izrailya-135691>).

Стосовно наслідків для ще одного активного учасника укладання «історичної» угоди – Китаю думки експертів також розділилися. Значна частина з них вважає, що Пекін, виступивши посередником у саудівсько-іранській угоді, зміг не тільки презентувати себе як миротворця в хаотичному регіоні, забезпечив більшу частину своїх енергетичних потреб за рахунок двох найбільших нафтовидобувних держав Близького Сходу, ставши головним імпортером як іранської, так і саудівської нафти. Р. Пантуччі, синолог з британського аналітичного центру «Royal United Services Institute» (RUSI), підкреслив: «Китайці намагаються продемонструвати, що в них є інша пропозиція. І не тільки США, а й Китай може принести щось ще в посередництво в мирних переговорах» (URL: <https://www.trtrussian.com/magazine/kak-politika-kitaya-na-blizhnem-vostoke-mozhet-izmenit-balans-sil-v->

regione-12443620). «Китай стає більш впливовим гравцем пропорційно розчаруванню та незадоволенню країн Перської затоки діями США. Чим більше Вашингтон відчужує країни Затоки, тим більше в Китаю можливостей для розширення своїх зв'язків і співпраці із цим регіоном», – пояснює С. Хамді, політолог з International Interest. Він вважає, що колишня позиція Китаю щодо Близького Сходу була «обмежена через те, що країни Перської затоки використовували загравання з Пекіном лише заради того, щоб викликати роздратування в США», натомість нещодавні добре продумані дії Пекіну спрямовані на поступовий порятунок регіону від залежності від США, зазначає С. Хамді (URL: <https://www.trtrussian.com/magazine/kak-politika-kitaya-na-blizhnem-vostoke-mozhet-izmenit-balans-sil-v-regione-12443620>).

Б. Алағьоз з IRAM упевнена, що для Китаю, який називають головним конкурентом США у світовій політиці, є важливим переломним моментом проведення активної дипломатії та вперше досягненням конкретного результату в розв'язанні регіональної проблеми. Активність Китаю на Близькому Сході нагадує експерту дії США в цьому регіоні в період «холодної війни». Тоді Вашингтон будував свою політику в Перській затоці на співробітництві з Іраном і Саудівською Аравією, сьогодні Китай проводить активну політику також щодо цих країн. Це є одночасно досягненням Китаю в змаганнях зі США та показником того, що нерегіональні гравці активні в балансах на Близькому Сході. Однак, незважаючи на все це, рішення Ірану та Саудівської Аравії відновити відносини є результатом власного визначення інтересів і волі двох країн (URL: <https://www.iramcenter.org/iran-suudi-arabistan-anlasmasina-giden-surec-2336>).

Самі аль-Арїан, директор Центру ісламу та глобальних відносин (CIGA) Університету Сабахаттін Заїм, зазначає: «Якщо ми подивимося на відносини Китаю з Іраном, Саудівською Аравією та іншими державами Перської затоки, то побачимо, що Пекін значною мірою переймається забезпеченням своїх енергетичних потреб у нафті та газі. Насправді це ще не переросло в геополітичну конкуренцію, щоб спробувати отримати політичні переваги, або розмістити військові бази, або щось таке, чим США користувалися останні півстоліття або більше» (URL: <https://www.trtrussian.com/magazine/kak-politika-kitaya-na-blizhnem-vostoke-mozhet-izmenit-balans-sil-v-regione-12443620>).

На думку експертів Фонду Карнегі, ірано-саудівська угода за посередництва Китаю свідчить про те, що Пекін на Близькому Сході стає альтернативою США й РФ. Країни регіону розчарувалися в політиці США і Європи та вже не очікують від Заходу зовнішнього посередництва. Але й авторитет РФ через війну проти України помітно знизився. І відбувається це в момент, коли для самої Росії Близький Схід стає дедалі більш важливим регіоном через її зростаючу ізоляцію на Заході та економічні труднощі. Держави регіону не можуть не розуміти, наскільки посилюються їхні позиції у відносинах з Москвою. Китай має незрівнянно більші фінансові та технічні можливості, ніж Росія. Однак донедавна він обмежувався економічною

експансією в регіоні, уникаючи прямої політичної участі в близькосхідних процесах. Тепер позиції США та Росії ослабли, так що КНР цілком може заповнити прогалини, що виникають (URL: <https://carnegieendowment.org/politika/89274>).

Ірано-саудівська угода, особливо посередництво в ній Китаю можуть значно вплинути й на ситуацію в Україні. Ідеться про те, що Пекін, досягши успіху на Близькому Сході, демонструє намагання зіграти роль посередника також у вирішенні російсько-українського конфлікту. Враховуючи всім відому позицію Президента В. Зеленського про неприпустимість територіальних поступок Москві й теперішнє російсько-китайське зближення, такий розвиток подій здається малоймовірним. Проте вже сьогодні не можна не враховувати величезний військово-політичний і фінансово-економічний потенціал Піднебесної, а також здібності китайської дипломатії в пошуку компромісів.

Економічний ракурс

С. Кулицький, ст. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Світові ринки енергоносіїв за умов міжнародної кризи, спричиненої воєнною агресією Росії проти України

(Закінчення. Початок див. № 5)

Тенденції розвитку світового нафтового ринку

Як зазначалося раніше, міжнародна торгівля нафтою у Європі та й у світі загалом більш конкурентна за своєю природою, ніж торгівля газом, оскільки в ній постачання нафти трубопроводами відіграє значно меншу роль, ніж постачання морським транспортом. Тому світовий нафтовий ринок більш глобалізований, ніж ринок газу. Також на ньому діє потужне об'єднання виробників нафти – ОПЕК, рішення якого доволі сильно впливають на обсяги видобутку нафти у світі. Крім того, починаючи з минулого року, з'явився новий потужний фактор впливу на світовий ринок нафти – міжнародні санкції проти Росії за її повномасштабне воєнне вторгнення в Україну. Перелічені вище чинники впливають на стан конкуренції на світовому нафтовому ринку і відповідним чином обумовлюють поведінку великих міжнародних суб'єктів цього ринку. Причому саме міжнародні санкції проти Росії на сучасному етапі є провідним чинником зовнішнього впливу на світовий ринок нафти, оскільки учасники цього ринку коригують свої плани та поведінку на ринку відповідно до своєї оцінки результатів дії означених санкцій.

Як зазначалося раніше, міжнародні партнери України запроваджували ембарго на постачання російської нафти поступово, з тим щоб мінімізувати шкоду власним економікам і якомога менше дестабілізувати світовий

нафтовий ринок. Адже на Росію припадало близько 10 % світового виробництва нафти. Росія, зі свого боку, протягом 2022 р. прагнула організувати збут своєї нафти на світовому ринку з урахуванням поступового посилення міжнародних санкцій проти неї. Водночас багато країн, як виробників нафти, так і її споживачів, прагнули якнайкраще пристосуватися до нової ситуації, що складалася на світовому нафтовому ринку. Нарешті 5 грудня 2022 р. набуло чинності рішення ЄС щодо запровадження ембарго на постачання нафти з Росії морським шляхом, яке передбачає заборону на надання послуг з транспортування російської нафти морським шляхом, а також її страхування, брокерські послуги та фінансування операцій компаніями на території ЄС, за винятком випадків продажу енергоресурсу за ціною не вищою від 60 дол. США/барель. Аналогічну заборону запровадили й держави «Великої сімки» (G7) та Австралія. У подальшому передбачався періодичний перегляд планки цін на російську нафту та запровадження планки цін на нафтопродукти з Росії.

Надалі Європейський Союз спільно з країнами «Великої сімки» ухвалили додаткові обмеження цін на російські нафтопродукти. «Зокрема, встановлено два обмеження цін: на російські нафтопродукти з високим рівнем доданої вартості (наприклад, бензин, гас і дизельне паливо) у розмірі 100 дол. за барель та на нафтопродукти з низьким ступенем переробки (мазут) – на рівні 45 дол. за барель. Рішення набирає чинності з 5 лютого 2023 р. При цьому впродовж 55 днів діятиме транзитний період для продуктів, закуплених та завантажених на судна до введення обмежень. Вони мають бути вивантажені в порту призначення до 1 квітня 2023 р.» (URL: https://biz.censor.net/news/3397744/evrosoyuz_ta_velyka_simka_ofitsiyino_pog_odyly_obmejennya_tsin_na_naftoprodukty_z_rf).

Раніше розглядалася можливість перегляду максимально можливої ціни на російську нафту морського транспортування в березні 2023 р. Утім, за повідомленнями ЗМІ, поки «Велика сімка» (G7) від цього вирішила відмовитися. Переговори між Європейською комісією і G7, скоріше, продовжаться після саміту лідерів ЄС у Брюсселі. Загалом після запровадження минулого року цінової стелі на експорт російської нафти морським шляхом на світовому ринку відбулася певна стабілізація очікувань учасників ринку щодо подальшого перебігу подій на цьому ринку. Водночас учасники ринку прагнули адаптуватися до нової ситуації з найбільшою вигодою для себе.

До початку повномасштабного воєнного вторгнення Росії в Україну на динаміку світових цін на нафту найбільше впливав ряд таких чинників, як прогнози динаміки ділової активності у світі, обсяги видобутку нафти і її запасів у споживачів, облікова ставка Федеральної резервної системи США та очікуваний курс американського долара. Із запровадженням цінової стелі на експорт російської нафти морським шляхом на світовому ринку з'явився новий чинник впливу на динаміку кон'юнктури світового нафтового ринку та почала формуватися усталена система паралельних цін на цьому ринку.

Російська нафта марки Urals на міжнародних ринках і раніше продавалася за ціною дещо нижчою за нафту марки Brent, тобто зі знижкою або дисконтом. При цьому загалом цінова динаміка обох марок нафти збігалася. Але із запровадженням міжнародних санкцій проти Росії за її повномасштабну воєнну агресію в Україні зазначена різниця в ціні нафта марок Brent та Urals сильно збільшилася.

Так, у липні – жовтні 2021 р. зазначена різниця цін перебувала, в основному, у межах 2 дол. США. 20 грудня 2021 р., коли в ЗМІ вже циркулювали повідомлення про концентрацію більш ніж 100-тисячного контингенту російських військ біля кордону України дисконт між марками нафти Brent та Urals зріс до 4,80 дол. У березні США наклали заборону на імпорт російської нафти й нафтопродуктів – і 23 березня цей розрив у цінах зріс до 15,85 дол./барель на користь нафти Brent. Уже 25 квітня він зріс до 34,47 дол./барель.

Коли стало зрозуміло, що всеосяжні міжнародні санкції щодо торгівлі російською нафтою поки відтермінуються, знижка ціни нафти Urals по відношенню до нафти Brent дещо зменшилася. Протягом червня – початку листопада 2022 р. вона коливалася, в основному, у межах 15–21 дол./барель.

Після впровадження ЄС, «Великою сімкою» й Австралією цінових обмежень на російську нафту, що постачається морським шляхом, 8 грудня 2022 р. цінова знижка нафти Urals до нафти Brent встановилася на рівні 23,58 дол./барель. 23 січня 2023 р. – уже 26,93 дол./барель. 24 лютого 2023 р., у річницю повномасштабного воєнного вторгнення Росії в Україну 1 барель російської нафти Urals продавався за ціною на 27,85 дол. США нижчою, ніж 1 барель нафти Brent.

За інформацією Міністерства фінансів Росії, середня ціна на нафту Urals за період моніторингу з 15 лютого по 14 березня 2023 р. становила 50,8 дол. США за барель. При цьому дисконт нафти Urals повільно знижується з рекордних рівнів і становить близько 38,8 % до нафти Brent. За підсумками періоду з 15 грудня 2022 р. по 14 січня 2023 р. цей дисконт сягав 43 %, а із середини січня до середини лютого цього року становив близько 40,5 %. Утім, попри таке зниження, дисконт нафти Urals до нафти Brent залишається вельми значним, що відчутно негативно позначається на російському федеральному бюджеті.

Водночас доволі багато країн не приєдналися до міжнародних санкцій та продовжили купувати російську нафту. Оскільки з весни 2023 р. її ціна почала знижуватися, то, наприклад, Китай, Індія та Туреччина навіть почали помітно збільшувати обсяги закупівлі російської нафти марки Urals, яка продавалася зі значним дисконтом до еталонної нафти марки Brent, а також російських нафтопродуктів. Зокрема, у жовтні Росія перетворилася на найбільшого постачальника сирової нафти до Індії, обігнавши її традиційних постачальників на індійський ринок, таких як Ірак і Саудівська Аравія, оскільки імпорт нафти з Росії стрімко зріс з приблизно 1 % до вторгнення в Україну до приблизно 20 %.

Причому, як повідомили агентству «Reuters» джерела в нафтовій галузі, приватні індійські нафтопереробні підприємства борються з незалежними компаніями з Китаю за вантажі російської нафти сорту ESPO у квітні 2022 р., підштовхнувши вгору ціни на неї. Водночас конкуренція з боку Індії звузила знижки на квітневі постачання ESPO до приблизно 6,80 дол. за барель порівняно із червневою базою ICE Brent DES до північного Китаю з 8,50 дол. за барель минулого місяця для березневих навантажень нафти. Подібної якості мурбанська нафта з Абу-Дабі торгувалася з премією близько 3,30 дол. до дубайських котирувань. «Для порівняння, згідно з підрахунками Reuters, сира нафта Murban із завантаженням у квітні коштує приблизно на 9 дол. за барель дорожче, ніж ESPO, що постачається до Китаю й Індії». ЗМІ також зазначають, що в той час як ціни більшості партій російської нафти, яку купують індійські нафтопереробники, нижчі від ліміту, встановленого країнами «Великої сімки» і Європейським Союзом, ціни на російську нафту ESPO з низьким вмістом сірки, яку закуповує Індія, піднялися вище ліміту в 60 дол./барель через зростання попиту. За підрахунками Reuters, Китай також купує російську нафту ESPO за ціною, що перевищує максимально припустиму (URL: https://enkor.ua/ru/news/ndya_boretsya_z_kitam_za_kvtnvu_naftu_espo_z_ros_cni_pdskochili/253934).

Водночас, за даними видання «Bloomberg», урядові органи Індії «попросили банки й трейдерів дотримуватися санкцій щодо РФ. Індійські чиновники не стали офіційно заявляти, що вони підтримають санкції та обмеження цін, накладені на Росію країнами «Великої сімки». Індія провела детальне обговорення зі США та іншими країнами «Великої сімки» в кулуарах зустрічі країн G20, і вони задоволені діями Делі...» (URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/indiya-virishila-porushuvati-zahidni-sanktsiyi-1678646574.html>).

Але найбільшим покупцем російської нафти на світовому ринку, до того ж за зниженою ціною, є Китай. Причому, судячи з повідомлень ЗМІ, він і надалі збільшує закупівлі російської нафти. За інформацією агентства «Bloomberg», експорт нафти й конденсату з Росії в Китай у лютому 2023 р. досяг найвищого рівня з квітня 2020 р., перевищивши 1,5 млн барелів/день. У квітні 2020 р. цей показник становив близько 1,6 млн барелів/день. Тоді як у січні 2022 р., тобто напередодні повномасштабного воєнного вторгнення Росії в Україну, Китай імпортував на день у середньому 0,9 млн барелів російської нафти.

«За даними трейдерів і Refinitiv, російські постачання дизельного палива й газойлю до Туреччини досягли рекордного рівня в лютому, оскільки трейдери змінили маршрут вантажів після заборони Європейського Союзу на російські нафтопродукти. Повне ембарго ЄС на російські нафтопродукти набуло чинності 5 лютого, спрямовуючи російські дизельні вантажі в Африку й Азію, замість Європи, а також збільшуючи завантаження від судна до судна». Раніше Туреччина отримувала дизельне паливо з російських чорноморських портів, обсяги яких подвоїлися в лютому 2023 р. завдяки

відвантаженням нафтопродуктів з російських портів на Балтійському морі. При цьому зазначається, що «кінцеві пункти призначення деяких вантажів залишаються невідомими» (URL: https://enkorr.ua/uk/news/eksport_rosyskogo_dp_u_turechchinu_v_lyutomu_dosyag_rekordnogo_rvnya/253968).

Згідно з повідомленнями ЗМІ, закуповує російську нафту й нафтопродукти за зниженою ціною ряд інших країн, хоча в менших об'ємах, ніж Китай, Індія та Туреччина.

Також одночасно з функціонуванням системи паралельних цін зі зниженою ціною російської нафти на світовому ринку формуються різні схеми торгівлі російськими нафтою та нафтопродуктами, у яких імпортери цих товарів прагнуть максимізувати свою вигоду в умовах дії міжнародних антиросійських санкцій.

За інформацією фахівців нафтового ринку, «переформатування російських товарних потоків відбувається в трьох формах. Деякі обсяги йдуть до країн з експортними можливостями, де вони фактично вивільняють внутрішні обсяги палива для Європи. Ці «обміни походження» відбуваються в Туреччині, на Близькому Сході та в Азії, а Саудівська Аравія й Об'єднані Арабські Емірати стають ключовими торговими центрами. Значні обсяги російського дизельного палива з наднизьким вмістом сірки (ULSD) спрямовуються безпосередньо на ринки кінцевих споживачів в Африці чи Південній Америці, де вони також – опосередковано – звільняють більше виробництва палива в Середземномор'ї й США для Північно-Західної Європи. Решта пливе без призначення. Туреччина привернула увагу, поглинувши рекордні обсяги російського дизелю і вакуумного газойлю за останній місяць; з 9,1 млн барелів країна була найбільшим імпортером російського дизельного пального в лютому. Туніс і Марокко займають друге й третє місця з 2,9 млн і 2,4 млн барелів відповідно. Потерта громадянською війною Лівія теж з'являється як покупець російського дизельного пального, а також розвивається ширша торгівля в деяких африканських країнах, де Гана очолює зграю. Тим часом щонайменше шість вантажів російського ULSD відпливли до Бразилії, яка на сьогодні входить у п'ятірку найкращих альтернативних місць збуту. Росія також почала експортувати дизельне пальне в Саудівську Аравію, яка, як і Туреччина, має хороші умови для потенційного обміну походження. Китай, у свою чергу, забрав кілька російських вантажів, але в основному це була нафта. Нафта також була основою російського експорту до Індії, Малайзії й Сінгапуру. Однак через проблеми зі збутом у лютому 2023 р. російський експорт нафтопродуктів впав приблизно на 250 тис. барелів на добу із середнього показника за листопад – січень до 2,6 млн барелів на добу» (URL: https://enkorr.ua/ru/news/rosyska_produkcyashuka_naykorotsh_shlyahi_do_novih_rinkv_energy_intelligence/253942).

Причому характерною ознакою сучасного етапу функціонування світового нафтового ринку є формування, так би мовити, тіньового танкерного флоту для транспортування російської нафти. Адже, як зазначає CNN, «попри те що західні країни заборонили більшу частину імпорту російської нафти,

заборони доставляти її покупцям для іноземних суден немає». Утім, не виключено, що Європейський Союз, наприклад, запровадить санкції проти судноплавної компанії «SUN Ship Management Ltd» з Дубаю, яка допомагає РФ в обході західних обмежень на експорт нафти. Хоча це питання поки лише обговорюється.

Спеціалізовані ЗМІ повідомляють, що «війна в Україні спричинила шквал продажів і купівель нафтових танкерів протягом останнього року, оскільки деякі судноплавні компанії продовжують перевозити російські вантажі, а інші намагаються уникнути санкцій». Причому «багато з цих угод стосуються невідомих покупців, оскільки залучені інвестори хочуть зберегти свої покупки приватними через постійну загрозу більш суворих санкцій... Хоча деякі танкерні компанії, такі як Maersk, дотримуються суворої політики не перевозити російських вантажів, інші не відмовляються, оскільки режим обмеження цін дає можливість їм це робити, якщо сам танкер не належить російському власнику або не під прапором Росії. Серед відомих компаній, які вантажать російські вантажі, можна відзначити Gatik Ship Management» (URL: https://enkor.ua/uk/news/prodazh_tankerv_strmko_zrostayut_na_tl_vyni_v_ukran_sp_global/253981).

Загалом же міжнародні система паралельних цін зі зниженою ціною російської нафти та різні схеми торгівлі російськими нафтою й нафтопродуктами доволі рухливі та реагують на зміну кон'юнктури світового ринку. Однак у будь-якому випадку основою їх функціонування є прагнення покупців цих товарів максимізувати свою вигоду в умовах дії міжнародних антиросійських санкцій. Тобто за таких обставин у санкціях проти нафтової промисловості Росії фактично зацікавлені навіть показово дружні до Росії держави, не говорячи про нейтральні держави.

За таких обставин ця вигода від зниження ціни на російську нафту оплачуватиметься саме за рахунок Росії. Питання полягає лише у величині економічних втрат Росії та їх розподілу між бізнесом, населенням і державою. За даними Міністерства фінансів РФ, нафтогазові доходи федерального бюджету Росії за січень – лютий 2023 р. знизилися порівняно з аналогічним періодом 2022 р. на 46 % – до 947 млрд руб. Це пов'язано зі зниженням котирувань цін на нафту марки Urals та скороченням обсягу експорту газу. При цьому в ЗМІ зазначається, що федеральний бюджет зверстано на основі прогнозу ціни на нафту Urals у розмірі 70,1 дол. США/барель. Але востаннє фактична ціна основної російської суміші була трохи вище за цей показник у період з 15 жовтня по 14 листопада 2022 р. (71,1 дол./барель). За перші два місяці 2023 р. федеральний бюджет було виконано з дефіцитом близько 2,6 трлн руб. Для досягнення плану на 2023 р. за цим показником залишилося трохи менше 350 млрд руб.

У зв'язку із цим російська влада терміново вносить зміни до системи оподаткування галузі. У Росії з 1 квітня 2023 р. набуде чинності ухвалений у лютому закон, який обмежує дисконт ціни Urals до Brent у розрахунку податку на видобуток корисних копалин, податку на доданий дохід і зворотного акцизу

на нафту. Для розрахунку пропонується застосовувати ціни нафти марки Urals у фактичному розмірі, які при цьому повинні бути не нижчими від ціни Brent, зменшеної в період: у квітні – на 34 дол. США/барель, у травні – на 31 дол. США/барель, у червні – на 28 дол. США/барель, у липні – на 25 дол. США/барель. Фактичний дисконт за період із середини лютого до середини березня трохи нижче закладеної в законі планки на квітень. Мито на світлі нафтопродукти та олії у квітні залишиться незмінним – 4,2 дол., а на темні підвищиться до 14,3 дол. США/т з 14,2 дол. США /т. Мито на експорт бензину також залишиться незмінним.

З наведеного вище можна зробити деякі висновки. Насамперед Росія, попри запроваджені проти її нафтової промисловості міжнародні санкції, і надалі прагнучиме експортувати свою нафту й нафтопродукти, оскільки її бюджет конче потребує поповнення. При цьому російська влада здійснює певний перерозподіл доходів від експорту нафти між нафтовими компаніями та федеральним бюджетом на користь федерального бюджету. Утім, саме по собі таке скорочення доходів російських нафтових компаній у короткотерміновій перспективі навряд чи сильно впливатиме на динаміку видобутку нафти в Росії. До того ж, як свідчить міжнародна практика, скорочення обсягів видобутку нафти в Росії цілком може бути компенсовано пропозицією нафти від інших учасників світового ринку.

Отже, проведений аналіз дає підстави припускати, що на початку 2023 р. відбулася певна стабілізація очікувань учасників світового нафтового ринку та механізмів обходу міжнародних санкцій деякою частиною цих учасників. Звичайно, міжнародні санкції щодо російської нафтової промисловості надалі можуть змінюватися. Але це вже не викликатиме таких потрясінь на світовому нафтовому ринку, як у 2022 р. Також є вагомі підстави вважати, що сукупна пропозиція нафти на світовому ринку в короткотерміновій перспективі, попри анонсоване Росією скорочення нафтовидобутку на 500 тис. барелів на добу, найвірогідніше загалом корелюватиме з динамікою сукупного світового попиту на нафту. Тобто світові ціни на неросійську нафту більше залежатимуть від традиційних для цього ринку факторів впливу, ніж від антиросійських санкцій. Що ж стосується російської нафти, то вона й надалі продаватиметься з доволі значним дисконтом до нафти Brent і, в основному, у межах встановленої міжнародними санкціями верхньої граничної ціни на неї.

При цьому, як зазначають оглядачі ЗМІ, політичні суперечності, які склалися в останні роки, підігриватимуть ціни на енергоринках. Лідери картелю ОПЕК не приховують, що продовжуватимуть штучно обмежувати видобуток та утримувати нафтові ціни на високому рівні. З іншого боку, нарощування видобутку нафти й розбудова газової інфраструктури у Європі потребує більше часу. При цьому ОПЕК, як і раніше, очікує зростання світового попиту на нафту на 2023 р. на 2,3 млн барелів на добу – у середньому до 101,9 млн барелів на добу.

Згідно з прогнозом управління енергетичної інформації Міністерства енергетики США, споживання нафти й рідких вуглеводнів у світі у 2023 р. становитиме 100,9 млн барелів на добу (далі – б/д), тобто збільшиться порівняно з 2022 р. на 1,48 млн барелів на добу. Зміна оцінки пояснюється переглядом у бік збільшення показників глобального економічного зростання. Так, очікується збільшення споживання нафти в Китаї на 0,7 млн б/д, в Індії – на 0,2 млн б/д, у країнах ОЕСР – на 0,5 млн б/д. При цьому Міністерство енергетики США зазначає, що прогноз, як і раніше, залишається невизначеним через можливі сценарії в глобальній економіці, а також попит на нафту в Китаї після відмови від політики нульового поширення COVID-19. Прогноз споживання нафти й рідких вуглеводнів у світі на 2024 р. також скориговано в бік збільшення на 430 тис. б/д – до 102,69 млн б/д (URL: https://enkorr.ua/ru/news/mnenergo_ssha_pdvishchilo_prognoz_spozhyvannya_naf_tu_u_svt_na_2023_r_na_400_tis_bd/253930).

Тому, на думку деяких експертів, епоха високих світових цін триває. Сподіватися на її завершення не варто. Зокрема, американський банк «JPMorgan» очікує, що середня ціна на нафту у 2023 р. становитиме 90 дол./барель, а Morgan Stanley та Goldman Sachs говорять про 110 дол. США/барель. Однак не варто забувати про наявність певних спекулятивних інтересів у публічному прогнозуванні цін на нафту учасниками цього ринку. Водночас британський банк «Barclays» на початку березня знизив свої прогнози щодо цін на нафту на 2023 р., частково через більш стабільний обсяг виробництва в Росії, ніж очіувалося, і заявив, що ринок може зіткнутися з дефіцитом у другій половині року через зростання попиту в Китаї. Банк знизив свої середні прогнози для порівняльних показників Brent і West Texas Intermediate (WTI) на 6 дол./барель і 7 дол./барель відповідно – до 92 дол./барель і 87 дол./барель. Він також прогнозує, що наступного року Brent становитиме в середньому 97 дол./барель, а WTI – 92 дол./барель.

Міжнародне рейтингове агентство «Fitch Ratings» підвищило прогноз щодо вартості нафти марок Brent і WTI на 2024–2025 рр., але трохи знизило прогноз щодо марки WTI на 2023 р. Це пояснюється скороченням пропозиції з боку Росії й обережним підходом ОПЕК+ до збільшення пропозиції. «Ринок, імовірно, залишиться напруженим у середньостроковій перспективі, враховуючи досить низький рівень вільних потужностей і зростаючий попит», – повідомляє Fitch.

Агентство «Fitch» очікує, що вартість нафти Brent у 2024 р. становитиме 75 дол./барель проти колишнього прогнозу в 65 дол./барель. У 2025 р. ціна нафти Brent очікується на рівні 65 проти 53 дол./барель раніше. Ціна WTI у 2024 р. становитиме 70 проти 62 дол./барель раніше, за підсумками 2025 р. – 60 проти 50 дол./барель. При цьому агентство залишило без змін прогноз вартості марки Brent на 2023 р. – на рівні 85 дол./барель, але знизило прогноз для марки WTI – до 80 з 81 дол./барель раніше. Агентство «Fitch» також зазначає, що ринок поступово коригуватиметься, зокрема завдяки зростанню

видобутку за межами ОПЕК (особливо в США) і перспективі збільшення потужностей у країнах ОПЕК (особливо в Саудівській Аравії й ОАЕ).

Загалом проведений вище аналіз дає підстави вважати, що у 2023 р. на світовому ринку попит і пропозиція нафти загалом будуть збалансованими, а значні й тривалі потрясіння – відсутні. Щоправда, це не виключає вірогідності короткотермінових збурень кон'юнктури цього ринку, у тому числі під впливом фінансово-спекулятивних чинників.

Міжнародні ринки інших енергоносіїв

Повномасштабна воєнна агресія Росії проти України призвела й до потрясінь на світовому ринку вугілля. Як зазначив П. Фуліс, редактор матеріалів про справи бізнесу The Economist, «попит на вугілля повернувся до своїх пікових значень». Щоправда, ці потрясіння були менші, ніж на ринках газу й нафти. Так, 23 липня 2018 р., тобто до початку пандемії COVID-19 у світі, але не в осінньо-зимовий період, коли попит на паливо зростає, ціна ф'ючерсних контрактів на вугілля становила 124,10 дол. США/т. 31 грудня 2021 р., коли у світовому інформаційному просторі вже циркулювали повідомлення про накопичення багатотисячного контингенту російських військ біля кордонів України, ціна ф'ючерсних контрактів на вугілля зросла до 169,60 дол./т. Однак уже 24 лютого 2022 р. ціна вугілля за такими контрактами зросла до 239,25 дол./т. Після початку повномасштабного воєнного вторгнення Росії в Україну ціна вугілля на світовому ринку зростала. Напередодні початку опалювального сезону в Північній півкулі 5 вересня 2022 р. ціна ф'ючерсних контрактів на вугілля сягнула 457,80 дол./т.

Перед цим Європейський Союз заборонив імпорт російського вугілля з 10 серпня 2022 р. Утім, у вересні 2022 р. Європейська комісія опублікувала переглянуті вказівки, заявивши, що надання необхідних для транспортування за межі ЄС послуг має бути дозволено для боротьби з енергетичною та продовольчою безпекою у світі. Ішлося про транспортування, фінансування та страхування таких вантажів. Як наслідок, у пік опалювального сезону в Північній півкулі, 30 грудня 2022 р., у світі ціна ф'ючерсних контрактів на вугілля знизилася до 404,15 дол./т. У подальшому світові ціни на вугілля почали знижуватися, а після 27 січня 2023 р. узагалі стрімко обвалилися. Як наслідок, з наближенням до завершення опалювального сезону в Північній півкулі ціна ф'ючерсних контрактів на вугілля у світі 15 березня 2023 р. впала до 175,00 дол. США/т (URL: <https://ru.tradingeconomics.com/commodity/coal>).

Минулий рік під впливом повномасштабного воєнного вторгнення Росії в Україну знаменувався певним ренесансом теплової енергетики на базі використання вугілля, насамперед у Європі. Наприклад, за інформацією Федерального статистичного управління «Destatis», Німеччина у 2022 р. виробляла дещо більше третини своєї електроенергії на вугільних електростанціях. При цьому в III кварталі 2022 р. виробництво електроенергії на вугільних електростанціях було на 13,3 % вище, ніж за відповідний період 2021 р. Оглядачі деяких ЗМІ стверджували, що «найбільша економіка Європи

нині спалює викопне паливо для виробництва електроенергії найшвидшими темпами за останні шість років та готова стати однією з небагатьох країн, які збільшать імпорт вугілля у 2023 р.».

Водночас «не виключено, що аварійні вугільні станції в Німеччині можуть працювати аж до грудня 2024 р., тобто на дев'ять місяців довше запланованої урядом дати закриття, вважає керівник енергетичного консалтингу «Perret Associates» Г. Перре. Він зазначив, що ЄС і Туреччина є єдиними великими споживачами енергії у світі, які, як очікується, збільшать імпорт вугілля в 2023 р. порівняно з 2022 р.» (URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/12/22/695318>).

Споживання вугілля дещо зросло і в інших європейських країнах. Наприклад, «оператор єдиної енергосистеми Великої Британії “National Grid” платить електростанціям на вугіллі, які планували закрити, 400 млн фунтів стерлінгів, щоб вони продовжили працювати цієї зими як запасний варіант. Також уряд цієї країни розпорядився підготувати до запуску дві резервні вугільні електростанції через похолодання». Крім того, уряд надав дозвіл на будівництво вугільної шахти, першої у Великій Британії за останні 30 років. Також і влада Чехії, через високі ціни на енергоносії, продовжила роботу державних вугільних копалень до 2025 р.

Водночас Китай, за повідомленням агентства «Reuters», буде поступово відновляти імпорт австралійського вугілля, який було зупинено у 2020 р. через звинувачення КНР з боку Австралії в поширенні ковіду. Це рішення було ухвалено після того, як лідери Китаю та Австралії зустрілися вперше за шість років на саміті G-20 у листопаді. Воно також пов'язано з тим, що ціни на паливо для виробництва електроенергії різко зросли через західні санкції щодо Росії. Відчуваючи дефіцит енергоресурсів, китайські покупці зверталися до Індонезії за енергетичним вугіллем. Але ця країна не змогла забезпечити постачання високоякісного вугілля для виробництва електроенергії в КНР. Разом з тим у 2022 р. Китай у великих обсягах здійснював закупівлі російського вугілля.

Напрямки відвантаження російського вугілля, як пояснив аналітик компанії «Kpler» В. Катона, змінилися з початку 2022 р. Причому Туреччина, як і Китай, стала одним з ключових імпортерів російського вугілля у світі. Він додав, що продажі російського вугілля у світі знизилися, коли у вересні було запроваджено обмеження ЄС. Країни ЄС, як і раніше, не можуть імпортувати російське вугілля, але європейським компаніям тепер дозволено відправляти товар у треті країни. При цьому після повномасштабного вторгнення РФ в Україну різко зросли обсяги імпорту російського вугілля в Азію.

Як зазначають у ЗМІ, «Росія традиційно входить до трійки найбільших світових експортерів вугілля, хоча ця галузь становить лише незначну частину російської економіки» (URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/12/7/694695>). Але ситуація на світовому ринку вугілля не така, як на ринках нафти й газу. На ринку вугілля відсутні міжнародні картелі, подібні до ОПЕК. При цьому більш рівномірно, ніж нафта й газ, у світі розподілено родовища і

видобуток вугілля. Тому такого стрімкого зростання світових цін на енергетичне вугілля, як минулого року, у 2023–2024 рр. уже не буде. Хоча напередодні опалювального сезону в Північній півкулі ціна вугілля на міжнародних ринках, найвірогідніше, дещо зросте.

Як відомо, теплові електростанції, що працюють на вугіллі, виконують важливу функцію балансування роботи національних і міжнародних енергосистем. Зокрема, ЗМІ повідомляли, що у 2022 р. «повернення Німеччини до широкого використання вугілля має дві основні причини: відмова від дорогого газу та зростання попиту на електроенергію з боку Франції, де виробництво електроенергії гальмувалося через зупинку атомних реакторів». Саме імпорт електроенергії з Німеччини створив умови для поступового повернення ядерної енергетики у Франції до планової роботи. І хоча, як зазначали ЗМІ, деякі затримки в роботі французької атомної енергетики наприкінці 2022 р. ще тривали, але доступність реакторів становила близько 68 порівняно з 50 % на початку листопада.

У сусідній з Францією Бельгії федеральний уряд у Брюсселі на початку 2023 р. досяг угоди з французькою компанією «Engie», що керує в цій країні атомними електростанціями, про продовження роботи атомних електростанцій на 10 років. Спочатку влада Бельгії хотіла закрити всі АЕС до кінця 2025 р. Однак через російське вторгнення в Україну та ризик енергетичної кризи уряду довелося переглянути ці плани та змінити своє рішення.

Прикметно також, що ще до початку повномасштабного воєнного вторгнення Росії в Україну Німеччина взяла курс на відмову від атомної енергетики. Однак минулого року «на тлі кризи, спричиненої дефіцитом енергоносіїв, німецький бундестаг вирішив відтермінувати повну відмову ФРН від ядерної енергетики та продовжити експлуатацію трьох атомних енергоблоків, що досі функціонують в країні, до 15 квітня 2023 р.».

Утім, 2022 р., як зазначив кореспондент Deutsche Welle, ознаменувався «гострою кризою французької атомної енергетики». Минулого року більше половини з 56 блоків французьких АЕС «довелося відключити через різні технічні несправності. Крім тріщин і корозії, проблемою стала також надзвичайна спека й посуха, які призвели до обміління та підвищення температури води в річках, з яких зазвичай беруть воду для охолодження реакторів» (URL: <https://www.dw.com/uk/de-nimci-berut-elektroenergiu-v-umovah-energokrizi/a-63059842>). Загалом, як зазначають фахівці, перехід європейських економік на поновні джерела енергії прискорився. У 2022 р. «вітер і сонце виробили 22 % електроенергії у ЄС».

Водночас, як наголошується в ділових ЗМІ, «у Євросоюзі чверть електроенергії виробляють атомні електростанції і 18 зі 103 енергоблоків залежать від ядерного палива “Росатому”». Ще три реактори працюють на паливі російсько-французького виробництва. На глобальному ринку ядерного палива частка РФ становить 17 %. Замістити його американським або французьким технічно дуже складно. Атомні реактори протягом терміну

експлуатації прив'язані до своїх виробників, які проводять технічне обслуговування, постачають паливо, обладнання, навчають персонал. Контракти на забезпечення АЕС укладають на десятиліття, а зміна постачальника послуг або обладнання часто непросте завдання для фізиків та інженерів (URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/02/1/696573>).

Однак, за умов енергетичної кризи, викликаній повномасштабним воєнним вторгненням Росії в Україну, атомна енергетика нагадала про свою важливу роль в енергозабезпеченні сучасної економіки. Може, тому нещодавно 11 європейських країн (Болгарія, Хорватія, Чехія, Фінляндія, Франція, Угорщина, Нідерланди, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія) підписали декларацію, у якій зобов'язалися «тісніше співпрацювати» по всьому ланцюжку постачання атомної енергії та сприяти «спільним промисловим проектам» у сфері нових генеруючих потужностей, а також нових технологій, таких як малі реактори. Метою співпраці є сприяння дослідженням та інноваціям, а також допомога у встановленні «єдиних правил безпеки відповідно до найкращої міжнародної практики». Декларація також спрямована на «посилення промислового співробітництва в розвитку європейських ядерних потужностей» і вивчення «спільних промислових проектів» для нових реакторів (URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/03/1/7157138>).

Уже доволі значний період часу в розвинутих країнах дедалі більшого значення набуває використання поновних джерел для виробництва електроенергії. За умов використання Росією енергетичних ресурсів як політичної зброї використання цих енергоресурсів виявилось вельми доречним для подолання кризових явищ у європейській енергетиці. Наприклад, за інформацією Deutsche Welle, у 2022 р. у Німеччині «приблизно половину генерації електроенергії забезпечили поновні джерела енергії, причому найбільше зростання продемонструвала сонячна енергетика». Так, вже у першій половині 2022 р. у ФРН виробництво електроенергії за допомогою сонячних батарей зросло на 20,1 %, а частка сонячної електроенергії в німецькій електроенергетиці сягла 11,4 %. Таким чином, сонячні батареї у ФРН виробили майже стільки ж електроенергії, скільки й газові електростанції. При цьому очікувалося, що в другому півріччі 2022 р. сонячна енергетика за обсягами виробництва напевно вийде вперед хоча б тому, що липень і серпень були в Німеччині надзвичайно безхмарними. У міру ж наближення типових для осені та зими сильних вітрів, штормів і навіть ураганів шанс збільшити свою частку в 25,7 % у загальному німецькому виробництві електроенергії отримала і вітряна енергетика.

Сонячна і вітрова енергетика вельми поширена і в інших державах Європейського Союзу. Використання поновних джерел для виробництва електроенергії продовжує залишатися важливим напрямом розвитку європейської енергетики за умов глобальної енергетичної кризи, обумовленої повномасштабним воєнним вторгненням Росії в Україну. При цьому виробництва електроенергії за рахунок використання поновних джерел не

лише пов'язано з оптимізацією загальноєвропейської енергетичної системи, а й сприяє розв'язанню екологічних проблем на європейському континенті.

Проблеми розвитку світових ринків енергоносіїв

Повномасштабна війна, розв'язана Росією проти України, та спроба Росії використовувати енергоносії, насамперед газ, як міжнародно-політичну зброю змусили держави – члени Європейського Союзу терміново вдатися до політики диверсифікації джерел енергозабезпечення своїх економік. Такі масштабні міжнародні заходи справили потужний вплив не лише на поточний стан світових ринків енергоносіїв загалом, а й поставили на порядок денний питання щодо перспектив їх подальшого розвитку як у найближчій, так і у віддаленій перспективі.

Наслідком означених подій у найближчій перспективі, як свідчить досвід 2022 р., буде зростання попиту на викопні види енергоносіїв у всьому світі та стимулювання розвитку відновлювальної енергетики (сонячної, вітрової), насамперед у розвинутих країнах. Зокрема, як зазначав згадуваний вище керівник енергетичного консалтингу «Perret Associates» Г. Перре, «ЄС і Туреччина є єдиними великими споживачами енергії у світі, які, як очікується, збільшать імпорт вугілля у 2023 р. порівняно з 2022 р.». Так, Німеччина відновила роботу вугільних електростанцій, відклала плани закриття трьох останніх атомних електростанцій і намагається збільшити потужності для зберігання природного газу. Споживання вугілля дещо зросло і в інших європейських країнах.

Наприклад, уряд Великої Британії розробив стратегію енергетичної безпеки держави, що передбачає подальше будівництво атомних електростанцій і розроблення нових родовищ нафти й газу. Так, буріння перших свердловин на родовищі Джездо біля узбережжя Шотландії має розпочатися в другій половині 2023 р.; газосховище «Раф» біля східного узбережжя Англії повернуть в експлуатацію після його консервації у 2017 р. Також у Великій Британії планують збільшити потужності прибережного парку вітрових турбін до 50 ГВт. Виробленої ними електроенергії, як зазначають місцеві ЗМІ, буде достатньо для забезпечення потреб кожної британської оселі.

З іншого боку, деякі фахівці вважають, що «у 2023 р. Європа стане свідком величезного падіння споживання викопного палива – вугілля та особливо газу» (URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/03/14/698016>).

Водночас, як зазначається в ділових ЗМІ, «політичні суперечності, які склалися в останні роки, підігріватимуть ціни на енергоринках. Конфлікти ОПЕК+ із країнами G7 та Росії з Євросоюзом впливатимуть на вартість нафти та газу. Лідери картелю не приховують, що продовжуватимуть штучно обмежувати видобуток та утримувати нафтові ціни на високому рівні. Вони хочуть, щоб їхня галузь знову стала привабливою для інвесторів». Враховуючи нафтове ембарго проти Росії, така ситуація на енергоринках Європи та Азії «означає дві речі. Перша – епоха високих світових цін триває, і

сподіватися на її завершення не варто. Нарощування видобутку нафти й розбудова газової інфраструктури у Європі потребує більше часу. Друга – високі ціни стимулюватимуть інвестиції та інновації в енергетиці. Очікується, що через кілька років нафтова галузь частково подолає недоінвестованість і збільшить видобуток, а ЄС розбудує газову інфраструктуру та позбавиться залежності від Росії (URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/12/22/695324>).

Зі свого боку, «Міжнародне енергетичне агентство (МЕА), яке об'єднує 31 країну включно зі США, Японією та більшістю держав Західної Європи, а також має 11 асоційованих членів, серед яких – Україна, стверджує, що світова енергетична криза, спричинена вторгненням Росії в Україну, викликала глибокі й довготривалі економічні зміни, які пришвидшують перехід на надійніші енергосистеми з більшою часткою поновних джерел». Фахівці вказують, що нині уряди віддають перевагу короткотерміновим проектам, щоб негайно закрити прогалини й дати потрібну нафту та газ. Тим часом МЕА прогнозує, що світові інвестиції в чисту енергію до 2030 р. збільшаться на половину від теперішнього рівня і сягнуть 2 трлн дол. Згідно з прогнозом, теперішнє зростання використання сонячних батарей, вітрових турбін, електромобілів й акумуляторів, а також електролізу для виробництва водню, якщо збереже темпи, то «приведе до набагато швидших змін».

МЕА вважає, що Росія, яка є найбільшим у світі експортером викопних енергоносіїв, ніколи не поверне собі тієї частки у світовому енергоринку, яку вона мала до вторгнення в Україну. Згідно з прогнозом організації, частка російської енергії на міжнародному ринку з 20 % 2021 р. впаде до 13 %.

МЕА вважає, що підштовхувані російською війною тенденції у світовій енергетиці означатимуть, що викиди від спалювання викопних джерел енергії, які впливають на глобальний клімат, досягнуть піку у 2025 р. Організація прогнозує, що впродовж наступних кількох років використання вугілля зменшиться, а попит на природній газ сягне піку у 2030 р. з передбачуваним вирівнюванням попиту на нафту в середині наступного десятиріччя й подальшим зниженням попиту (URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/6807570.html>).

Аналіз оцінок і прогнозів експертів щодо перспектив розвитку світових ринків енергоносіїв свідчить, що їхні автори загалом мають певний консенсус щодо такого. У 2023 р., а можливо і у 2024 р. ці ринки ще буде лихоманити, але значно менше, ніж у 2022 р. Попри значне використання викопного палива для виробництва електроенергії розвинуті країни стимулюватимуть у себе розвиток відновлювальної енергетики, особливо вітрової та сонячної. Причому розвинуті країни не знімають з порядку денного, а лише дещо відтермінують стимулювання переорієнтації світової енергетики на надійніші та потенційно екологічно чистіші енергосистеми, що вимагатиме істотної корекції економічних механізмів функціонування світових ринків енергоносіїв.

Зокрема, П. Фуліс, редактор матеріалів про справи бізнесу відомого британського ділового видання «The Economist», наголошує, що, починаючи з 2023 р., «настане час створити більш досконалу енергетичну систему. Який вигляд вона матиме? Після нафтової кризи 1973 р. споживання і викиди впали, а високі ціни спричинили бум інвестицій у нові джерела постачання (як-от Аляска) та в альтернативи, зокрема в атомну енергетику. Цього разу криза є, але зростання інвестицій поки що не відбулося. За прогнозами, у 2023 р. капітальні витрати 500 найбільших енергетичних компаній світу будуть лише на 9 % вищими за допандемічний рівень. Компанії стримують геополітичні фактори та невизначеність переходу до зеленої енергетики.

Ліберальний ідеал глобального енергетичного ринку – де панують універсальний вуглецевий податок та суперекфективні транскордонні ланцюги поставок для панелей сонячних батарей – мертвий. Розширена альтернатива – такий принцип організації, коли в енергетиці існують дві сфери впливу: демократична й авторитарна. Америка неоднозначно ставиться до того, щоб стати основним постачальником енергії для Європи, і може віддати перевагу обмеженню експорту, утримуючи низькі ціни для споживачів і бізнесу вдома. Китай потурає Росії та Ірану, незважаючи на західні санкції, проте остерігається впасти в залежність від них.

Перехід до зеленої енергетики створює ще одне джерело невизначеності, що пригнічує інвестування. Термін роботи нових газових проєктів може виявитися менш довготривалим через жорсткіші вимоги до викидів, якщо тільки їх не можна буде адаптувати для нових технологій, наприклад для екологічно безпечного водню. Інвестиції у поновні джерела енергії залишаються надто малими, і цінові обмеження та додаткові податки на генератори, запроваджені багатьма країнами у 2022 р., навряд чи заохочують до нарощування (капітальних) витрат.

У такій ситуації уряди у 2023 р. будуть активніше діяти на енергетичних ринках, аби забезпечити диверсифікацію постачання й заохотити інвестиції. Якщо йдеться про газ, це передбачає більшу кількість угод, за якими держава бере на себе ризик довгострокових контрактів й активів, що можуть зазнати непередбаченого або передчасного списання, девальвації або перетворення на зобов'язання. Європейські країни активізують гонитву за альянсами з постачальниками газу на кшталт Алжиру та Катару. Для поновних джерел це означатиме розвиток керованих (і субсидованих) урядом нових потужностей. Це може сприяти швидшому впровадженню проєктів, але також означатиме, що бум є частиною промислової політики, спрямованої на збільшення кількості робочих місць і посилення вітчизняного виробництва. Таку стратегію взяли на озброєння в Китаї та Індії, а в США закон про зниження інфляції передбачає 400 млрд дол. субсидій і витрат на кампанію «Виготовляйте в Америці» (Make it in America). Європа теж піде за цим прикладом, аби утримати промисловість на власних теренах.

...Державна підтримка угод щодо викопного палива створить нове покоління екологічно брудних активів, які за 5–10 років буде достроково (і з

великими витратами) зупинено через необхідність дотримання цільових показників викидів. Навернення до більш націоналістичної, протекціоністської філософії означатиме, що розбудова світових потужностей для виробництва чистої енергії на суму 50 трлн дол. США в наступному десятиріччі відбуватиметься менш ефективно. Проте таку ціну зважать лише набагато пізніше 2023 р. і нинішньої енергетичної кризи» (Фуліс П. Угоди з дияволом. *Світ попереду*. 2023. С. 17).

Питання розвитку енергетичного сектору України

На сучасному етапі розвиток енергетичного сектору України одночасно перебуває під впливом повномасштабної воєнної агресії Росії та глобальних тенденцій розвитку світових енергоринків. Причому вплив глобальних тенденцій розвитку останніх в Україні опосередковується більш потужним впливом на театрі бойових дій. Це обумовлює високу ступінь невизначеності широкого спектру не лише довготермінових, а й середньотермінових прогнозів розвитку енергетичного сектору України. Для розуміння причин цього достатньо згадати, що ще в першій половині 2022 р., поки російські окупанти не заблокували роботу Запорізької АЕС, Україна експортувала електроенергію. Після втрати контролю над Запорізькою АЕС і масованих російських повітряних атак на об'єкти вітчизняної енергетики Україна перетворилася на імпортера електроенергії з європейських країн. Тому розглядати перспективи розвитку енергетичного сектору України доцільно насамперед у короткотерміновому плані з прив'язкою до ситуації на театрі бойових дій.

За таких обставин пріоритетним є питання безпечного, збалансованого та безперебійного функціонування енергетичної системи і всього паливно-енергетичного комплексу України. Питання ж дотримання прогресивних напрямів розвитку світової енергетики відходить на більш віддалену перспективу. Тим більше що предметне вирішення цього питання потребує відповідних інвестицій. Прогнозувати ж фінансування довготермінових капітальних витрат за умов повномасштабних бойових дій неможливо та й не має сенсу.

Як зазначив екскерівник ТОВ «Оператор газотранспортної системи України» С. Макогон, «на сьогодні важливо розробити чіткі плани на наступний осінньо-зимовий період і терміново нарощувати потужність генерації, дефіцит якої оцінюється в 4,5 ГВт. Дуже важливо оперативно ремонтувати те, що можна досить швидко та недорого відремонтувати. І паралельно запускати нові проекти, які дадуть змогу перебудувати нашу енергетику відповідно до нових “зелених” планів, а також зроблять її більш стійкою (децентралізованою) та ефективною. На першому етапі головну увагу варто приділити газовій генерації, яка є досить нескладним рішенням, тому може бути швидко введена в дію». На його думку, «саме газова генерація, на додаток до атомної, має стати базою для розбудови енергосистеми України,

тому що вона може в майбутньому балансувати нестабільні поновні джерела енергії» (URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/02/20/697207>).

Водночас, як повідомив кореспондент Deutsche Welle, «українські енергетики вже почали готуватися до наступної зими. Не виключено, що вона знову супроводжуватиметься російськими обстрілами. Тому вже сьогодні Україна шукає варіанти, як забезпечити свої найбільш уразливі енергетичні об'єкти, розподільчі мережі, ТЕС і ГЕС. Для цього українські енергетики почали вивчати досвід інших країн, як максимально перенести енергооб'єкти під землю, аби вони були недосяжними для російських ракет». Як поінформував DW гендиректор «Укргідроенерго» І. Сирота, ця «компанія вже корегує свої проекти з відновлення потужностей та будівництва нових об'єктів... з урахуванням південнокорейського досвіду. У Південній Кореї ми побачили, як заховується обладнання, блочні трансформатори – все це під землею чи в скелях. Ми теж будемо швидко робити такі рішення» (URL: <https://www.dw.com/uk/so-dopomoglo-ukrainskij-energetici-pereziti-vazku-zimu-raketnih-udariv-rf/a-64995509>).

Пресслужба ПАТ «Укрнафти» зазначає, що компанія «уклала контракт на постачання нафтопродуктів з найбільшим польським нафтовим концерном “PKN Orlen”, а також планує експортувати нафту до Польщі». Це дасть змогу компанії отримувати нафтопродукти безпосередньо від виробника за найвигіднішими цінами. Крім того, «Укрнафта» проводить переговори з PKN Orlen щодо експорту нафти власного видобутку для того, щоб звільнити місце в підземних сховищах нафти та уникнути затоварювання своїх запасів. При цьому, як повідомив генеральний директор «Укрнафти» С. Корецький, нове керівництво компанії планує розпочати експорт нафти та/або її постачання за давальницькою схемою, оскільки єдиний великий споживач нафти в Україні – Кременчуцький нафтопереробний завод – зруйновано російськими ракетними ударами.

Також у ЗМІ з'явилися повідомлення щодо можливості постачання компанією «Sustainable Solutions» з Техасу (США) скрапленого природного газу в Україну. СПГ надходитиме до Естонії для регазифікації, а звідти по газопроводах прямуватиме в Україну.

Разом з тим українська атомна енергетика здобуває незалежність від Росії в забезпеченні ядерним паливом. У листопаді 2022 р. президент «Енергоатому» П. Котів заявив, що Україна має запасів ядерного палива на два роки та планує запуснути власне виробництво. З початку великої війни Україна припинила купувати російське ядерне паливо, розраховуючи на власні запаси. Наразі НАЕК «Енергоатом» планує перевести всі енергоблоки українських АЕС, які були на російському паливі, на паливо компанії «Westinghouse» (США). У цьому напрямі проводиться відповідна робота.

Також у 2023 р. «президент ДП “НАЕК ”Енергоатом” П. Котін та президент і виконавчий директор канадської компанії “Самесо” Т. Гітцель підписали... угоди про використання українського урану при виробництві ядерного палива для всіх українських АЕС. Згідно з домовленостями

“Енергоатом” упродовж 2024–2035 рр. буде повністю забезпечено гексафторидом природного урану, який постачатиметься для збагачення та подальшого використання у виробництві ядерного палива. Також передбачено продаж Канаді урану, який видобувається на українському СхідГЗК» ([URL: https://sensor.net/ua/news/3406852/kanada_postachatyme_yaderne_palyvo_dlya_u_krayinskyh_aes_minenergo](https://sensor.net/ua/news/3406852/kanada_postachatyme_yaderne_palyvo_dlya_u_krayinskyh_aes_minenergo)).

Найбільше постраждалою в паливно-енергетичному комплексі України через російську воєнну агресію є вугільна промисловість. До втрачених Україною у 2014–2015 рр. вугледобувних підприємств додалися нові. Після 24 лютого 2022 р. на окупованих Росією територіях опинилась ¼ державних вугільних шахт. Унаслідок бойових дій не працює й більшість вугільних шахт на підконтрольних Україні територіях Донецької області. Водночас найбільша в Україні вугільна шахта ПрАТ «Шахтоуправління “Покровське”» у 2023 р. планує ввести в експлуатацію чотири лави з видобутку вугілля. Першу з них у березні.

Утім, поки навіть найближчі перспективи розвитку вітчизняної вугільної промисловості загалом украй невизначені. Зокрема, на думку згаданого вище екскерівник ТОВ «Оператор газотранспортної системи України» С. Макогона, «вкласти значні кошти в модернізацію вугільних ТЕС немає сенсу. Варто обмежитися необхідним ремонтом. Вугілля не має великої європейської перспективи. Та й Україна втратила значні області з видобутку вугілля, і навіть після звільнення територій не факт, що вдасться запустити покинуті шахти. У свою чергу, імпорт вугілля є дуже складним процесом без портів, що працюють» *(При підготовці цієї праці було використано інформацію з таких джерел: Голос Америки (<https://ukrainian.voanews.com>). – 2022. – 7.10; Дзеркало тижня (<https://zn.ua/ukr>). – 2023. – 22.01; Економічна правда (<https://www.epravda.com.ua>). – 2022. – 27.11; 7, 22.12; 2023. – 1, 20, 26.02; 6, 7, 14, 15.03; Європейська правда (<https://www.eurointegration.com.ua>). – 2023. – 1, 9, 13.03; Інтерфакс-Україна (<http://interfax.com.ua>). – 2022. – 12.10; 2023. – 9.03; Інтерфакс (<https://www.interfax.ru>). – 2021. – 29.12; 2022. – 29.11; 2023. – 15.03; Liga.net (<https://www.liga.net>). – 2023. – 2.01; НВ (<http://nv.ua>). – 2023. – 18.01; Мінфін (<https://index.minfin.com.ua/ua/markets>); Польське радіо. Українська служба (<http://www.polradio.pl>). – 2022. – 27.09; 2023. – 9.01; РБК Україна (<https://rbc.ua>). – 2023. – 10, 12, 16.03; Світ попереду 2023. Спецпроект журналу «Новий час країни». – 2022; Укрінформ (<https://www.ukrinform.ua>). – 2022. – 15.09; 21.11; 12.12; 2023. – 11, 13, 23, 25.01; 2, 7.03; УНІАН (<https://www.unian.ua>). – 2023. – 14.03; 20.03; Цензор.net (<https://sensor.net.ua>). – 2020. – 12.10; 2022. – 24.08; 16.10; 4, 9, 14, 15, 28.12; 2023. – 19.01; 8, 17, 20, 21.03; BBC (<https://www.bbc.com/news/business-64312400>); Delfi (<https://www.delfi.lt/ru/news/economy>). – 2023. – 25.01; Deutsche Welle (<http://dw.com>). – 2022. – 30.08; 8.09; 11, 29.11; 30.12; 29.01; 13, 14, 16.03; Enkorr (<https://enkorr.ua>). – 2022. – 26, 29.08; 14.12; 2023. – 5.01; 16, 17, 21,*

23.02; 8, 9, 10, 13, 14.03; *Eesti Rahvusringhääling* (<https://rus.err.ee>). – 2023. – 14.02; *European Gas Hub* (<https://www.europeangashub.com>); *Forbes Україна* (<https://forbes.ua>). – 2022. – 15, 27.10; *Trading Economics* (<https://ru.tradingeconomics.com/commodity>).

Наука – суспільству

Основні напрями діяльності НАН України

Під головуванням президента НАН України академіка НАН України А. Загороднього 22 березня 2023 р. відбулося чергове засідання Президії НАН України

На початку президент академії від імені всіх присутніх привітав радника Президії НАН України академіка НАН України О. Онищенка з 90-річним ювілеєм та вручив йому нагороду.

Далі ректор Київського національного університету ім. Т. Шевченка В. Бугров вручив Подяку члену Президії НАН України академіку НАН України А. Наумовцю за вагомий особистий внесок у відбудову корпусів Університету, зруйнованих під час російсько-української війни.

Цього дня було заслухано дві доповіді.

Доповідь «Перспективи впровадження малих модульних реакторів в Україні» виголосив директор Державної установи «Інститут геохімії навколишнього середовища НАН України» член-кореспондент НАН України Ю. Забулонов.

Він зазначив, що враховуючи підвищення попиту на електроенергію та зростаючий запит на енергетичну безпеку й низьковуглецеву енергетику в умовах боротьби зі змінами клімату, впровадження малих модульних реакторів (ММР) є обґрунтованим та економічно доцільним. Поряд із традиційними АЕС вони можуть зайняти частку в диверсифікованому енергобалансі, працюючи без підключення до енергомереж, а також використовуватися для вироблення тепла, опріснення води, виробництва водню тощо. На сьогодні десять провідних країн світу розробляють понад вісімдесят проєктів ММР, а їх загальносвітовий ринок після 2027 р. оцінюється приблизно в 1 трлн дол.

Фахівці ДУ «ІГНС НАН України» здійснюють роботи з дослідження, аналізу та екологічної оцінки перспектив впровадження ММР в Україні, виробляють наукові засади створення технологічно і екологічно обґрунтованих рішень щодо систем ядерно-радіаційного моніторингу, еколого-безпечної експлуатації та поводження з радіоактивними відходами.

Науковцями сформульовано технічні вимоги до системи комплексного моніторингу і систем контролю критичних параметрів у зонах впливу ядерно-енергетичних установок з ММР. Проаналізовано основні вимоги чинного

національного нормативного поля щодо екологічної та радіаційної безпеки, які повинні бути застосовані до ММР.

Доповідач наголосив, що перспективи впровадження ММР в Україні значною мірою залежать від участі установ НАН України в науково-технічному супроводі впровадження. Необхідно узагальнити та проаналізувати основні дані технічних характеристик ММР, які проєктуються провідними компаніями світу, з метою визначення технологій, що частково або повністю можуть бути відтворені в Україні. Подальшого вивчення потребує проблема поводження з радіоактивними відходами, яка може розглядатись як концепція довготривалого зберігання, або їх повернення компанії-виробнику ядерного палива. Необхідні чітко визначення та верифікація критеріїв вибору промислових майданчиків для монтажу ММР різного типу та призначення.

В обговоренні доповіді старший науковий співробітник Інституту телекомунікацій і глобального інформаційного простору НАН України доктор технічних наук Є. Яковлев акцентував на необхідності удосконалення оцінок еколого-геологічних та інженерно-геотехнічних умов будівництва на території України малих модульних атомних реакторів.

Голова технічного комітету «Водневі технології та атомна промисловість» при Міністерстві економіки України М. Проскура вказав на переваги малих модульних атомних реакторів, особливо в умовах військових дій.

Член Президії НАН України академік НАН України О. Копиленко підтримав виголошену доповідь та запропонував конкретні кроки з активізації зусиль задля донесення важливості цього питання до органів державної влади.

Директор Інституту проблем машинобудування ім. А. М. Підгорного НАН України академік НАН України А. Русанов зупинився на виробничих можливостях України по реалізації проєкту будівництва ММР.

Директор Науково-технічного комплексу «Ядерний паливний цикл» Національного наукового центру «Харківський фізико-технічний інститут» кандидат фізико-математичних наук В. Красноруцький наголосив, що питання ММР – це питання стратегії і тактики розвитку атомної енергетики в Україні, тому має дуже важливе значення для науки і держави.

Директор Інституту ядерних досліджень НАН України академік НАН України В. Слісенко висловив свою підтримку щодо розробки та будівництва ММР в Україні, вказавши на провідну роль науковців академії в цих процесах.

Радник при дирекції Інституту прикладної фізики академік НАН України В. Сторіжко поінформував про наявний досвід українських учених з розроблення малих модульних реакторів.

Генеральний директор ННЦ «Харківський фізико-технічний інститут» академік НАН України М. Шульга висловив підтримку доповіді члена-кореспондента НАН України Ю. Забулонова та вказав на необхідність розвитку цього напрямку енергетики в Україні.

Учасники обговорення зійшлися на думці, що проведення досліджень щодо можливості створення, впровадження та подальшого супроводу технологій ММР має бути одним із пріоритетних завдань наукових установ НАН України відповідного профілю.

Далі з доповіддю «Каліксарени як перспективні регулятори скоротливості гладеньких м'язів» виступив заступник директора з наукової роботи Інституту біохімії ім. О. В. Палладіна НАН України академік НАН України С. Костерін.

Він повідомив про актуальні фундаментальні дослідження в галузі біохімії м'язів та біохімічної мембранології, зокрема з вивчення енергозалежних кальцієвих pomp та закономірностей спрямованої регуляції каліксаренами їхньої функціональної активності, а також скорочення-розслаблення гладеньком'язових клітин, які проводяться в інституті.

Як зазначив доповідач, суттєвих результатів досягнуто в розробленні біохімічних експериментальних моделей – інтактних та пермеабілізованих м'язових клітин, ізольованих субклітинних мембранних структур, очищених протеїнів, протеоліпосом, які можна успішно використовувати для виявлення та вивчення властивостей векторних енергозалежних Ca^{2+} -транспортувальних систем. Зазначені моделі є перспективними для пошуку оборотних ефektorів нового покоління – інгібіторів та активаторів, які здатні селективно та з високою спорідненістю модулювати транспортну активність кальцієвих pomp.

Науковцями отримано нові дані щодо ензиматичних, кінетичних і енергетичних характеристик енергозалежних Ca^{2+} -транспортувальних систем, локалізованих у плазматичній мембрані та в інших субклітинних мембранних структурах гладеньком'язових клітин. Встановлено чутливість цих систем до дії фізико-хімічних та метаболічних чинників.

Розроблено математичну модель внутрішньоклітинного кальцієвого гомеостазу в гладеньких м'язах. У співробітництві з науковцями інституту органічної хімії НАН України вперше продемонстровано можливість селективного та ефективного інгібіторного впливу деяких каліксаренів на системи активного мембранного транспорту іонів кальцію і відповідно на скорочення-розслаблення гладеньких м'язів.

Одержані результати є важливими для дослідження біохімічних механізмів електро- і фармакомеханічного спряження в гладеньких м'язах та створення нових фармакологічних препаратів на основі каліксаренів, що нормалізують скоротливу функцію гладеньких м'язів у випадку її порушення за патологічних станів (гіпо- та гіпертензія, слабкість пологової діяльності, атонія кишкового тракту та інші патології його моторики, астма тощо).

Зазначені дослідження мають міждисциплінарний характер і проведені «на стику» біохімії, біофізики, органічної та біофізичної хімії, біотехнології із залученням науковців з інших наукових установ і закладів вищої освіти.

Так, в обговоренні доповіді радник при дирекції Інституту органічної хімії НАН України академік НАН України В. Кальченко розповів про плідну співпрацю науковців Інституту біохімії ім. О. В. Палладіна НАН України з вченими Інституту органічної хімії НАН України та Київського національного університету ім. Тараса Шевченка у цьому напрямі.

Директор Інституту біоорганічної хімії та нафтохімії ім. В. П. Кухаря НАН України член-кореспондент НАН України А. Вовк підтримав винесену на обговорення доповідь та відзначив значну актуальність, фундаментальне та практичне значення цієї роботи.

Директор Інституту біохімії ім. О. В. Палладіна НАН України академік НАН України С. Комісаренко наголосив на необхідності подальшого продовження досліджень каліксаренів з погляду їх використання в медицині та підтримав ідею запровадити щорічне проведення міжвідомчих семінарів «Актуальні проблеми біохімії та біофізики м'язів», до участі у яких залучати широке коло спеціалістів різних наукових напрямів.

Президент Національної академії медичних наук України академік НАН України В. Цимбалюк відзначив перспективність отриманих результатів та їх важливість для створення ліків нового покоління.

Обидві доповіді, представлені на засіданні Президії НАН України 22 березня 2023 р., викликали велике зацікавлення та жваве обговорення серед учасників.

Наостанок було розглянуто декілька кадрових та поточних питань.

Президент НАН України академік НАН України А. Загородній проінформував присутніх про результати засідання Національної ради України з питань розвитку науки і технологій, що відбулося 23 лютого 2023 р.

Віцепрезидент НАН України академік НАН України С. Пирожков виступив з інформацією про проведення ювілейної сесії Загальних зборів НАН України, присвяченої 150-річчю Наукового товариства ім. Шевченка. Захід заплановано на 8 грудня цього року (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2023. – 27.03).

У будівлі Президії НАН України у Києві 14 березня відбулися XXXIII читання академіка В. І. Вернадського «Наука – основа незалежності, міцності та обороноздатності держави», присвячені 160-річчю від дня народження цього видатного вченого і першого президента академії

Учасників заходу привітав віцепрезидент Національної академії наук України, голова Секції хімічних і біологічних наук НАН України, голова комісії НАН України з наукової спадщини академіка В. І. Вернадського академік В. Кошечко:

«Згадуючи ім'я В. Вернадського, ми одразу ж уявляємо видатного українського науковця й філософа, природознавця, засновника геохімії, біогеохімії, радіогеології, фундатора вчень про біосферу, ноосферу та космізм, першого Президента Української академії наук. Він розробив ґрунтовний план

діяльності Академії наук, започаткував численні напрями наукових досліджень, згуртував плеяду відданих науці людей, здійснював велику культурно-просвітницьку діяльність.

Дванадцятого березня виповнилося 160 років від дня народження Володимира Івановича, який майже все життя опікувався ефективною організацією науки й сам був ініціатором створення наукових структур, які забезпечили би формування розвинутого наукового середовища. Найбільш видимий і блискучий приклад – створення Української академії наук, яка з часом стала взірцем такого середовища. Зі властивим йому стратегічним баченням Вернадський наполіг, щоб українська академія наук була не клубом видатних учених, які час від часу збираються й обговорюють важливі наукові проблеми, а системою наукових закладів із кваліфікованими колективами науковців, які здійснюють наукові дослідження в різних галузях. Саме такі колективи, згуртовані в Академії, створили найсприятливіші умови для формування фахівців найвищого гатунку. І більш як столітня історія нашої академії переконливо це засвідчує.

Засадничі ідеї В. Вернадського – ноосфери як науки про живу й неживу природу в їхній тісній взаємодії – актуалізують багатодисциплінарне наукове середовище. Саме поєднання різних галузей відкриває широкі можливості для взаємозбагачення різних дисциплін знаннями. Їхнє інтегрування – це об'єктивна потреба сьогодення, коли наука є надійною запорукою та основою незалежності, міцності й обороноздатності держави.

У спогадах учнів, послідовників і колег Володимир Іванович лишився людиною широї, сердечної вдачі та великої духовної культури. Він належав до когорти найосвіченіших людей, які у цитаделі науки берегли вогник знань від хаосу війн і революцій, намагалися зберегти бібліотеки, музеї, лабораторії. Істина одна, а шляхів до неї стільки ж, скільки людей. В. І. Вернадський жив не самою лиш наукою – його діяльність як великого організатора вплетена в українську історію.

Прикладами визнання наукових здобутків Володимира Івановича є присвоєння його імені багатьом науковим та освітянським установам, Національній бібліотеці, науковим суднам тощо. На пошану вченого названо два мінерали – «вернадит» і «вернадскит». Від 1973 р. НАН України присуджує премію імені В. І. Вернадського, а з 2003 р. – Золоту медаль імені В. І. Вернадського Національної академії наук України (найвищу нагороду академії).

Ми певні, що геніальні ідеї В. Вернадського ще багато десятиліть вивчатимуть і поглиблюватимуть, а в його працях відкриватимуть нові сторінки як джерело нових знань. І для молодих поколінь він завжди буде яскравим прикладом гідного життя та відданого служіння її величності Науці».

Читання підсумував президент Національної академії наук України академік А. Загородній: «Із виголошених сьогодні доповідей впливає лише один висновок – вчення В. Вернадського, його наукова спадщина надзвичайно

актуальні. Це, по суті, невичерпне джерело для роздумів, для вивчення того, що відбувається навколо нас. Саме системний підхід Володимира Івановича дає змогу осмислювати все це значно глибше.

Дуже добре, що у нашій академії працює комісія з наукової спадщини академіка В. Вернадського. Я дуже вдячний голові цієї Комісії академікові В. Кошечку і незмінному заступникові голови комісії академікові О. Онищенку, завдяки зусиллям яких ми щороку проводимо читання на пошану академіка В. Вернадського. Ці заходи завжди дуже цікаві. І сьогодні теж можна було отримати справжню втіху, слухаючи надзвичайно інформативні доповіді. Комісія продовжує працювати. І ще одне свідчення цього – поява довідника «В. І. Вернадський і Україна».

До 150-річчя В. Вернадського багато інститутів академії виконали титанічну роботу, підготувавши 10-томне (у 16 книгах) видання його вибраних праць. Воно важливе тим, що, на відміну від подібного російського видання, кожна робота вченого супроводжується сучасними коментарями. Б. Патон якось підкреслював у розмові зі мною, що ми суттєво випередили Російську академію наук, яка до 150-річчя В. Вернадського не спромоглася навіть просто перевидавати його праці. Ми змогли, і зробили це дуже добре. Згодом завдяки роботі Комісії, фахівців Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського з'явилися ще два додаткові томи «Володимир Іванович Вернадський і Україна» – дуже цікаві книги, у яких можна знайти чимало корисного.

Поява нового довідника не ставить крапки у цій діяльності. Бо, як уже мовилося сьогодні, світ Вернадського – невичерпний, і, вочевидь, ми й далі працюватимемо над тим, щоб оприлюднювати нові й нові джерела. Але дуже знаково, що довідник видано саме до 160-річчя Володимира Івановича. Я дуже вдячний авторському колективові цього видання. Дуже дякую і учасникам цих читань за цікаві доповіді. Бажаю всім добра, здоров'я, перемоги, миру і подальших успіхів» *(Національна академія наук України (http://www.nas.gov.ua). – 2023. – 17.03).*

Сучасні дослідження та розробки академічної науки

Академік В. Вернадський: минуле, сучасне, майбутнє. До 160-річчя від дня народження

Стаття доктора біологічних наук, провідного наукового співробітника Інституту гідробіології НАН України О. Протасова і доктора природничих наук, приват-доцента, робоча група дидактики біології Університету Фрідріха Шиллера (Єна, Німеччина) Г. Левіта (Джерело: журн. «Вісник Національної академії наук України». № 3. 2023).

Статтю присвячено ювілейній даті мислителя, видатного вченого, організатора науки В. Вернадського. Понад півтора століття минуло від дня його народження, однак аналіз праць ученого свідчить про величезну

важливість для сучасності його наукової спадщини. Розглянуто деякі аспекти непростих відносин між ученням академіка Вернадського про біосферу та ноосферу і західними течіями в науці про глобальні планетарні процеси. На прикладі досліджень з еволюції біосфери показано неперебутню наукову цінність ідей ученого.

Цього року виповнюється 160 років від дня народження видатного вченого В. Вернадського і 105 років від часу заснування створеної ним Української академії наук. Майже 85 років тому В. І. Вернадський підготував свою статтю про ноосферу, яка відкрила нову епоху не лише в науці, а й у стосунках між людською цивілізацією та біосферою, життям на планеті Земля. Але справа не тільки у важливих датах. Сьогодні весь світ стоїть на порозі історичних змін. Через діяльність людини сама біосфера зазнає незнаного досі впливу. Великі регіони потерпають від природних катаклізмів. На Європейському континенті знову йде кривава війна. У такі буремні часи вкрай важливо звернутися до історії, до витоків фундаментальних наукових і гуманістичних ідей. В. І. Вернадському довелося пережити потрясіння трьох війн. Якщо вважати початком свідомого творчого життя людини період після 20 років, майже одна п'ята наукового життя В. Вернадського припала на період воєн, руйнувань, страждань народів. Тим більше вражає сила наукового духу, сила творчої самосвідомості цього великого вченого.

Вчення про біосферу має ключове значення для всіх наук про навколишнє середовище, в тому числі й для екології. Теорію біосфери розробив В. Вернадський (однак сам термін «біосфера» ввів не він), якого вважають одним з найвпливовіших натуралістів ХХ ст. В історії науки його згадують як видатну постать у таких різних галузях, як біогеохімія, радіогеологія, генетична мінералогія, кристалографія. Останнім часом В. Вернадський здобув визнання і в західному світі як попередник гіпотези Геї, яка доводить, що біосфера є саморегульованою системою. Так, автор гіпотези Геї Джеймс Лавлок писав: «Ми [сам Лавлок і його співавтор Л. Маргуліс. – Г. Л.] виявили, що він [Вернадський] є нашим найвидатнішим попередником». Хоча оригінальна теорія В. Вернадського набагато глибша і з теоретичної, і з методологічної точок зору, ніж гіпотеза Геї, і не збігається з нею в багатьох аспектах, ця нова хвиля зацікавленості Вернадським сприяє кращому розумінню його оригінальних праць і теорії з боку представників різних світових наукових спільнот – екологів, біогеохіміків, географів тощо. Однак на Заході В. Вернадський ще не здобув того визнання, на яке він заслуговує. Його підсумкову працю «Хімічна будова біосфери Землі та її оточення» й досі не перекладено західноєвропейськими мовами, що безперечно перешкоджає поширенню його ідей.

Водночас сама заснована В. Вернадським наука біогеохімія процвітає в усіх розвинутих країнах і є сьогодні важливим інструментом вивчення глобальних явищ, у тому числі змін клімату.

В. Вернадський розробляв свої ідеї як цілісну теоретичну систему, у якій усі частини взаємопов'язані. У теоретичній системі В. Вернадського

концепція біосфери зумовила створення нової галузі науки – біогеохімії. Вона вивчає геологічні прояви життя та розглядає біохімічні процеси в живих організмах у зв'язку з їх впливом на геосферу.

Понад півтора століття минуло від дня народження В. Вернадського, вісім десятиліть тому він працював над однією з останніх своїх статей, понад сто років існує Українська академія наук, створенню якої він віддав частину своєї душі. Здавалося б, усе це вже належить до чудових і навіть захопливих сторінок всесвітньої історії науки, але, якщо звернутися до праць великого вченого, стає зрозумілим, що його ідеї, як безліч аксонів, як клітини мозку, пов'язані із сучасністю і простягаються далеко в майбутнє. Зокрема, його ідеї про іманентність людини в біосфері, про те, що науковий розум не протистоїть природі, що технологічний прогрес може відбуватися в злагоді з еволюцією біосфери, звучать сьогодні актуально як ніколи. Навіть у найважчі часи В. І. Вернадський вірив у перемогу людського розуму (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2023. – 17.03).

В Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України 14 березня відбулася нарада з питань вироблення Правопису кримськотатарської мови з використанням алфавіту кримськотатарської мови на основі латинської графіки, що затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 22 вересня 2021 р. № 993. Захід провели на виконання Стратегії розвитку кримськотатарської мови на 2022–2032 роки за дорученням віцепрем'єр-міністра України, міністра з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій І. Верещук.

У нараді взяли участь голова Меджлісу кримськотатарського народу Р. Чубаров, директор Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України член-кореспондент НАН України Б. Ажнюк, працівники Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, кафедри тюркології Київського національного університету ім. Т. Шевченка та кафедри східної філології Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського, представник Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, постійна представниця Президента України в Автономній Республіці Крим Т. Ташева, заступник голови Державної служби України з етнополітики та свободи совісті І. Лоссовський та ін.

Учасники зібрання обговорили створення комісії з питань правопису кримськотатарської мови, зокрема принципи формування персонального складу комісії, порядок її роботи і нагальні завдання, а також координацію діяльності державних і громадських інституцій щодо кодифікації кримськотатарської мови (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2023. – 17.03).

Біолог А. Куземко: «Степи й луки – не просто трава. Кожна природна ділянка – це цілий світ!»

Керівниця проекту «Трав'яні біотопи України загальноєвропейського значення: сучасний стан, масштаби втрат та стратегія збереження в умовах глобальних кліматичних змін і антропогенної трансформації довкілля» провідний науковий співробітник Інституту ботаніки НАН України доктор біологічних наук А. Куземко в інтерв'ю, що опубліковано на сайті Національного фонду досліджень України, повідомила про те, що вийшло друком ілюстроване видання «Атлас трав'яних біотопів України».

Дані для цієї книги було зібрано в рамках проекту, що фінансувався за кошти Національного фонду досліджень (НФД) України. Інформація, яку зібрали науковці, допоможе відновити біотопи, пошкоджені під час бойових дій.

Учена зазначила: «Ми прагнули з'ясувати сучасний стан трав'яних біотопів (ділянок землі з однотипними умовами рельєфу, кліматичними особливостями, рослинним покривом) в Україні, зокрема, досліджували степи та луки. Територія України велика, тому традиційні дослідження та експедиції тривали б роки. Для того, щоб виконати роботу швидко, ми розробили методику, яка дає змогу дистанційно дешифрувати супутникові знімки, визначити типи біотопів, їхнє розташування та межі».

Окрім того, науковці вирішили привернути увагу суспільства до проблем трав'яних екосистем. «Багато хто вважає, що природа – це, насамперед, ліси, а степи й луки – просто трава, їх можна розорати для потреб сільського господарства. Між тим, ці території є джерелом численних екологічних послуг – вони стримують ерозію ґрунту, нівелюють наслідки повеней. Тут ростуть лікарські рослини і медоноси, формується кормова база», – зазначила А. Куземко.

Науковець розповіла, що в рамках проекту члени її команди співпрацювали з агроґрунтовою лабораторією, яка аналізує стан ґрунту.

На основі зібраної інформації наприкінці 2021 р. було підготовлено рукопис «Атласу трав'яних біотопів України». На початку 2022 р. його планували відредагувати й надрукувати. Ці плани перекреслила війна. Утім, дослідники швидко повернулися до наукової роботи й восени 2022 р. атлас було подано до друку.

Учена відзначила: «Атлас допомагає зрозуміти, що наші біотопи – величезне багатство! І сінокісні луки на Полтавщині, і причорноморські степи, і гірські луки в Карпатах – це цілі світи, які містять безліч живих організмів. Коли зникає одна така ділянка, увесь її світ також зникає...».

Авторами ілюстрацій у книзі є ботаніки, зоологи та звичайні активісти, які спостерігають за природою. Також в атласі використані фото, зроблені з квадрокоптера, який було придбано за кошти НФДУ. «Ми переслали іноземним колегам pdf-версію книги і отримали дуже хороші відгуки. Вони

пишуть, що фото з квадрокоптера – просто знахідка. Такого раніше у подібних виданнях ніхто не використовував», – зазначила А. Куземко.

На жаль, частина територій, про які розповідається в книзі, тимчасово окупована російськими військами чи замінована: «У 2021 р. ми зафіксували рослини (зокрема і рідкісні види) та їх місцезнаходження, а нині напрацьовуємо методики, щоб їх “закартувати”, – розповіла науковець. – Сучасні методи досліджень дозволяють накласти на карти зображення пожеж, вибухів, оцінити площі біотопів (у тому числі тих, які охороняються на загальноєвропейському рівні), що пошкоджені під час бойових дій». Ці карти можна й потрібно буде використати для повоєнного відновлення країни та стягнення репарацій від Російської Федерації (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2023. – 24.03).

Історик С. Стельмах про порівняльний аналіз депутатизації та денацифікації

Фахівець з теоретичних проблем історії, зарубіжної історіографії та історії Німеччини ХІХ–ХХІ ст., головний науковий співробітник Інституту всесвітньої історії НАН України доктор історичних наук С. Стельмах в інтерв'ю, що опубліковано на сайті освітньо-медійного ресурсу «Локальна історія» повідомив про те, як Німеччина переосмислювала Другу світову війну, що таке німецька політика пам'яті, чи можна порівнювати депутатизацію та денацифікацію та яким було ставлення Німеччини до України впродовж останнього століття.

Учений зазначив: «Політика пам'яті поряд із демократією та антифашизмом – це ключові стовпи повоєнного німецького суспільства. Після Другої світової війни, коли було необхідно розбудовувати демократичні інституції, мушили щось робити з націонал-соціалістським минулим. Але маємо пам'ятати, що з 1949 р. існувало дві Німеччини – Федеративна Республіка Німеччина і Німецька Демократична Республіка. Процеси у ФРН і НДР відрізнялися, хоч мали низку подібностей. ФРН перебувала у трьох окупаційних зонах – американській, британській та французькій, НДР – у радянській. У перші повоєнні роки формування політики пам'яті у ФРН здійснювала окупаційна влада, тобто американці, британці та французи. Політика пам'яті в цьому випадку – це складний процес, оскільки він був багаторівневим. Насамперед ішлося про покарання злочинців за вчинені злочини. По-друге, він передбачав формування інституцій, які відповідають за суспільну пам'ять, тобто за певний консенсус, який має бути вироблений в суспільстві відповідно до тоталітарного, антидемократичного минулого».

С. Стельмах пояснив, чим може бути корисний досвід денацифікації Німеччини, коли ми говоримо про депутатизацію Росії: «У союзників, тобто американців, британців, французів, була консолідована думка про те, що ми не можемо покладати загальну вину за злочини, вчинені під час Другої світової війни, на всіх німців. Немає такого поняття, як “колективна вина”».

Згодом теоретично це обґрунтував К. Ясперс, який наголошував на тому, що може бути лише колективна відповідальність, але вона більшою мірою належить до моральної відповідальності, а не політичної. Натомість провина може бути лише індивідуальною, тобто необхідно підходити до кожного злочину індивідуально. Таку позицію поділяла і Г. Арендт. Цей теоретичний підхід є консенсусним. (...) Є різні практичні дії, пов'язані з цими двома категоріями – провини та відповідальності. Конкретна вина передбачає судовий процес. Якщо ж ідеться про колективну відповідальність, то необхідно, щоб суспільство насамперед усвідомило, в чому полягає його колективна відповідальність. Я думаю, що саме цей концепт буде застосований після перемоги і до російського народу, і до Росії в цілому. Іншого варіанту я поки що не бачу. Принаймні у політичному та науковому дискурсах» (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2023. – 22.03*).

Інтерв'ю заступника директора Інституту соціології НАН України доктора соціологічних наук С. Дембіцького. Опубліковано на медіа-платформі «Український тиждень».

Заступник директора Інституту соціології НАН України доктор соціологічних наук С. Дембіцький в інтерв'ю продемонстрував, що суто наукова звичка до точних формулювань легко підриває різного роду політико-ідеологічні конструкції, деякі з яких були покладені в основу сепаратистських настроїв і рухів 2014 р. у Криму, на Донбасі, Харківщині та деяких інших частинах України. Відповідаючи на запитання журналіста, С. Дембіцький чітко зазначив, що Південного Сходу як специфічної єдиної соціокультурної спільноти немає, але є аналітично виділені Південний і Східний регіони України, які до того ж всередині себе мають істотні відмінності, що фіксують соціологічні дослідження, особливо останнім часом.

Науковець підкреслив, що війна гуртує українців – так, до прикладу, національно-територіальні ідентичності жителів усіх регіонів країни після початку російського вторгнення також консолідувалися і більшість найперше відчуває себе громадянами України.

Два ключових спостереження соціолога на основі опитувань: українці під час війни відчували цінність власної держави, що позначилося на покращенні оцінок в інших сферах, у тому числі й в економіці. Але рівень цинічності залишається на достатньо високому рівні і його, на жаль, вистачає, в тому числі серед чиновництва і перемогти його буде непросто. Рівень довіри в розвинених суспільствах вище, а на довірі базуються стосунки. В українців рівень довіри в повсякденних відносинах все ще недостатньо високий, хоча інституційна довіра до влади покращилася.

Насамкінець С. Дембіцький наголосив: українці все більше розуміють, що у нас єдиний шлях – на Захід, в ЄС і НАТО, то ж ми рухаємось у

правильному напрямі *(Національна академія наук України (http://www.nas.gov.ua). – 2023. – 22.03).*

Презентація книжки члена-кореспондента НАН України М. Ільницького «І. Франко: антиномія природи і духу»

Захід відбувся 20 березня у Львівському національному університеті ім. Івана Франка.

Автор книжки відомий український літературознавець і критик, перекладач, заслужений професор Львівського національного університету ім. І. Франка, провідний науковий співробітник відділу української літератури Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України член-кореспондент НАН України М. Ільницький.

Книга «Іван Франко: антиномія природи і духу» об'єднала під однією обкладинкою опубліковані раніше статті та виступи М. Ільницького, у центрі уваги яких – постать і творчість І. Франка. Як наголосив автор, його книга – це не монографія в класичному розумінні, але вона має власну логічну структуру. Кожен із трьох розділів презентованої книжки об'єднаний спільною лаконічно сформованою темою: «Паралелі», «Інтерпретації» та «Відлуння». Кожна з них висвітлює вузлі проблемно-тематичні блоки, скажімо типологічні зв'язки творчості І. Франка з іншими текстами українських й іноземних авторів, еволюцію світоглядних та естетичних поглядів письменника, зв'язок літературної і громадсько-політичної діяльності І. Франка, трансформацію філософських мотивів у творчості письменника тощо.

Щодо ідеї своєї книги та її назви професор М. Ільницький зазначив, що вона запозичена з його ж статті «Гете і Франко: антиномія природи і духу». Також автор поділився своїми спогадами про те, як почав досліджувати І. Франка, і наголосив, що досі не вирішив для себе тих проблем, які намагався з'ясувати й І. Франко, зокрема щодо розуміння кінечності чи безмежності природи та людського духу.

Участь в обговоренні книги взяли працівники Інституту І. Франка НАН України. Зокрема, директор Інституту І. Франка НАН України член-кореспондент НАН України Є. Нахлік, який наголосив на інтелігентному і дуже тактовному підході М. Ільницького до Франкової творчості, його увазі до тонких нюансів та ідей Франкових творів. Також Є. Нахлік запитав професора М. Ільницького про його розуміння І. Франка як феномена. Завідувач відділу франкознавства цього ж інституту доктор філологічних наук М. Легкий виступив із вітальним словом і назвав М. Ільницького своїм учителем та наставником на дослідницькому шляху *(Національна академія наук України (http://www.nas.gov.ua). – 2023. – 24.03).*

Відбулася Перша всеукраїнська наукова Пі-конференція, одним з організаторів якої була Київська Мала академія наук.

Перша всеукраїнська наукова Пі-конференція стала яскравим завершенням математичного тижня, що був присвячений Міжнародному дню математики та Міжнародному дню числа Пі.

Під час урочистого відкриття конференції 18 березня до українських юних математиків звернулися з привітання науковці різних країн світу.

Наступним у порядку денному були пленарні доповіді переможців Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів МАН та міжнародних науково-технічних конкурсів.

Після доповідей вихованцям Київської МАН була доручена почесна місія урочистого розрізання Пі-торта.

Робота в секціях проходила в змішаному форматі, мали місце як офлайн, так і онлайн виступи. Їх було понад 100 та всі вони були успішними.

Представники Київської МАН були модератором таких секцій:

– математика, прикладна математика, статистика. Модератор О. Лагодзінський (Інститут математики НАН України), керівник секції математики;

– прикладна математика юніор. Модератор кандидат технічних наук С. Яковлев (Навчально-науковий фізико-технічний інститут Національного університету України «Київський політехнічний інститут ім. І. Сікорського»), керівник секції прикладної математики.

Завданням конференції була підтримка талановитих школярів та студентів, які проявляють інтерес до науково-дослідницької роботи (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2023. – 22.03*).

Наукові видання НАН України

Вийшов з друку новий номер журналу «Вісник Національної академії наук України» за березень 2023 р.

Відкриває випуск стаття віцепрезидента НАН України, голови Секції фізико-технічних і математичних наук НАН України академіка НАН України В. Богданова «Про діяльність установ Секції фізико-технічних і математичних наук НАН України під час воєнного стану». У статті наведено найвагоміші результати фундаментальних та прикладних наукових досліджень установ Секції фізико-технічних і математичних наук НАН України, отримані впродовж 2022 р.

Продовжує номер стаття «Академік Володимир Вернадський: минуле, сучасне, майбутнє. До 160-річчя від дня народження» (автори – провідний науковий співробітник відділу екологічної гідрології та технічної гідробіології Інституту гідробіології НАН України О. Протасов і приват-доцент, робоча група дидактики біології Університету Фрідріха Шиллера (Єна, Німеччина) доктор природничих наук Г. Левіт).

Розділ «Статті та огляди» представлений статтею «Феномен пограниччя в умовах “війн ідентичностей”»: трансформаційна динаміка та евристичний

потенціал» завідувача відділу історичної регіоналістики Інституту історії України НАН України члена-кореспондента НАН України Я. Верменич.

Далі увазі читачів пропонується інформація про засідання Президії НАН України, які відбулися 11 і 25 січня 2023 р., зокрема стенограми виголошених на них наукових доповідей: «Про нафтогазоносність Карпатського регіону України» (доповідач – старший науковий співробітник відділу тектонофізики Інституту геофізики ім. С. І. Субботіна НАН України, науковий співробітник Департаменту наук про хімію, життя та навколишнє середовище Університету Парми доктор геологічних наук Г. Муровська), «Проблема історичної пам'яті: європейський дискурс (1945–2020 рр.)» (доповідач – директор Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України» член-кореспондент НАН України А. Кудряченко), «Досягнення та перспективи розвитку генно-інженерних рослинних біотехнологій» (доповідач – директор Інституту клітинної біології та генетичної інженерії НАН України академік НАН України М. Кучук).

Продовжує номер стаття «Творець хлібного достатку України – вагомою складовою національної безпеки держави. До 85-річчя академіка НАН України В. Моргуна» авторства заступника директора Інституту фізіології рослин і генетики НАН України члена-кореспондента НАН України С. Коця.

Завершують номер вітальні публікації з нагоди ювілеїв членів академії – 90-річчя академіка НАН України О. Онищенко, 75-річчя академіка НАН України Р. Радишевського, 80-річчя члена-кореспондента НАН України В. Ніколаєва, 60-річчя члена-кореспондента НАН України П. Стрижака (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2023. – 16.03*).

Міжнародне співробітництво

Міжнародне видавництво «Springer» опублікувало II том («Nuclear and Environmental Safety») колективної монографії «Systems, Decision and Control in Energy IV»

Стійке функціонування об'єктів енергетики за різних режимів їхньої роботи є однією із засад національної безпеки країни. Гарантування такого функціонування у складних і мінливих сучасних умовах потребує впровадження нових, інноваційних підходів, методів, засобів і технологій, які дадуть змогу підвищити ефективність технологічного процесу, екологічну та ядерну (для об'єктів атомної енергетики) безпеку, рівень кваліфікації персоналу, рівень фізичного захисту об'єктів тощо. Саме тому наукові дослідження за цими напрямками надзвичайно актуальні, важливі й необхідні.

Монографія «Systems, Decision and Control in Energy IV: Volume II. Nuclear and Environmental Safety» містить результати багаторічних досліджень і розробок українських учених із цієї проблематики, отримані в межах наукових проєктів (фундаментальні та прикладні дослідження) за різними програмами, зокрема за бюджетною програмою «Підтримка розвитку

пріоритетних напрямів наукових досліджень» (КПКВК 6541230) і цільовою програмою наукових досліджень НАН України «Ядерні та радіаційні технології для енергетичного сектору і суспільних потреб». Представлені результати є новими, мають вагоме теоретичне та практичне значення. До того ж, більшість із них уже впроваджені на підприємствах українського енергетичного комплексу.

Книга складається з двох частин: «Атомна енергетика» (12 розділів) і «Екологічна безпека» (11 розділів). Основний колектив авторів видання – вчені Інституту геохімії навколишнього середовища НАН України. Серед авторів монографії також академік С. Довгий, члени-кореспонденти НАН України Ю. Забулонов та О. Попов та інші провідні вчені українських наукових установ і закладів вищої освіти, зокрема Інституту проблем безпеки атомних електростанцій НАН України, Інституту загальної енергетики НАН України, Інституту телекомунікацій і глобального інформаційного простору НАН України, Інституту проблем моделювання в енергетиці ім. Г. Є. Пухова НАН України, Київського національного університету ім. Т. Шевченка, Національного авіаційного університету, Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, Державного університету «Житомирська політехніка».

Редакторами монографії стали заступник директора з науково-організаційної роботи Інституту загальної енергетики НАН України доктор технічних наук А. Запорожець і заступник директора з науково-організаційної роботи Інституту геохімії навколишнього середовища НАН України член-кореспондент НАН України О. Попов.

Видання призначене для науковців, інженерів, викладачів, аспірантів і докторантів наукових установ і закладів вищої освіти, які розв'язують проблеми ядерної, радіаційної та екологічної безпеки потенційно небезпечних об'єктів, розробляють ядерні й радіаційні технології для промисловості й суспільства, створюють нові матеріали для захисту від йонізівного випромінювання різних джерел, досліджують проблеми фізичного захисту об'єктів критичної інфраструктури, питання розвитку сировинної бази енергетики й інші актуальні проблеми стійкого функціонування об'єктів енергетичного сектору (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2023. – 20.03).

Новини археології

Стаття Л. Горобця «“Палеоархеологи”: чим відрізняються археологи й палеонтологи і які знахідки цікавлять обох»

Попри те, що археологи та палеонтологи проводять дослідження із лопатою в руках, це різні напрями. Палеонтологи цікавляться минулим природи: досліджують рештки істот, які жили на планеті мільйони, сотні мільйонів чи й мільярди років тому назад. Археологи зосереджені на

минулому людства, динозаври їм не цікаві. Однак інтерес до незвичайних «камінців» був притаманний людям споконвіків. Тож часом археологи справді досліджують палеонтологічні об'єкти. І це не така вже й рідкість. Відтоді як 542 мільйони років тому тварини обзавелись скелетними утворами (мушлями, панцирями, зубами та кістками) не було жодного періоду, який би археологи обминули увагою. Нижче наведу лише деякі приклади дослідження «палеоархеологів» (назву їх так).

Кембрійський період розпочався 542 мільйони років тому – перший період палеозойської ери. У тогочасних морях були численними трилобіти – членистоногі тварини, які пізніше вимерли, не залишивши по собі нащадків. Здається, вони не мають відношення до історії людства, проте часом цікавлять археологів. Як, наприклад, трилобіт *Elrathia*, який знайшли у штаті Юта в шарах початку ХІХ ст. на розкопках індіанського поселення. Палеозойський трилобіт у культурному шарі двохсотлітньої давнини має наукову цінність, вищу ніж його рідня, в геологічних товщах віком півмільярда років.

Наступний період – ордовицький (485–443 млн років тому). Це початок розквіту двостулкових молюсків. Це звичайнісінькі тварини, та деякі зуміли двічі переконати людей у своїй цінності. У часи мезоліту, там, де нині Норвегія, люди знайшли рештки ордовицького молюска і виготовили з них статуетку жінки. Виготовили схематично, але коли через 8500 років її вдруге віднайшли археологи, то були в захваті.

У першу половину палеозойської ери, зокрема в силурійському періоді (443–419 млн років тому) були численними морські лілії. Усупереч назві, це не рослини, а тварини, віддалена рідня морських зірок та їжаків. А ще їх можна сплутати із птахами! Так сталося із намистом, яке було на нозі в жінки, похованої приблизно 4–5 тис. років тому на території сучасної Латвії. Спершу гадали, що намистини зроблено із пташиних кісток. Більш ретельний аналіз показав, що то просвердлені фрагменти морських лілій силурійського періоду.

Наступний період – девонський вирізняється в «палеоархеології». Він був доволі тривалим (розпочався 419 млн років тому, завершився 359 млн років тому), багатий викопними рештками... які не виявлені на археологічних розкопках. Принаймні поки що. Тож згадаймо приклад сучасної культури, який також може зацікавити археологів, оскільки бере початок щонайменше в ХІХ ст. У США та Канаді доволі відома практика пошуку «каменів Петоскі». Це рештки скам'янілих коралів девонського періоду, які щовесни виносить із стосами криги на узбережжя озера Мічиган. На перший погляд, камені не відрізняються від інших, необхідно пильно придивитись, щоб розгледіти на поверхні характерний малюнок. Після шліфування «камені Петоскі» виглядають значно привабливіше, часом їх використовують для виготовлення ювелірних прикрас.

Кам'яновугільний період (359–299 млн років тому) залишив слід в історії людства не лише покладами вугілля. Невелику палеонтологічну колекцію тварин кам'яновугільного періоду виявлено в Ірландії в гробниці бронзового віку. Приблизно чотири тисячі років тому небіжчик відійшов до

вічності, маючи під боком рештки трьох видів викопних равликів, семи видів головоногих молюсків, шести видів брахіопод (це окремий тип тварин, зовні схожих на двостулкових молюсків), одного виду мохуваток (ще один окремий тип, віддалено схожі на корали) та один вид морських лілій. Чому так сталося, не відомо. Інтерпретація поховальних обрядів – складна річ. Важко зрозуміти навіть це зробили, якщо немає прямих аналогій у сучасних або писемних народів.

Також залишили по собі вітання археологам мохуватки пермського періоду (299–252 млн років тому) – останнього періоду палеозойської ери. Рештки колонії істот знайшлися у крем'яному вістрі стріли, яке виготовили корінні народи Америки приблизно 500–1000 років тому.

Мезозойська ера розпочинається із тріасового періоду (252–201 мільйонів років тому). З тих часів збереглося відносно небагато викопних решток, але достатньо, аби дещо перепало археологам. У Західній Європі наявний бурштин – скам'яніла смола давніх дерев, зокрема дерев тріасового періоду. В Іспанії бурштин віком понад 210 млн років знаходять у культурних шарах від давнього кам'яного віку до бронзового віку. Його з прадавніх часів використовували як амулети та прикраси.

Не лише стародавні народи часів палеоліту, мезоліту, неоліту проявляли інтерес до «магії» викопних решток. Те саме можна відмітити за європейцями Нових часів і, відверто кажучи, нашими сучасниками.

Не лише стародавні народи часів палеоліту, мезоліту, неоліту проявляли інтерес до «магії» викопних решток. Те саме можна відмітити за європейцями Нових часів і, відверто кажучи, нашими сучасниками. Один із прикладів – двостулковий молюск *Gryphaea*, типовий мешканець юрського періоду (201–145 млн років тому). У знахарських книгах XVIII ст. їх описували як схожий на мушлю устриці... кіготь диявола. Попри таку непривабливу назву, рештки молюска рекомендували використовувати для лікування тривалих менструацій, запальних процесів у грудях та покращення шкіри.

Крейдяний період (145–66 мільйонів років тому), останній період мезозойської ери, залишив по собі безліч викопних решток, які здавна привертали увагу людей. На мою думку, найбільш цікава знахідка була зроблена в Англії. Приблизно чотири тисячі років тому назад на території сучасного графства Бредфордшир поховання жінки з дитиною прикрасили майже сотнею панцирів морських їжаків крейдяного періоду.

Упродовж палеогенового періоду (66–23 млн років тому), першого періоду кайнозойської ери, значна частина Європи була залита океаном. На спомин тих часів залишились численні знахідки зубів акул, які не проблема віднайти, зокрема в Україні. Те, що «трикутні камінці» є зубами акул, встановив у XVI ст. єпископ Флоренції Ніколає Стено. А до того вірили в їхнє чудодійне походження і не менш чудодійну силу. Із зубів древніх акул виготовляли амулети, які використовували перш за все для знезараження отрути. Один такий амулет із зубів акул палеогенового періоду досі зберігається в кафедральному музеї Мдіни (Мальта).

Неогеновий період (23–2,6 млн років тому) згадаємо на прикладі лопатоногих молюсків – нечисленної групи тварин, які тримаються далеко від берегів і живими мало відомі людям. А викопні рештки більш популярні. 6,5 тисяч років тому в племені, що мешкало на території сучасної Сербії, виготовили намисто із мушель лопатоногих молюсків віком 14 млн років.

Четвертинний період (2,6 млн років тому – сьогодні) – це часи появи людини розумної. Декому з наших попередників випало на власні очі побачити тварин, нині вимерлих, як-от мамонти, волохаті носороги тощо. Дехто ж розминувся із ними на декілька тисячоліть, утім при нагоді проявив інтерес. Цьому відомо багато прикладів, згадаю знахідку із міста Дніпро. Приблизно вісім тисяч років тому місцеві племена знайшли зуб мамонта. Невідомо, що вони про нього подумали, бо на той час мамонти на території України зникли. Однак стародавні люди не пройшли повз і якийсь час зберігали знахідку.

Дивно, але розвиток палеонтології хоч і потіснив, але не знищив віри в надзвичайні властивості викопних решток. В інтернет-магазинах, зокрема українських, продається чимало амулетів, виготовлених із доісторичних істот. В описі товару продавці поєднують інформацію, отриману науковим методом (вказують геологічний період, вік, таксономічну приналежність) із інформацією про «чудодійні» властивості викопних. Воістину, якщо у світі існує «магія», то це магічна сила викопних решток, яка впродовж тисячоліть приваблює людей (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2023. – 16.03).

Проблеми розвитку соціальних комунікацій

А. Потіха, наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Українські бібліотеки в умовах війни: втрати, завдання і роль у протидії агресії

Проаналізовано особливості діяльності бібліотек України в умовах російської воєнної агресії: руйнація окупантами бібліотечних закладів, знищення бібліотечних фондів. Досліджено необхідність перегляду бібліотечних фондів, вилучення антиукраїнської літератури. Акцентується увага на діяльності бібліотек, що спрямована на забезпечення необхідною інформацією і послугами не лише місцевого населення, а й переселенців, які потребують значної уваги. Їм надається можливість користуватися бібліотечними фондами, комп'ютерною технікою, отримувати додаткові послуги, зокрема психологічну реабілітацію, відпочинок. Звертається увага на волонтерську складову діяльності бібліотек, які стали центрами збору й передачі матеріальної допомоги військовим і тим, хто постраждав від російської агресії.

Ключові слова: бібліотеки в умовах війни, російська агресія, додаткові послуги бібліотек.

Бібліотека завжди була й залишається одним із найбільших скарбів цивілізованого суспільства, а також важливим джерелом знань, що накопичувалися протягом століть.

Одним з основних завдань бібліотек України є зберігання різних видів документів, зокрема книжкових пам'яток (рукописні книги, стародруки, рідкісні та цінні видання) як культурних цінностей країни. Адже книга є джерелом та об'єктом безпосереднього дослідження культури й духовності нашого народу, його мови, літератури, мистецтва, світського і церковного права та писемності. Книжкові пам'ятки впливають на становлення інтелектуального потенціалу народу, на зберігання і трансляцію духовних цінностей вітчизняної культури, вони є важливим чинником національної ідентифікації та формування національної свідомості громадян.

У сучасному інформаційному суспільстві бібліотеки відіграють важливу роль як центри накопичення, обробки інформації та передачі її користувачам. Бібліотека є каналом, що забезпечує передачу і трансформацію інформації в процесі науково-інформаційної діяльності.

Зарубіжні і вітчизняні дослідники особливу увагу приділяють місії бібліотеки в наукових комунікаціях. Привертають увагу роботи таких дослідників, як В. Горовий, М. Закіров, Т. Гранчак, Т. Добко, Т. Борисенко, О. Заварзіна, О. Вакульчук та багато інших.

Проте ці наукові розвідки значною мірою присвячені діяльності бібліотек у мирний час. Тут варто зазначити, що Україна пережила й переживає скрутні воєнні часи. Українські дослідники підготували чимало наукових праць, присвячених функціонуванню бібліотек у період попередніх воєн. Зокрема, науковці Н. Малолетова, Л. Дубровіна, Т. Себта, Р. Дзюбан дослідили особливості діяльності бібліотек, збереження бібліотечних фондів у роки Другої світової війни.

Сучасна війна, яку розв'язала російська влада проти України, привнесла значні зміни в діяльність бібліотек. Проте діяльність бібліотечних установ України в умовах російського повномасштабного вторгнення лише на початковому етапі дослідження.

Мета. Дослідити особливості діяльності бібліотечних установ України в умовах російсько-української війни, труднощі, у яких працюють книгозбірні, втрати та завдання. Звернути увагу на гуманітарну, психологічно-реабілітаційну складові функціонування бібліотек.

В умовах посилення інформаційного протистояння, інтенсифікації відверто ворожих зарубіжних інформаційних впливів на структуру і наповнення національного інформаційного простору дедалі більшого значення для зміцнення інформаційного суверенітету України набуває інформаційно-аналітичний напрям діяльності національних бібліотек, спрямований на представлення суспільству результатів наукового аналізу подій і процесів, що перебувають у центрі суспільної уваги, специфіки їх відображення різними інформаційними ресурсами як результату інформаційної політики провідних політичних діячів.

На думку науковців, діяльність бібліотеки із забезпечення рівного і вільного доступу до затребуваних суспільством інформації та знань сприяє затвердженню соціальної справедливості, зниженню соціальної напруженості в суспільстві. «Сьогодні бібліотека стає не лише повноправним суб'єктом інформаційного простору, а й активним учасником інформаційного виробництва. Вона не лише збирає і зберігає документовану інформацію і знання, а й бере участь у формуванні документного потоку, здійснює його аналітико-синтетичну обробку, систематизує, оцінює інформаційно-знаннєві ресурси та на їх базі створює нову затребувану суспільством, адаптовану під конкретні запити користувачів інформаційно-аналітичну продукцію» [4, с. 52–53].

При цьому варто відзначити «особливу роль бібліотек, що визначена їхнім традиційно значним впливом у справі масового інформування населення, здатністю забезпечити доступ до сучасних інформаційних ресурсів практично всім верствам населення; наявністю серйозної організаційної структури та матеріальної бази; залученням інформаційно-аналітичних центрів бібліотек до надання допомоги різним соціальним і державним інститутам у високопродуктивному використанні інформації» [3, с. 148–149].

Російська агресія проти України спричинила руйнацію, а то й знищення чималої кількості бібліотек, або ж знищення бібліотечних фондів, які мають важливе значення для українців. При цьому порушуючи всі норми міжнародного права.

Як відомо, UNESCO взяла на себе обов'язок нормативного врегулювання охорони культурної спадщини у випадках глобальних і локальних конфліктів. Було укладено документ, що вважається одним із базових у цьому питанні, який удосконалив засади Пакту Реріха. Конвенція «Про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту» (Гаазька Конвенція 1954 р., доповнена двома протоколами від 1954 і 1999 р.). Деякі з проєктів, втілених у другій половині ХХ ст., розроблялися ще за існування Ліги Націй. У 1938 р. був розроблений проєкт міжнародної конвенції про захист історичних споруд і творів мистецтва та представлений на обговорення Асамблеї Ліги Націй. Завершенню цієї роботи перешкодила Друга світова війна. Проте багато положень із зазначеного документа увійшли до Конвенції «Про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту».

Документ накладає обов'язки на держави-учасниці «підготувати ще в мирний час охорону культурних цінностей, розташованих на їхній власній території, від можливих наслідків збройного конфлікту, вживаючи заходи, що вони вважають необхідними».

Як зазначає Г. Андрес, найважливішою особливістю документа є те, що більшість основних положень, що характеризують загальний режим захисту і поширюються фактично на необмежене число об'єктів культурної спадщини, безумовно, підлягають застосуванню як у воєнний, так і в мирний час. Таким чином, повага до культурних цінностей означає для держав-учасниць суворо визначені зобов'язання щодо охорони культурних цінностей. Більше того, з

огляду на політичну нестабільність, яка відзначається в деяких державах світу наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст., актуальним є положення Конвенції, де прямо встановлено, що у випадку збройного конфлікту міжнародного характеру (громадянська війна), що виник на території однієї з держав-учасниць, кожна із сторін, що беруть участь у конфлікті, зобов'язана застосовувати положення, які стосуються поваги до культурних цінностей [1, с. 85–86].

Необхідно зауважити, що Гаазька Конвенція 1954 р. продовжує залишатися одним із базових документів міжнародної охорони культурних цінностей, визначаючи вимоги до охорони пам'яток (рухомих і нерухомих) як на національному, так і на міжнародному рівнях. Забезпечення збереження культурних цінностей у випадку збройного конфлікту – один із перших напрямів, що сформувався в середині ХХ ст.

Проте росіяни нищать українські культурні надбання уже багато років. Навіть ті, які формувались у попередні десятиліття. Зокрема, як інформують засоби масової інформації, російська влада остаточно знищила єдину в Москві – та і в усій Росії – Бібліотеку української літератури. Книжковий фонд бібліотеки, який збирався українською громадськістю Москви за підтримки друзів з України та усього світу, планувалося передати Бібліотеці іноземної літератури, щоб він став частиною Центру слов'янських культур. Проте книги з української бібліотеки просто перевезли в інше місце, яке вже не називатиметься «українська», не виглядатиме – хоча б умовно – як культурний заклад іншого народу, з мовою і культурою якого Росія веде справжню війну. І аж ніяк не гібридну.

За словам В. Портникова, війна з Бібліотекою української літератури в Москві почалася задовго до того, як російські танки з'явилися в Криму і на Донбасі. Сама Бібліотека української літератури створена під час перебудови, якраз тоді зникло багато заборон і перепон. І цінно те, що вона була не державною, не міською, а саме народною ініціативою. Проте коли російська влада зрозуміла, що Україна дійсно відроджується, то стала робити все можливе, щоб перешкодити цьому процесу. РФ й наразі прагне довести, що «ми один народ». Для цього потрібно, перш за все, знищити все те, що складає культурну унікальність українського народу. Мета імперії – знищити Україну, позбавляючи її мови [6].

З початком широкомасштабної російської агресії проти України, окупанти цілеспрямовано бомблять і знищують мирні цивільні об'єкти та інфраструктуру міст і сіл – лікарні, школи, дитячі садочки, бібліотеки, готелі, стадіони, житлові багатоповерхові будинки. Зокрема, під час обстрілу російськими військами міста Чернігів постраждала Чернігівська міська центральна бібліотека ім. М. Коцюбинського та міська дитяча бібліотека ім. О. Довженка, яка знаходилася на першому поверсі будівлі. Знищено пам'ятник архітектури – історичну будівлю кінотеатру в центрі міста. У приміщенні кінотеатру був розташований обласний молодіжний центр. Пошкоджено будівлю Іванківського історико-краєзнавчого музею (Київщина). У ньому

зберігалися картини Марії Приймаченко, а також інші роботи, серед яких вироби вишивальниці Ганни Верес. Унаслідок удару в районі площі Конституції постраждала стара будівля Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, де зберігаються рідкісні видання та рукописні книги.

Станом на середину квітня 2022 р. російські війська пошкодили або зруйнували вже понад 15 бібліотек в Україні. Про це повідомив міністр культури та інформаційної політики О. Ткаченко. «Долучився до онлайн-зустрічі із Загальнопартійною депутатською групою Великої Британії з питань бібліотек, інформації та знань. На ній сповістив колег про поточну ситуацію в Україні та про ризики для бібліотек, архівів та культурних закладів від російського вторгнення. Адже російські війська варварськи руйнують все на своєму шляху. Як наслідок – уже понад 15 бібліотек зазнали пошкоджень чи руйнувань. Думаю, це, на жаль, не остаточна цифра», – написав О. Ткаченко в телеграм-каналі [8].

Міністр закликав британських парламентарів, чиновників, керівників культурних установ допомогти Україні. Зокрема, в довгостроковій перспективі це може бути фінансова підтримка: кошти на відновлення, гранти для книжкової сфери через Український інститут книги, розповсюдження української літератури за кордоном.

З кожним днем кількість пошкоджених закладів культури зростала, зокрема й міських і сільських бібліотек. На окупованих територіях загарбники з уцілілих книгозбірень вилучали україномовну літературу, яка не співпадає з постулатами кремлівської пропаганди. Для цього залучили підрозділи «воєнної поліції», що, окрім репресивних, виконують ще й «ідеологічні функції». Найбільше нищать книжки про історію Майдану, АТО / ООС, українські визвольні змагання, шкільні підручники з історії, наукову та популярну історичну літературу.

Україномовну літературу знищують, незважаючи на її наукову цінність. Зокрема, в тимчасово окупованому Маріуполі окупанти просто спалили бібліотеку храму Святителя Петра Могили ПЦУ. Були вилучені та спалені на подвір'ї храму всі книги, зібрані волонтерами та благодійниками. Бібліотека містила декілька унікальних примірників україномовних видань, які тепер втрачені назавжди.

Трохи раніше з уцілілого приміщення бібліотеки в Маріуполі окупанти вивезли всі книжки «на зберігання», а зі шкіл забрали всі україномовні підручники, натомість завезли російські.

Окупанти мають цілий перелік заборонених до згадування імен, серед яких І. Мазепа, С. Петлюра, С. Бандера, Р. Шухевич, В. Чорновіл. У містах Кремінна, Рубіжне (Луганська область), Городня (Чернігівська область) відомі випадки вилучення книжки «Справа Василя Стуса» В. Кіпіані. Знайдені книжки спалюють або вивозять у невідомому напрямку.

За такі дії окупантів міністр культури й інформаційної політики О. Ткаченко закликав позбавити РФ статусу члена ЮНЕСКО через порушення

міжнародного права й конвенцій. Він наголосив, що внаслідок збройного наступу Росії на Україну знищуються численні об'єкти цивільного характеру та об'єкти культурної спадщини, безліч історичних і архітектурних пам'яток і об'єктів перебувають під загрозою.

Так само Українська бібліотечна асоціація (Ukrainian Library Association) звернулася до Президента та Правління IFLA підтримати українських бібліотекарів і виключити Російську бібліотечну асоціацію та всі установи країни-агресора Росії з членів IFLA, а їхніх представників – з усіх керівних органів IFLA.

Дії російських окупантів схожі на окупаційну політику нацистської Німеччини в роки Другої світової війни, які після вторгнення на територію України також нищили надбання культури. Згідно з наказом командувача 6-ї німецької армії В. Рейхенау «Про поведінку військ на Сході» від 13 листопада 1941 р., оголошувалося, що «ніякі історичні або культурні цінності на Сході не мають значення», а архітектурні споруди та будівлі розглядалися винятково як можливі приміщення для розташування казарм. Тому в перші місяці війни частина бібліотек України доволі суттєво постраждала від воєнних дій та розміщення в їхніх будівлях військових [5].

Проте німецькі окупанти зрозуміли значення бібліотек як скарбниць національної і світової культури. 3 жовтня 1941 р. було створено робочу групу з метою взяти під контроль ті культурні цінності, що становили інтерес для «націонал-соціалістичного дослідження». Одночасно німецькою владою було доручено зберігати «державне управління музеями і бібліотеками недоторканими, залишивши за Оперативним штабом право огляду та інвентаризації і заборонити без особистого дозволу рейхскомісара вивозити будь-які культурні цінності з території Рейхскомісаріату України». Спеціальна група німецьких фахівців відбирала винятково літературу стратегічного значення. Уже 12 жовтня 1941 р. д-р Краллерт доповідав у Берлін представнику міністерства закордонних справ Німеччини д-ру Лютеру, що в Києві конфісковано надзвичайно багатий матеріал. «Тільки в інститутах Академії наук і Академічній бібліотеці було переглянуто 3 млн книг з питань краєзнавства і що цей матеріал дотепер перевищує в 10 разів аналогічний матеріал із Риги і все більше зростає, попри копіткий перегляд. Конфісковано близько 8 тис. книг і приблизно 5 тис. географічних карт» [5].

Тож розграбування українських бібліотек продовжили «рашисти», які це робили й раніше – як за радянських часів, так і в період існування російської імперії.

При цьому нав'язувалась ідеологія російської великодержавності і ненависті до української національної ідентичності. Останнім часом видано велику кількість літератури, яка пропагує «русский мир» і поширює неправдиву інформацію про Україну, український визвольний рух, українську культуру. Тому перед українськими бібліотеками стоїть завдання «відсіяти» подібну пропагандистську літературу. Дехто пропонує вилучити всю російськомовну літературу. 18 квітня 2022 р. відбулася розширена Рада

Директорів бібліотек України, під час якої виникла дискусія щодо вилучення з бібліотек російської літератури. Т. Вилегжаніна, Г. Саприкін та інші директори підкресливали, що в публічних бібліотеках України понад 50 % фонду – це російськомовна, переважно видана в СРСР література. Російською друкували багато словників, енциклопедій, перекладів світової літератури. Тому з очищенням фондів можуть виникнути значні проблеми. І насамперед треба переробити інструктивно-методичні матеріали. Мільйони вилучених книжок варто було б замінити українськими. Як підкреслив О. Афонін, наразі книговидавці не можуть цього зробити: 2/3 їх перебували в Києві та Харкові, тому через бойові дії не можуть займатися своєю справою, але й у мирний час 90 % видавництв не мали достатньо коштів на свою діяльність. Війна ще більше ускладнила проблему. Цю думку продовжив О. Красовицький, який запропонував вилучати по черзі книжки, видані в Росії після 2014 р. підсанкційними видавництвами. Значно радикальнішу позицію зайняли С. Моїсєєва (м. Луганськ), О. Коваль (Український інститут книги). Вони категорично висловилися про те, що не слід жаліти російську і радянську літературу, якій немає місця в наших бібліотеках [2].

Проте для багатьох користувачів є проблемою відсутність фахової літератури українською мовою. Навіть у такій галузі, як ІТ-технології відсутня будь-яка довідкова, навчальна та інша література. Бракує технічних, медичних та інших спеціальних видань. Фонди бібліотек також переповнені художньою літературою російською мовою. І не лише російських письменників, але й перекладами з англійської, французької, німецької та інших світових мов. У цій галузі робиться чимало, однак значна кількість видань світової класики та сучасних письменників досі не мають українських перекладів.

У Міністерстві культури та інформаційної політики України пояснили, які російські книги вилучатимуть з українських бібліотек. Вилучення відбуватиметься на основі методичних рекомендацій, що напрацювала Рада з питань розвитку бібліотечної справи.

Першочергово потребують вилучення: видання, зміст яких спрямований на ліквідацію незалежності України, пропаганду насильства, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини; книги, які пропагують війну, національну та релігійну ворожнечу, зміну шляхом насильства конституційного ладу або територіальної цілісності України; видання, які містять виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, у тому числі шляхом представлення збройної агресії РФ проти України як внутрішнього конфлікту, громадянського конфлікту, громадянської війни, заперечення тимчасової окупації частини території України; книги, які глорифікують осіб, які здійснювали збройну агресію Росії проти України, представників збройних формувань РФ, іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд і груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих Російською Федерацією, а також представників окупаційної

адміністрації РФ, яку складають її державні органи та інші структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та представників підконтрольних Російській Федерації самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України, в тому числі шляхом їх визначення як «повстанці», «ополченці», «ввічливі військові люди»; книги видавництв, а також авторів, до яких були застосовані санкції; роботи авторів, які публічно підтримали агресію проти України [9].

Тобто не передбачено вилучення російськомовної художньої і наукової літератури, яка не підпадає під вищезгадані умови. Бібліотекам рекомендується створити дорадчі органи, які надаватимуть рекомендації, як актуалізувати бібліотечний фонд в умовах збройної агресії Росії проти України [9].

Навіть у складних умовах бібліотеки працюють, надаючи необхідні послуги користувачам. Читачі з важкими захворюваннями, які не можуть дійти до бібліотеки, просять доставити їм літературу додому. Таку послугу надають бібліотекарі в Черкасах та інших регіонах. Як повідомила завідувача Черкаською бібліотекою-філією І. Рибкіна: «Є в нас така читачка Валентина Семенівна, яка, на жаль, сама не може приходити. Тож вона попросила, щоб ми приходили додому, приносили і обмінювали їй книжечки. Обдзвонюємо, питаємо, як справи. Якщо людина дійсно не може, то ми намагаємося носити книжечки додому» [11].

Бібліотека тривалий час не працювала, але вже у квітні 2022 р. в Черкасах запрацювали бібліотеки, зокрема й обласна. Під час повітряної тривоги читачам надається можливість перечекати в менш безпечному місці.

З перших днів повномасштабного вторгнення Росії на нашу землю українські бібліотеки, використовуючи свої знання, вміння, навички, накопичені за останні вісім років, допомагають захисникам та цивільному населенню. Їх головними професійними та життєвими пріоритетами стали: захист інформаційного простору; боротьба з фейками, дезінформацією та кіберзагрозами.

Ось лише кілька прикладів. З 23 лютого 2022 р. на сторінках блогу НМВ НБУ ім. Ярослава Мудрого надається для розповсюдження правдива, перевірена та найважливіша інформація: життєво важливі інструкції та рекомендації для громадян України; списки офіційних джерел інформації; посилання на джерела, які допоможуть знайти найближче бомбосховище; попередження про фішингові атаки; список телеграм-каналів, які активно поширюють дезінформацію та беруть участь у кампаніях із дестабілізації ситуації в Україні; перелік актуальних чат-ботів тощо.

Вінницька ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва, Рівненська ОУНБ та інші бібліотеки забезпечили населення офіційною інформацією щодо корисних контактів на час російсько-української війни.

У м. Кривий Ріг із початку російської агресії бібліотеки не закривались. Тут діяли 46 бібліотек: 26 – для дорослих та 20 – дитячих.

До війни міська влада обрала стратегію перетворення бібліотек на сучасні культурно-соціальні хаби, центри нових знань та корисного спілкування. Л. Валіцька, в. о. директора комунального закладу культури

«Міська бібліотека для дорослих», зауважила: «Наразі ми переконуємось у тому, наскільки потрібне наше покликання, як у період великих випробувань книги залишаються людям вірними друзями, порадиниками, втішниками. Завдяки підтримці міста ми продовжуємо працювати. Те, що бібліотеки відкриті, підіймає дух наших читачів, які використовують кожен можливість прийти до читальних залів. Крім того, тепер ми допомагаємо криворіжцям безкоштовними послугами в Інтернеті» [10].

Усі бібліотеки міста з 1 березня приєдналися до нової масштабної читацької онлайн-акції «Читаємо про Україну та українців».

У бібліотеці популяризуються електронні версії книг. Українські видавництва відкрили безкоштовний доступ до своїх сайтів. І працівники книгозбірень знайомлять читачів із новими виданнями. На сторінці у фейсбуці розміщуються та оновлюються відеоролики, що знайомлять читачів із коротким змістом та авторами – сучасними популярними письменниками та поетами. Серед них В. Лис, С. Талан, Д. Корній, В. Шкляр, Л. Дашвар та ін.

У презентації до кожної книги обов'язково вказується хештег – безкоштовне електронне посилання на її прочитання. Так за допомогою своїх друзів-бібліотекарів читачі відкривають для себе літературу сучасної України, удосконалюють українську мову, яку наразі чують та підтримують у всьому світі.

Центральна міська бібліотека для дітей у Миколаєві з 25 лютого запрацювала в цілодобовому режимі. У закладі обладнали бомбосховище. Укриття може вмістити до 180 людей одночасно. Для охочих відкрили книгосховище.

Більшість бібліотекарів залишилися в місті та продовжили працювати. До бомбосховища приходять місцеві жителі. Дехто лише під час повітряних тривог, дехто навіть ночує. Це сім'ї з маленькими дітьми або самотні люди, яким вдома перебувати дуже страшно [15].

Під час війни надзвичайно важливим стало єднання українців для боротьби з ворогом. Кожна добра справа наближає день перемоги. Саме тому працівники 12 бібліотек Тернополя згуртувалися і організують цікаве дозвілля для усіх, хто потребує емоційної розрядки. Усі бібліотеки міста відновили роботу з 10 березня, адже бібліотеки в цей непростий час не мають стояти осторонь ситуації в державі, тому допомагають чим можуть. Люди, котрі приходять до бібліотек, можуть тут не тільки провести час із користю, а й відпочити душею, відволіктись. У бібліотеках відкрились усі читальні зали, всі абонементи. У центральній міській бібліотеці, наприклад, є комп'ютери, безоплатна wi-fi-зона. Уся техніка підключена до інтернету. За словами працівників бібліотек, діти й студенти мають змогу навчатися і здобувати знання в бібліотечних закладах. Найбільш актуально це для дітей-

переселенців з областей України, де ведуться активні бойові дії. Не всі, рятуючи власне життя, взяли із собою комп'ютер чи ноутбук. Бібліотеки Тернополя, як і більшість бібліотек України змогли налагодити допомогу переселенцям, надаючи необхідну інформацію.

Бібліотечна мережа контактує і з тернопільськими волонтерськими центрами. Книгозбірні – це місце, куди можуть завітати волонтери, поспілкуватись, налагодити логістику, попрацювати з технікою. Переселенцям, а особливо батькам з дітьми, що опинились у Тернополі, можна прийти до бібліотек, посидіти, почитати чи помалювати. Облаштовано майданчики для дозвілля дітей. Поки дівчора розважається – батьки можуть зайнятися своїми справами, або ж теж почитати книжки, погортати пресу. Однак найперше книгозбірні намагаються ознайомити переселенців зі своїм україномовним фондом. Особливо це стосується літератури патріотичного та історичного спрямування. Це дає змогу піднести моральний і національний дух людей зі східних областей, адже це унікальний шанс глибше й повніше відкрити їм нашу історію. Не ясно, чи в їхніх бібліотеках було стільки україномовних книг.

Спільними зусиллями бібліотечні установи Тернополя відкривають для переселенців красивий світ української книги.

В умовах воєнного стану всі бібліотеки Хмельницького також надають безкоштовні послуги своїм відвідувачам, у тому числі й переселенцям: важливо, що в бібліотеці можна відсканувати документи, зробити їх ксерокопію, зарядити гаджети.

Дуже важлива послуга – це цифрова освіта для літніх людей. Так, співробітники обласної універсальної наукової бібліотеки допомагають людям похилого віку, зокрема й переселенцям, користуватися порталом «Дія» та отримувати послуги онлайн. Фахівці бібліотечної справи працюють з переселенцями ще з 2014 р. Тут проводили і майстер-класи, і заняття з психологами. Усі бібліотеки міста кооперуються між собою. Співробітники пропонують не лише провести вільний час у бібліотечному просторі та ознайомитися з найкращими зразками української, світової та краєзнавчої літератури, літературою для дорослих та дітей. Тут також є можливість переглянути документальні фільми з колекції DOCU \ Клуб – Docudays UA, екранізацію книжок сучасних українських письменників, українські мультфільми. І навіть послухати музику на вінілових платівках. У цілому бібліотекою користуються люди з різноманітними інтересами [12]. В умовах війни важливо надати психологічну допомогу людям, які постраждали від російської агресії. Саме тому бібліотеки приділяють значну увагу переселенцям, допомагають їм реабілітуватись і заспокоїтись. Зокрема, Коломийська міська публічна бібліотека повністю змінила напрям своєї діяльності. Тепер книгозбірня більше зорієнтована на роботу з внутрішньо переміщеними особами, особливо з дітьми. Але не забувають і про книги.

Працівники бібліотеки багато працюють з дітками-переселенцями. Вони роблять усе для того, щоб малюкам тут було затишно. Це зручно і для батьків.

Діти проводять час цікаво та різноманітно, адже мають змогу грати в настільні ігри, складати пазли, малювати, читати казки, переглядати мультфільми.

Також бібліотека організовує різні заходи. Основний акцент ставиться на розвитку творчості дітей. Тут діє мистецький простір. До початку повномасштабної війни постійно відбувалися виставки живопису, а в умовах війни було продовжено роботу школи «Навчання в майстра». Хлопчики і дівчатка тепер навчаються професійному академічному рисунку та живопису. Бібліотекарі знайомлять своїх нових відвідувачів із звичаями та традиціями краю. Залучаються місцеві поети і письменники, твори яких містять етнографічний характер. Також бібліотечні фахівці не забувають і про адаптацію дітей у світову спільноту: тут діє клуб англійської мови для дітей до 10 років.

Проводяться в книгозбірні також уроки тістопластики. Займаються не тільки діти з інших регіонів, а й вихованці благодійного фонду підтримки дітей та молоді з інтелектуальною обмеженістю «Крокус».

Більшість книг у бібліотеці для дорослих. Але дітям також є що запропонувати. Це українські народні казки або підліткова література. Вона появилася нещодавно, оскільки установа виграла проєкт від Українського інституту книги. Якщо затребуваної літератури немає, то читачів направляють в інші бібліотеки міста [13].

Українські бібліотеки також активно приєдналися до волонтерського руху. Отримуючи матеріальну допомогу від зарубіжних партнерів, працівники бібліотек допомагають волонтерам своєчасно розподілити і доставити все необхідне до місця призначення. Зокрема, за допомогою колег із Польщі до Івано-Франківської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. І. Франка доставляли гуманітарну допомогу від партнера і друга обласної книгозбірні – Воєводської публічної бібліотеки ім. Е. Смолки м. Ополе, Республіка Польща (директор – знаний у Польщі бібліотекознавець пан Т. Хробак). Усе надіслане передано для потреб військовослужбовців Прикарпаття. Серед речей були спальні мішки та ковдри, шкарпетки та рукавиці, одяг, термоси, каремати, термоплівка, ліхтарики, гелеві обігрівачі, ліки, засоби гігієни, павербанки та батарейки.

Львівська обласна універсальна наукова бібліотека також приєдналася до громадської діяльності, пов'язаної з допомогою війську, медикам, біженцям. Тут діє штаб ГО «Паляниця» – волонтерської структури, яка займається збором та відправкою різноманітних речей військового та цивільного призначення для потреб фронту, лікарень, біженців.

Найважливішою ланкою діяльності є кол-центр, який координує цю добру справу. Фахівці налагодили роботу швидкісного інтернету, комп'ютерів тощо. За допомогою працівників бібліотеки на східний фронт направляються медикаменти, засоби гігієни та догляду за хворими і пораненими, в бібліотеку доставляють призначені для цивільних речі, зокрема одяг, ковдри, спальники тощо. З першого дня війни в бібліотеці функціонує також пункт збору книжок для переселенців, які опинилися в Польщі.

Для підтримки біженців до активної діяльності бібліотечних закладів долучились і польські колеги – у фундації РС у Гданську відкрито бібліотеку української літератури. Ідею створення висловила та втілила відома львів'янка, кінорежисер-аматор, фотограф та громадська діячка Д. Балабай. Це перша ініціатива, яку Д. Балабай реалізувала в польській фундації РС уже як координатор допомоги біженцям з України.

Книги для Гданська збирали у Львові, Дніпрі, Луцьку та Кременчуці. Міста були обрані невипадково, оскільки йшлося про маршрут колони з гуманітарною допомогою, яку вела група «Тчев для України». Відтак додому транспорт повертався непорожнім, а віз книжки. До збирання книг були залучені Львівська обласна науково-педагогічна бібліотека, Центральна міська бібліотека в Дніпрі, а також інвестиційна група «VolWest», мережі супермаркетів «Наш край» та «Спар». Проект підтримали департамент освіти і науки, департамент культури, національності та релігії Львівської обласної військової адміністрації та департамент гуманітарної політики Дніпра. На акцію активно відгукнулися також органи місцевого самоврядування, бібліотеки та місцеві мешканці.

Отже, бібліотека української літератури в Гданську, яка вже має читачів та гучний позитивний розголос, є ще одним способом полегшити інтеграцію українців у польську культуру, зробити її менш болісною через вимушене переселення та всі біди, які випало пережити [16].

Тим часом Українська бібліотечна асоціація (Ukrainian Library Association) оголосила про початок формування колекцій документів у майбутню Національну цифрову бібліотеку України. Ідеться про збір документів про цю війну: факти (фото, відео, аудіо, будь-що інше) російської агресії та нашої боротьби, плакати, фотожаби, анекдоти, жарти (народну творчість), що демонструють нашу нескореність, нашу праведну лють та неперевершений гумор; факти, що підтверджують підтримку України бібліотечною спільнотою, іншими професійними спільнотами, окремими громадянами з інших країн світу (це можуть бути повідомлення вам особисто в різний спосіб або в публічному інтернет-просторі, фото, відео, офіційні і неофіційні); фейки, які поширюють вороги про нас і нашу боротьбу, щоб ослабити нас у цій війні [14].

Висновок. Сучасна війна, яку розв'язала російська влада проти України, привнесла значні зміни в діяльність бібліотек. З початком широкомасштабної російської агресії проти України окупанти цілеспрямовано бомблять і знищують мирні цивільні об'єкти та інфраструктуру міст і сіл – лікарні, школи, дитячі садочки, бібліотеки, готелі, стадіони, житлові будинки. З кожним днем кількість пошкоджених закладів культури зростає, зокрема міських і сільських бібліотек. На окупованих територіях загарбники з уцілілих бібліотек вилучають україномовну літературу, яка не співпадає з постулатами кремлівської пропаганди. Українську літературу знищують, незважаючи на її наукову цінність.

При цьому нав'язується ідеологія російської великодержавності і ненависті до української національної ідентичності. Останнім часом видано велику кількість літератури, яка пропагує «русский мир» і поширює неправдиву інформацію про Україну, український визвольний рух, українську культуру. Тому перед українськими бібліотеками стоїть завдання «відсіяти» подібну пропагандистську літературу.

Проте навіть у складних умовах бібліотеки працюють, надаючи необхідні послуги читачам. З перших днів вторгнення українські бібліотеки, використовуючи свої знання, вміння, навички, накопичені за останні вісім років, допомагають захисникам та цивільному населенню. Їхніми головними професійними та життєвими пріоритетами стали захист інформаційного простору: боротьба з фейками, дезінформацією та кіберзагрозами.

У бібліотечних установах популяризуються електронні версії книг. Українські видавництва відкрили безкоштовний доступ до своїх сайтів. І працівники бібліотек знайомлять читачів з новими виданнями. На сторінках у фейсбуці розміщуються та оновлюються відеоролики, які знайомлять читачів з коротким змістом видань та авторами – сучасними популярними письменниками та поетами. При бібліотеках діють бомбосховища або спеціально обладнані приміщення, де можуть укритися читачі і працівники під час повітряної тривоги.

Українські бібліотекарі згуртувалися і організовують цікаві дозвілля для усіх, хто потребує емоційної розрядки. Люди, котрі приходять до бібліотек, можуть тут не тільки провести час із користю, а й відпочити душею, відволіктись від фронтних зведень.

Бібліотеки України змогли налагодити допомогу біженцям, надаючи необхідну інформацію. І що найбільш актуально для переселенців із територій, де ведуться активні бойові дії – їхні школярі й студенти з окупованих територій мають змогу навчатися і здобувати знання в бібліотечних установах. У книгозбірнях відкрилися читальні зали, абонементи, є необхідна комп'ютерна техніка, безоплатна wi-fi-зона. Уся техніка підключена до інтернету.

Бібліотеки також активно приєдналися до волонтерського руху. Отримуючи матеріальну допомогу від зарубіжних партнерів, працівники бібліотек допомагають волонтерам своєчасно розподілити і доставити все необхідне до місця призначення. Від першого дня війни в бібліотеках діють також пункти збору книжок для переселенців, які опинилися в Польщі.

Бібліотечна мережа контактує з місцевими волонтерськими центрами. Книгозбірні – це місце, куди можуть завітати волонтери, поспілкуватись, налагодити логістику, попрацювати з технікою. Дуже важлива опція, яка є в бібліотеці, – це цифрова освіта для літніх людей. Так, співробітники установ допомагають людям похилого віку, зокрема й переселенцям, користуватися порталом «Дія» та отримувати послуги онлайн.

Досвід, який набули українські бібліотеки за період війни, дає підстави стверджувати, що навіть у кризових умовах бібліотеки продовжують

працювати і виконувати свою важливу функцію – інформування читачів, забезпечення доступною літературою і послугами, сприяння психологічній реабілітації тих, хто постраждав через російську агресію.

Список бібліографічних посилань

1. Андрес Г. О. Охорона культурної спадщини у випадку збройного конфлікту. Міжнародний аспект. *Бібліотека XXI ст.: перспективи та інновації : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 23 квіт. 2015 р.)* / М-во освіти і науки України, М-во культури України [та ін.]. Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2015. С. 85–86.

2. Бібліотекарі України про війну, волонтерство, очищення фондів від російської книги. URL: <http://lounb.org.ua/index.php/2010-12-13-13-53-17/22-measures/1515-2022-04-18-15-05-37>.

3. Горовий В. Еволюція інформаційного виробництва в процесі глобальних суспільних трансформацій. *Україна в глобалізованому світі : зб. наук. пр.* Київ, 2007. С. 143–150.

4. Гранчак Т. Бібліотека в інформаційному супроводі управління суспільними процесами: політико-комунікаційний аспект : монографія. НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2014. 184 с.

5. Малолетова Н., Дубровіна Л. Бібліотеки Києва в період нацистської окупації (1941–1943 рр.). *Бібл. вісн.* 2001. № 3. С. 2–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2001_3_3.

6. Портников В. Війна проти України. Вбивство бібліотеки і українська мова. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28317304.html>.

7. Публічні бібліотеки в реаліях війни. URL: <https://oth.nlu.org.ua/?p=5687>.

8. Російські війська пошкодили або зруйнували вже понад 15 бібліотек в Україні. *Інтерфакс-Україна*. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/827712.html>

9. У МКІП розповіли, які російські книги першочергово вилучатимуть із бібліотек. *Детектор медіа*. URL: <https://detector.media/infospace/article/198971/2022-05-05-u-mkip-rozpovily-yaki-rosiyski-knygy-pershochergovo-vyluchatymut-iz-bibliotek>

10. Вілкул Ю.: Навіть під час війни ми зберегли роботу бібліотек, щоб криворіжці мали змогу брати книги та отримувати додаткові сервіси. URL: https://kr.gov.ua/ua/news/pg/260422377579040_n

11. Як працює черкаська бібліотека в умовах воєнного стану. URL: <https://suspilne.media/232266-ak-pracue-cerkaska-biblioteka-v-umovah-voennogo-stanu>.

12. Як працює хмельницька бібліотека в умовах воєнного стану та що пропонує переселенцям. URL: [https://ye.ua/syspilstvo/58375_Yak_pracyuie_hmelnicka_biblioteka_v_umovah_voennogo_stanu_ta_scho_prop-onuue_pereselencyam_\(FOTO\).html](https://ye.ua/syspilstvo/58375_Yak_pracyuie_hmelnicka_biblioteka_v_umovah_voennogo_stanu_ta_scho_prop-onuue_pereselencyam_(FOTO).html).

13. Коломийська міська публічна бібліотека в реаліях війни: що змінилося. URL: <https://kl.informator.ua/2022/04/10/kolomyjska-miska-publichna-biblioteka-v-realiyah-vijny-shho-zminylosya>.

14. Українська бібліотечна асоціація: Починаємо формувати перші колекції до Національної цифрової бібліотеки України! URL: <https://www.facebook.com/ula.org.ua/posts/5304246102995441>.

15. Бомбосховище із книгами: як в умовах війни працює Миколаївська міська бібліотека для дітей. URL: <https://suspilne.media/237635-bombo-shovise-iz-knigami-ak-v-umovah-vijni-pracue-mikolaivska-miska-biblioteka-dla-ditej>.

16. У Гданську відкрили бібліотеку української літератури. URL: <https://zahid.espreso.tv/u-gdansku-vidkrili-biblioteku-ukrainskoi-literaturi>.